

Utopia Bergensis

Om utopiske fragmenter og perspektiver i byplanlegging i Bergen

Masteroppgave i økonomisk geografi, regional utvikling og planlegging

Institutt for geografi

Universitet i Bergen

Øyvind Tveit

14. november 2020

Forord

I 2005 begynte jeg min akademiske reise. 15 år senere runder jeg foreløpig av med snart 650 studiepoeng og to mastergrader i beltet, tre barn og en nydelig geograf til kone. Det tenker jeg kvalifiserer til en akademisk pause på ubestemt tid. Dette arbeidet har vært et lystbetont prosjekt utført på fritiden, ved siden av full jobb. Kanskje interessen er geografisk betinget ettersom Fiolveien, hvor jeg har skrevet denne oppgaven, også var gaten til Bergens første professor i geografi, Tore Sund.

Jeg vil takke min veileder, Knut Hidle, for motivasjon og faglig støtte underveis, og Marikken Wullf-Wathne for uvurderlige innspill mot slutten av arbeidet. Sist og mest av alt vil jeg takke min min nærmeste venn, fagfelle og kjæreste, Stina, for støtte, tålmodighet og veiledning.

Sammendrag

Denne oppgaven søker å undersøke og vise hvordan utopiske ideer og perspektiver er en del av i planlegging i Bergen. Dette er ideer som søker å håndtere drømmer, håp, forventninger og som evner å håndtere det ukjente i prosesser som naturlig henvender seg fremover i tid. Oppgaven er informert av teoretiske perspektiver som peker på at planlegging ikke bare er kompliserte men også komplekse prosesser. Dette er prosesser som bærer et stort mangfold av ideer utover det som nedfelles i det juridisk bindende materialet.

Oppgaven tar for seg noen sentrale planer i Bergen på overordnet nivå samt planer på mer detaljert nivå på Møllendal. Disse er analysert blant annet med bakgrunn i i litteratur om utopier og utopiske ideer samt begrepet utopiske fragmenter som jeg foreslår som rammeverk for å forstå denne typen ideer i slikt materiale som jeg har undersøkt. Dette begrepet bygger videre på Bloch (1986) og Levitas (2007 og 2017 blant andre) sin bruk av utopi-begrepet som er egnet for å benyttes som kritisk og analytisk virksomhet. Til slutt peker jeg på noen muligheter og utfordringer knyttet til utopi som metode i byutvikling.

Det fremkommer i oppgaven at det er godt grunnlag for å snakke om utopier eller utopiske fragmenter i studier av byutvikling i Bergen. Det er en nyttig analytisk kategori for å identifisere ideer som går ut over ren problemløsning og som innholder håp, forventninger og drømmer om et endret samfunn. Utover det analytiske synet på utopia går oppgaven også kort inn på hvordan utopi kan brukes som metode i byutviklingen for å drive diskurs og for å utvikle prosjekter.

Innholdsfortegnelse

1.0 Innledning	8
2.0 Problemstilling	14
3.0 Urbane utopier	16
4.0 Teori	22
4.1 Statlige og regionale utopier	26
4.2 Pragmatisme og utopier	27
4.3 Utopier og myter	30
4.4 Utopier som politikk	31
4.5 Utopiske fragmenter	34
5.0 Metode	37
5.1 Kildemateriale	38
5.2 Utvalg	40
5.3 Diskursanalyse	42
5.4 Roller og rolleforståelse	43
5.5 Reliabilitet og validitet	45
5.6 Overførbarhet	47
6.0 Utopi i Bergensk byutvikling	48
6.1 Kommuneplaner	48
6.1.1 Kommuneplanens samfunnsdel (Bergen 2030)	49
6.1.2 Kommuneplanens arealdel 2018	54
6.2 Utopier om transport, fremkommelighet og offentlige rom	58
6.2.1 Bybanen og bilen	61
6.2.2 Gåbyen Bergen	62
6.3 Arealbruk av og kvalitet i bolig	64
6.3.1 Kompakt byutvikling og drømmen om hage	66
6.4 Fortetting med kvalitet	67
6.4.1 Høyhustomten	68
6.4.2 Trenezia og Flytende Boliger	69
6.4.3 Alternative boligformer	72
6.4.4 Møllendal - Oppsummering	79
7.0 Kilder, grenser og skalerbarhet	81
7.1 Kilder til utopiske fragmenter	81
7.2 Grenser og membraner	82
7.3 Skalerbare utopier	83
8.0 Konklusjon - Små og mellomstore utopier	86
8.1 Utopi som verktøy i byutviklingen?	89
9.0 Litteraturliste	92
Vedlegg 1	100

Figurliste

- Forsiden: Store Lungegårdsvann og Møllendal sett fra Florida. Eget bilde.
- Figur 1: Konkurransetegning av Finbergåsen (Jon Knudsen) fra Roald 2010.
- Figur 2: Blokker ved Nattlandsvegen (Gjerstad 2006)
- Figur 3: Stjerneblokkene på Landås (Norge i bilder)
- Figur 4: Hansastaden (Bergens Tidende 2016)
- Figur 5: Forslag fra 3RW arkitekter (Bergens Tidende 2016)
- Figur 6: “A test of ambition”, Archatech.
- Figur 7: Vinnerforslag i European 12 av LALA tøyen og Kåmmån
- Figur 8: Inndeling av byggesonen i Kommuneplanens arealdel 2018
- Figur 9: Utsnitt fra Byvisjon 2020
- Figur 10: Prioriterte transportformer
- Figur 11: Store lungegårdsvann/Møllendal, felt B1
- Figur 12: Kanalbyen Trenezia
- Figur 13: Utsnitt av 3RW sitt forslag til flytende boliger
- Figur 14: Europantomten, også kalt felt S1 eller Grønneviken
- Figur 15: Plassering av gjenvinningsstasjonen og tilliggende aktuelle areal

1.0 Innledning

[T]oday more than ever, there are no ideas without a utopia. [...] The architects, like the town planners, know this perfectly well.

(Lefebvre 1976 s. 35)

Denne oppgaven skal handle om utopier, eller utopiske perspektiver i byplanlegging i Bergen kommune. Jeg søker å besvare noen sentrale spørsmål jeg har stilt meg i mitt daglige virke som arkitekt med stilling i innenfor planfeltet i Bergen kommune. I min jobb opplever jeg at tekniske hensyn sammen med finansmekanismer dominerer utviklingen av byen vår. Dette gjør at jeg har et ønske om å lete etter hvilke fremtidsidealer som ligger til grunn for de valgene vi gjør. Jeg har valgt å konseptualisere dette som utopier. Dette har bakgrunn i at noen av de mest formende idéene innen planlegging og byutvikling de siste par hundre årene har hatt utopiske aspekter, og mange av disse er vi enda tungt påvirket av (se for eksempel Bloch 1986 eller Pinder 2010). Utopier har lenge spilt en rolle i diskursen om byutvikling og planlegging, men har de siste 40-50 årene mistet mye av sin posisjon som sjanger, meningsplattform og utviklingsverktøy. Det er mange årsaker til dette, noen peker på mislykkede utopiske eksperimenter (Pinder 2002) men andre mener det generelt er manglende håp til at ting kan bli bedre i samfunnet (Bloch 1986 og Levitas 2007). En faktor David Harvey (2000) peker på er “the end of history”, en forestilling om at samfunnet har nådd sin endelige form, “a happy stationary form” (2000: s. 160), og ikke kan forbedres, uten at denne formen nødvendigvis fremstilles som perfekt.

Det er mange årsaker til at jeg mener dette er riktig og viktig fokus å ha nå. Det ligger en rekke utfordringer i tiden fremover blant annet knyttet til rask urbanisering, tiltak for reduksjon av klimagassutslipp, klimatilpasning, og tiltak for å motvirke tap av matjord og biomangfold. Alle disse krever at man tar et sprang ut av vår nåværende modus operandi, som Lefebvre (1973 s. 36) skriver: “in order to extend the possible, it is necessary to proclaim and desire the impossible”. Et mentalt sprang er det første skrittet, og det er her utopien (og dystopien¹) har en rolle å spille. Ikke som et “riktig” eller autorativt narrativ, men som en

---

¹ Dystopi er som regel forstått som motstykket til utopien, ofte et fremtidsbilde som viser hvor galt utviklingen kan gå. Eksempler på litterære dystopier er Aldous Huxleys *Brave new world* og Karin Boyes *Kallokain*.

symfoni av muligheter hvor løsningene til noen av våre utfordringer kan springe ut fra. Levitas (2010 s. 540) beskriver dette slik: “the horizon of future possibilities, possibilities which are always plural, and which are dependent on human agency for their actualisation.”

Utopi er et begrep som i dag ofte brukes for å devaluere eller latterliggjøre en idé på bakgrunn av dens manglende gjennomførbarhet. En kommentar i Bergens Tidende (2019a) med tittelen “Den skrekkelige utopien” omtaler for eksempel partiet Rødts prinsippprogram. Levitas (2007) viser også at denne bruken er vanlig i offentlig politisk debatt, hvor en gjerne males et bilde av politikerens egen pragmatisme satt opp mot motstanderens ideologiske eller utopiske tilnærming. Levitas mener videre at de dominerende politiske plattformene er utopiske, men må underspille dette for å oppnå legitimitet, resultatet er en “anti-utopian utopianism, a self-hating or at least self-denying utopianism, in which the claim to pragmatism serves to repress its utopian character” (Levitas 2007 s.298). Ordbokdefinisjoner reflekterer i de fleste tilfeller denne bruken, noen ganger med en sped referanse til Thomas More sin bok *Utopia*² fra 1516. I denne boken, som er blitt beskrevet som en politisk satire, konstruerte More *Utopia* fra to sammensatte greske ord som kan oversettes som ingen-sted (*outopia*) og det gode sted (*eutopia*). Det gode sted og ingen sted på samme tid, ideen om det ideelle samfunn, eller kanskje bare idéen om et bedre samfunn.

Thomas Mores bok om *Utopia* ga struktur og begrep til et konsept som allerede hadde eksistert så lenge historier har blitt fortalt (Sargent 2010). Historien om det gode liv, om et sted, med ubestemt tid og plassering, hvor alt er bra. I Mores bok var *Utopia* et fysisk sted i verden, heller enn en fremtidstilstand, men fremtiden tok raskt en viktig rolle i andres bruk av begrepet (Claval 2001). Det har fått særlig betydning med tanke på hvordan samfunnet skal forholde seg til ny teknologi og sosiale endringer.

Idag er det mer utbredt å bruke utopibegrepet som polemisk verktøy for å betegne en idé som uoppnåelig og dermed irrelevant for den aktuelle diskursen (Levitas 2007). I Morgenbladets første leder i 2019 skrives det at “ofte er dagens dystopi gårldagens utopi - bare at den nå gjennomføres i praksis. (...) Når utopier realiseres blir de «skitnet til» av virkelighetens

---

² Opprinnelig var tittelen på boken: *Concerning the Best State of a Commonwealth and the New Island of Utopia. A Truly Golden Handbook No Less Beneficial Than Entertaining* (oversatt fra Latin).

kompleksitet” (Morgenbladet 2019a). Harvey (2000 s. 167) skriver noe lignende; “can any utopianism of spatial form that gets materialized be anything other than 'degenerate'[...]? Perhaps Utopia can never be realized without destroying itself”. Tittelen til morgenbladets leder er “Farvel til dystopiene” og fortsetter med “Utopien og dystopien speiler hverandre, de handler om menneskets evne til å sette sine totalitære fantasier, på godt eller ondt, ut i livet”. Men handler det egentlig om å komme på en idé eller fantasi, for så å realisere den koste hva det vil? Eller er utopier og dystopier mer enn det (eller bare noe annet)? Slike ideer kan være viktige verktøy for å utvikle ideer, verktøy for å de- og rekontekstualisere livene våre. En øvelse som kanskje er nødvendig når kompleksiteten er stor både i nåtidens og fremtidens utfordringer. Morgenbladet mener at klimafortellingen nuller ut dystopien og utopien. Det kan argumenteres for disse begrepene stadig er høyaktuelle, ikke minst for å forstå klimafortellingen (se for eksempel Pinder 2010).

Ernst Bloch løftet blikket fra de klassiske utopiene og pekte i *The principle of hope* på at utopia ikke er avhengig av komplette tankekonstruksjoner av alternative situasjoner (Bloch 1985 og Levitas 2014). Han viser hvordan utopia er en integrert del av et bredt spekter av kulturelle uttrykk og menneskelig praksiser. Den utopiske impulsen er for Bloch en grunnleggende del av det å være menneske. I følge Levitas er Blochs forståelse av utopi er en analytisk-hermeneutisk tilnærming hvor en kan finne ny kunnskap gjennom fortolkning og analyse av uttrykk og praksiser som igjen kan legge grunnlag for nye uttrykk og praksiser. En slik tilnærming har lettere for å identifisere likheter mellom funn enn ulikheter, men er likevel interessant på grunn av den potensielle læringen som ligger i denne måten å se samfunnet på. En slik lesning gir også grunnlag for en dynamisk måte å tenke om utopia på som ideer som skapes, utvikles og endres gjennom fortolkning og reproduksjon. Jeg vil legge til grunn en slik måte å tenke om begrepet på i arbeidet med denne oppgaven. I dette ligger det blant annet at jeg bruker utopia som metode (Levitas 2010) eller linse (Pinder 2010) for å forstå den materien jeg går inn i.

Nevertheless, there are today, especially in the domain that concerns us, no ideas without a utopia. The architects, like the town planners, know this perfectly well.

(Lefebvre 1976 s. 35)

Byplanlegging er en grunnleggende fremtidsorientert virksomhet. Jeg vil fokusere på areal- og reguleringsplaner. Prosjeksjoner, antakelser og usikkerhet er en viktig del av reguleringsplanprosesser. Fremtidsrettet virksomhet kan være en direkte reaksjon på fysiske eller sosiale problemer i nåtiden, som planlegging av flere boliger ved boligmangel eller utvidelse av veinettet ved trafikkvekst. Men planlegging er også et redskap for samfunnsendring basert på ulike idealer. Dette innebærer at en må ha et bilde av hvor en skal, en tanke om hvilket samfunn en sikter på, uavhengig av om virkemidlene er radikale eller inkrementelle. Dette bildet, utopien, er (noe av) det en styrer etter, ikke nødvendigvis det resultatet en ender opp med. Levitas (2017) går langt i å si at utopia handler mer om prosess enn om resultat: “Utopia is a method rather than a plan, a process rather than a goal” (ibid s.9). Utopien vil nødvendigvis feile, men dette bør sees på som en styrke heller enn en svakhet.

Min hovedkilde når jeg ser etter utopia i denne oppgaven er prosess og diskurs knyttet til arealplanlegging. Det er kommunen som har hovedansvar for forvaltningen av arealplanlegging i Norge. Kommunen har (etter Amdam 2007 i Amundsen og Westskog 2018) hovedsakelig tre roller; som offentlig myndighet, leverandør av velferdstjenester og som samfunnsutvikler (utvikler av det gode samfunn?). Arealplanlegging som regulert av Plan- og bygningsloven (PBL) er delt mellom førstnevnte og sistnevnte, der rollen som samfunnsutvikler ofte kun kan ivaretas gjennom utøving av myndighet (Børrerud og Røsnes 2016). På den ene siden håndheves loven for lovens skyld (for de hensyn som loven er satt til å regulere), på den andre siden åpner loven for at kommunene kan sette seg mål og styre etter disse. Hva kommunen kan og ønsker å gjøre er naturligvis bare en liten del av dette bildet. Hva som faktisk bygges avhenger av gjennomføringsevnen og -viljen til privatpersoner og næringsliv (ibid). Hanssen, Hofstad og Saglie (2015) viser til at dette handler om “en klar gjensidig avhengighet mellom aktørene - de har behov for å samarbeide og forhandle for å utløse ønsket utvikling” (Hanssen, Hofstad og Saglie 2015 s. 267).

Et av de viktigste virkemidlene til kommunen er å bestemme hvor det kan bygges. Dette gjøres hovedsakelig gjennom arealplaner som kommuneplanens arealdel (PBL § 12-1), kommunedelplaner og områdeplaner (PBL § 12-2) og til slutt gjennom behandling og

eventuelt vedtak av private forslag til detaljregulering (PBL 12-3). I tillegg er vedtatte strategier og liknende dokumenter av betydning da de legger rammer for denne behandlingen.

Wang et al (2016) beskriver tre ulike nivåer av endring som alle er med på å dra i samme retning, der det er nivå 3 som fører til omstilling (til lavutslippssamfunnet). Endring på nivå 3 som er det øverste, innebærer mer grunnleggende endringer som går på tvers av siloer og skalaer. Her har utopien et potensial som er unikt ved å være konkret nok til at ulike aktører kan relatere seg til den. Utopiske perspektiver kan virke på individnivå så vel som på alle myndighetsnivå, men historien har vist at utopiske perspektiver også har blitt brukt for å kontrollere befolkningen eller å rasjonalisere systemer på bekostning av de som systemet består av (Popper 2010). Boysen (2012) etterspør i en omtale av Jon Guttus bok Boligvisjoner (2011) videre arbeid på å beskrive “utopier og virkelighet” som en del av arbeidet med å utvikle bærekraftige tette byer og en “ny arkitektur for byen”. Dette viser at selv om begrepet har fått en ny betydning i visse kontekster, for eksempel når en debattant ønsker å utdefinere et prosjekt eller forslag som urealistisk, har allikevel utopien en konstruktiv rolle i faglige diskurser. Kanskje særlig i sammenheng med kompakt byutvikling. I forskning på byutvikling og arealplanlegging i norsk kontekst er det langt mellom de som ser i dybden på utopiske perspektiver. Den forskningen fra norsk kontekst som jeg ser på som mest relevant for dette arbeidet er den som ser på forholdet mellom lang og korte tidshorisonter innen byplanlegging. Et eksempel er arbeidet som er gjort på scenario-tenkning (se for eksempel Christensen og Oliverson 2019). Forskning på målkonflikter gir også innsikt i hvordan store målsetninger som ligger langt frem i tid samvirker med mer kortsiktige behov og utfordringer (Oseland 2019 og Oseland og Haarstad 2018).

I dette arbeidet vil jeg forsøke å konseptualisere de utopiske elementer jeg finner i materialet som utopiske fragmenter. Dette er et begrep jeg har valgt ettersom det favner over de mange ulike former og uttrykk som utopier tar i dag. Utopiske fragmenter kan være en bisetning i et leserinnlegg, en underliggende ide i et planforslag, et argument som brukes i en politisk sammenheng eller mye mye mer. Også bilder, tegninger, byplaner, musikk, arkitektur med mer kan leses som utopiske fragmenter. Hovedfokus i mitt arbeid vil være rettet mot utopiske fragmenter i de formelle prosessene for byplanlegging i Bergen.

Det er mange måter å forstå utopia på, det jeg har beskrevet over relaterer seg til en lesning av utopia som sammenvevd med eller innebygget i all samfunnsvirksomhet. Dette sammenfaller med måten Levitas (2000, 2003, 2007, 2017) og Bloch (1986) beskriver utopia. Ifølge Bloch og Levitas ligger det utopiske fragmenter i alt - musikk, kunst, politikk, byplaner, Ved å vise til de utopiske fragmentene som ligger i også det som til vanlig framstilles som "anti-utopisk" og rasjonelt vil man på en bedre måte kritisk engasjere seg i hvilke framtidene de faktisk ser på som ideelle. Denne måten å forstå utopibegrepet på står i kontrast den en som er mer knyttet opp til de litterære, holistiske utopiene. Kumar (1987) er en som mener at Bloch går alt for bredt i sin definisjon og ønsker mer fokus på det som kan spores tilbake til de tidlige litterære utopiene som Thomas Mores bok Utopia fra 1516.

Når utopier omtales er det er det typisk snakk om et materiale som beskriver et bedre, eller ideelt, samfunn eller liv. Men for mange er dette relatert til svært konkrete og overskyggende temaer, en fattig vil drømme om penger, en husløs vil drømme om bolig osv. Utopier kan være lukkede, på den måten at de viser en fremtid som er fast definert i fremstillingen. Dette kjennetegner mange av de klassiske, holistiske og ofte litterære utopiene, hvor et idealsamfunn beskrives i detalj. Denne utopiske modusen kjennetegner blant mange andre Thomas Mores Utopia, Francis Bacons New Atlantis og Ursula K. Le Guins The Dispossessed. Alternativt kan utopier også være åpne på den måten at de setter frem et ideal uten å detaljere hvordan det skal settes i verk. Dette er mer i tråd med Levitas (2007) sine ideer om utopier. Levitas bygger videre på Bloch (1986) som omtaler utopier som fragmenter som gir uttrykk for menneskers håp om en bedre fremtid. Jeg vil i denne oppgaven hovedsakelig snakke om utopier som åpne fremtidsidealer som er bakt inn eller underbygger i det materialet jeg studerer; utopiske fragmenter.

2.0 Problemstilling

Hovedproblemstilling:

- Hvordan spiller utopiske fragmenter en rolle i byplanlegging i Bergen?

Jeg vil søke å svare på dette spørsmålet ved å se på dokumenter som angår byutviklingen i Bergen. Deretter vil jeg søke å finne ut hvordan disse utopiene kan gjenfinnes i regulering (arealplan) eller som utopiske fragmenter i argumentasjon eller polemikk. Jeg vil sette et motsetningsforhold mellom planlegging situert i nåtid (problemløsning og pragmatisme) opp i mot transformativ planlegging, situert i fremtiden. Fokus i dette arbeidet vil ligge på det som er situert i fremtiden.

Underproblemstillinger:

- Hva handler utopiene knyttet til byutvikling i Bergen om?
- Hvem utvikler utopier og utopiske perspektiver i byplansammenheng i Bergen?
- Hvordan kan utopier brukes for å fremme god byutvikling?

Disse spørsmålene vil jeg i arbeidet undersøke ved å analysere visualiseringer, visjoner og argumentasjon som kommer til overflaten i de formelle prosessene knyttet til byutvikling i Bergen, som bruddstykker av utopier (utopiske fragmenter). Jeg vil se på disse fragmentene for å avdekke om det finnes noen felles basis eller sammenheng. Deretter vil jeg se på noen konkrete prosesser hvor visjoner og spekulasjon kolliderer eller konvergerer. Til slutt vil jeg se på mulighetene for økt utopisk virksomhet i dette feltet, hva er mulighetene og hindringene?

I byutviklingsprosjekter kan det være et skille mellom argumentasjon som er situert i nåtiden (praktiske hensyn, problemløsning o.l.) og argumentasjon som er situert i fremtiden (utopisme og bruk av visjoner). Litt tabloid kan man si at førstnevnte har hatt hovedrollen i lengre tid, etter at etterkrigstidens politikere og arkitekter satte i spill store prosjekter basert på utopiske idéer som førte til vesentlig fremmedgjøring. Enkelte argumenterer for at motreaksjonen mot etterkrigsutopiene gikk så langt at utopier i flere tiår har vært avvist som arrogant og paternalistisk (Murphy 2016 og Pinder 2010). Kumar (2010) har pekt på blant annet “the end of history”, menneskeheten har oppdaget det meste på denne jorden så hva mer kan man drømme om eller forestille seg av alternative måter å ordne samfunnet på?

Et annet - og fra mitt synspunkt mer konstruktivt - synspunkt er å se på utopier som redskap og utopisme som en strategi som kan bedre diskusjonen rundt byutvikling og -planlegging. Det kan gi et rammeverk for å gi større bredde og dybde diskursen i tillegg til at det kan åpne opp for alternativer som ellers ikke ville blitt vurdert. I motsetning til den vanlige måten å omtale utopier på tror jeg at disse er essensielle for den virksomheten som planlegging er, både når det gjelder fysisk planlegging og samfunnsplanlegging.

Ved å svare på de overnevnte spørsmålene vil jeg vise noen grunnleggende elementer ved planprosesser i Bergen som i liten grad er i fokus idag. Jeg vil kunne vise hvordan disse elementene virker på flere nivåer i planhierarkiet og kanskje på flere punkter i prosessen. Dette vil være til nytte for dem som sitter i prosessene ved at de kan bli bevisst hvordan utopiske idéer er en del av diskursen de er en del av, og kanskje hvordan utopier kan brukes på en konstruktiv måte, både i konkret arealregulering, og i overordnet planarbeid. Det kan også være en bredere samfunnsnytte i det å klargjøre underliggende utopier i planverk og diskurs rundt byplanlegging. Spørsmålene knytter seg til grunnleggende, og kanskje til dels ikke uttalte deler av planarbeidet. Dette gjør at utopier som tema kan virke fjernt fra dagens prosesser (særlig for praktikere), men jeg mener at det er et essensielt element av planarbeidet som i nyere tid er understudert. Rent praktisk kan det bidra til å forstå byplandiskursen i Bergen fra et perspektiv med lange tidshorisonter, samt håper jeg etter denne studien å kunne si noe om hvordan utopiske perspektiver kan brukes på en konstruktiv (ikke-propagandistisk) måte i planarbeid.

3.0 Urbane utopier

Many people dream of a better world; Howard, Wright and Le Corbusier each went a step further and planned one.

(Fishman 2016 s. 23)

A plan is, at its most basic, an expression of an intended course of future action, with planning being the activity that precedes and surrounds that process.

(Parker & Doak 2012 s. 17)

Utopier i konteksten byutvikling kan beskrives som geografiske forestillinger. I dette kapitlet vil jeg vise at utopiske fremstillinger av byer og arkitektur har vært viktig historisk for planfeltet internasjonalt og i Bergen. Dette er et grunt dykk i en veldig dyp materie som jeg håper vil kunne gi nødvendig bakgrunn og kontekst for analysen.

Ernst Bloch gir i *The principle of hope* (1986) en grundig oversikt over de viktigste utopiske strømninger innenfor mange felt fra antikken til begynnelsen av 1900-tallet. Han og mange andre (blant andre Pinder 2002, 2010, Sargent og Claves 2017, Sargent 2010) viser hvordan utopiske ideer, perspektiver og impulser gjennomsyrrer hele det moderne samfunnet. Utopier har blitt utviklet av særinteresser og av grupperinger som har mer generelle mål. Både privatpersoner, forskere, arkitekter og store konsern som Disney og General Motors har vært utviklere av utopier (Hall 2014).

Gjennom historien er det flere arkitektur- og planideer som kan sies å være utopiske ettersom de peker mot en samfunnsordning som ennå ikke var kommet og som kanskje aldri ville komme. Selv om ikke alle byutviklingsprosjekter er utopiske i den forstand at de har et bevisst forhold til begrepet, setter de seg ofte i en sammenheng som kan ekstrapoleres eller sees på som en representant for en utviklingstrend eller retning som i ytterste konsekvens kan sees på som utopisk. De kan bære en utopisk impuls (Bloch 1986) og kan dermed faktisk være grunnleggende utopiske uten at det i seg selv er hensikten. Harvey skriver i *Spaces of hope* (2000) at "Urban politics is fraught with deeply held though often subterranean emotions and political passions in which utopian dreams have a particular place". Disse

underliggende følelsene og tendensene er viktige for å forstå utopia i dag. Mange utopier fra de siste tiårene er utløst av mulighetene i ny teknologi med smart-by som et av de forenende konseptene i senere tid (Haarstad 2017 og Krieger 2019). Teknologi er også en viktig faktor i Frank Lloyd Wrights³, Ebenezer Howards⁴ og Corbusiers⁵ utopier (Fishman 2016), men i alle disse er sosiale faktorer og arealorganisering bærende konsepter, mens teknologi er et hjelpemiddel for å oppnå disse. Smartbyutopier er dog ikke dratt frem som en vesentlig del av denne oppgaven ettersom det normalt faller utenfor det lovverket som regulerer arealplanlegging.

I Bergen har en av de tydeligste utopiske påvirkningene vært utbyggingen av bilbyen Bergen. Dette kan spores tilbake til de første amerikanske forstedene og utopiene som ble spunnet rundt byens omland. Frank Lloyd Wright var en av dem som tydeligst argumenterte for en ny verden hvor alle bodde i hver sin enebolig med carport og hage rundt med sin idé om Broadacre city (i 1932 og fremover). Dette var et teoretisk planarbeid som kan forstås som en ideell versjon av forstedene som akkurat var begynt å formes rundt om i USA. I Bergen begynte Leif Grung å bygge bungalower i Fridalen i 1927, etter en studietur til USA (Møllerhaug 2016). Hans forhold til bilen ble beskrevet i Arkitektturnytt i 2008: “Leif Grung var blant dem som la stor vekt på personbilens betydning. Han var derfor tidlig ute med å utstyre sine bolighus med garasje.” Det er bare et eksempel på de mange som har fremmet bilens idealer i Bergen, Eriksen (2020) peker på Fritz C. Rieber som en vesentlig stemme.

Personbilens betydning var enorm i utviklingen av Bergens bebyggelsesmønster (Roald 2010), som det også har vært de fleste steder (Eriksen 2020). Bilens betydning for byutvikling generelt og spesielt som driver av forstedsideal er godt dokumentert i amerikansk litteratur, se for eksempel Krieger (2019) for et utopihistorisk perspektiv. Bergen har relativt spredt bebyggelse sammenliknet med andre store norske byer. Bergen har mer tettstedsareal per innbygger enn Oslo, Trondheim og Stavanger (Haagensen 2011). I nyere tid er tankegangen i stor grad reversert, nå er det kollektivtransport og boliger nært arbeid og et størst mulig utvalg av funksjoner og tilbud som gjelder. Men forstedene som ble bygget i andre halvdel av

---

³ Broadacre city

⁴ Garden cities of tomorrow

⁵ Ville radieuse

forrige århundre og deres tilhørende infrastruktur står der fremdeles og gjør byen stadig veldig bilavhengig.

De store altomfattende utopiene fikk sin kulminasjon da modernistiske idealer i etterkrigstiden plutselig ble operasjonalisert i store bosettingsprosjekter. Disse kan til en viss grad spores bakover til Le Corbusiers og Walter Gropius sine utopiske prosjekter (Krieger 2019, Pinder 2010), særlig Ville Radieuse som inspirerte CIAM⁶ sitt Athen charter. Dette la grunnlaget for en rekke idealer om hvordan byer bør organiseres. CIAM fikk sin manifestasjon i Norge gjennom grupperingen PAGON (Progressive Arkitekters Gruppe Oslo Norge).

Etter et enormt arbeid etter krigen med å skaffe boliger til folket gjennom massiv utbygging av boligblokker i drabantbyer over hele Europa ble det klart at denne typen utbygging ikke var uproblematisk. Mange av prosjektene fikk store utfordringer helt fra begynnelsen av. Robin Hood Gardens i London og Bijlmermeer i Amsterdam er tydelige eksempler på dette (Swenarton et al 2015). Ikke lenge etter begynte dekonstruksjonen av disse ideene og etter hvert også de fysiske strukturene. Fornektelse av forrige generasjons utopier ble et sentralt trekk i postmodernismen. Dette har forplantet seg i dagligtale, og kan sies å ha bidratt til at den negative betydningen av utopi-begrepet har blitt internalisert i språket.

I Bergens byplanhistorie er det en rekke diskurser og prosjekter som trekker på utopiske tendenser. Et eksempel er at hagebyidealer har kommet til uttrykk en rekke ganger med ulike vinklinger, for eksempel i Leif Grungs prosjekter på Tveiterås (Møllerhaug 2016) eller Jon Knudsens Finbergåsen vist på figur 1 (Roald 2010).

---

⁶ Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, et arbeidsfelleskap for fremtredende modernistiske arkitekter.

Figur 1: Konkurransetegning av Finbergåsen (Jon Knudsen) fra Roald 2010. Det viser en boligbebyggelse tydelig inspirert av engelsk hagebyarkitektur.

Utbyggingen av blokker på Landås (figur 2) var en av de store prosjekter for å skaffe boliger til befolkningen etter krigen: “Drømmen om Landås var en drøm tusener av bergensere hadde om rene og trygge bomiljø i moderne hus” (Gjerstad 2006 s.37). I likhet med Lambertseter i Oslo var dette funksjonalistiske pionerprosjekter (Roald 2010) med mye eksperimentering rundt byggeteknikk og bebyggelsesstruktur.

I 1964 ble Stjerneblokkene (figur 3) på Landås ble vist frem til det sovjetiske statsoverhodet Nikita Krusjtsjov som et eksempel på det moderne byggeriet Norge hadde å by på av daværende ordfører Harry Hansen (Gjerstad 2006).

Figur 2: Blokker ved Nattlandsvegen (Gjerstad 2006)

Figur 3: Stjerneblokkene på Landås (Norge i bilder)

Det kan argumenteres godt for at mange områder i Bergen har vært gjenstand for planlegging med utopisk tankegods i bunn. Jeg vil særlig trekke frem området rundt Store lungegårdsvann som har lenge vært gjenstand for spekulasjon og høye tanker (se Bergensavisen 2015 og Bergens Tidende 2016). De relativt store områdene med lav utnyttelse og industrielle funksjoner i tillegg til vannflaten i seg selv har tilsynelatende gitt grobunn for mange ideer blant de som leter etter nye sentrumsnære boligområder.

Særlig utfyllinger i sentrale og nordlige deler av vannet har det vært flere forslag om og noen av disse har hatt stort omfang og vyer om å kunne danne en ny bydel (figur 4-6). Størst moment og gjennomføringskraft har det dog vært i det som har foregått i industriområdet langs sørsiden av vannet (figur 7).

Figur 4: Hansastaden (Bergens Tidende 2016).

Figur 5: Forslag fra 3RW arkitekter (Bergens Tidende 2016).

Figur 6: "A test of ambition", Archatech.

Figur 7: Vinnerforslag i European 12 av LALA tøyen og Kåmmån.

Store Lungegårdsvann og Møllendal ble aktualisert av at Bergen kommune pekte det ut som transformasjonsområde i kommuneplan, kommunedelplan og etterhvert også i to områdeplaner for Møllendal.

Mindre utopier og dystopier kommer frem som en del av byutviklingsdiskursen, bruddstykker som peker hen til en større endring. Disse vil jeg vise at kan manifestere seg som intensjoner eller mål i overordnede planer, som konkrete merknader eller uttalelser til planforslag eller som debattinnlegg. Jeg vil omtale disse bruddstykkene av utopisk tenkning som fragmenter.

I diskursen om utopienes rolle for samfunnsutviklingen er det snakket mye om at tidsalderen for utopier er over (Murphy 2016). Diskursen rundt utopier har snudd vesentlig, fra å være en naturlig del av en analyse av muligheter knyttet til sterk vekst og ny teknologi, til å være noe som beskriver maktmisbruk og uvetting eksperimentering (Pinder 2010). Denne bruken av begrepet knytter seg blant annet til de modernistiske etterkrigsprosjektene nevnt over. De postmoderne reaksjonene som kom mot dette regimet var kraftige, og det kjenner vi enda virkningene av (Murphy 2016). Kanskje senest manifestert i reaksjonene vi i dag får på fortettingen langs bybanelinjen, hvor finansielle mekanismer virker sammen med politiske visjoner (og utopiske fragmenter). Her ser vi et bilde hvor samme prosjekt er konseptualisert som utopi og dystopi på samme tid. For eksempel kan et boligbygg langs bybanelinjen med minimal parkering sees på som et viktig grep i arbeidet med å oppnå en mer kompakt byutvikling samtidig som den sees på som en trussel mot en levemåte som er bygget på privatbilisme. Denne dualismen kan være et kjennemerke for endringer som krever grunnleggende samfunnsendring. Kanskje utopi/dystopi-dualismen er et resultat av eller tegn på friksjonen som nødvendigvis må finnes ved samfunnsendring.

4.0 Teori

“The utopian impulse, is ubiquitous and braided through human culture”.

(Levitas 2008 parafraserer Ernst Bloch)

Som sitatet over henspiller til, er mitt utgangspunkt at utopien er med oss i alle aspekter av kultur og samfunnsliv. Noen ganger som en ytring, andre ganger som et håp og noen ganger bare som en ytterste konsekvens av holdninger eller handlinger. I denne oppgaven søker jeg å finne svar på hvordan utopiene i byutviklingen i Bergen uttrykker seg, hvem som produserer eller reproduserer dem, hva de handler og hvilken rolle de spiller i denne definerte konteksten. Til slutt stiller jeg et litt åpnere spørsmål om hvordan utopier kan brukes for å fremme god byutvikling.

Med dette utgangspunktet vil jeg gå gjennom begrepet utopi og hvordan jeg skal bruke det. En viktig oppgave i så henseende er å vise hvilken teoretisk og historisk kontekst min bruk av begrepet har. Jeg vil si noe om utopi sett i fra ulike synspunkter og se på noen utopiske fenomener i samfunnet i dag. Til slutt vil jeg oppsummere ved å diskutere måten jeg har valgt å bruke utopibegrepet i min oppgave.

For å definere utopi som begrep er det naturlig å gå tilbake til kilden og se på hvordan Thomas More konstruerte og brukte ordet. Men når man gjør det er det lett å se forbi at konseptet fantes før Mores tid, Clayes og Sargent (2017) trekker utopiens historie tilbake til gresk antikk og gamlestamentet. I tillegg ble begrepet brukt i nye sammenhenger raskt etter utgivelsen av Mores bok (Sargent 2010). Kumar (1987) mener at utopi først og fremst må forstås som en litterær sjanger som begynte med More og videre også de holistiske utopiene som søker å beskrive komplette samfunn. Bloch (1986) og Levitas (2007) ser derimot på utopier som noe som er vevd inn i all menneskelig kulturpraksis og tankevirksomhet, utopisme er for dem grunnleggende menneskelig. Ut fra denne forståelsen er utopisk virksomhet stadig i endring. Det er en måte å forstå spekulasjon om mulige samfunn samtidig som at det er en metode for å utvikle disse og ikke minst er det en måte å håndtere endring eller håp om endring. Levitas (1990) beskriver Blochs definisjon på utopia som svært bred.

Både musikk, litteratur og arkitektur kan være bærere av utopia. "What binds this diverse mass of material together is that all of it can be seen as embodying "dreams of a better life". All of it ventures beyond the present reality, and reaches forward to a transformed future" (ibid s.14). Mitt syn på utopia sammenfaller med det Bloch og Levitas fremmer, som en beskrivelse av ideer som strekker seg mot en endret fremtid hvor noe (livet? Eller byen?) er bedre. Levitas beskriver et bredere syn på utopia, "not a blueprint or prescription, but the expression of desire for a better way of living" (Levitas 2003 s. 4)

Den postmoderne dekonstruksjonen av de store narrative, og dermed de altomfattende utopiene, lukket døren en stund for utopibegrepet (Pinder 2002). Brede og ikke-samlende prosesser kom i fokus, diskurser som konstruktive prosesser, hvor et stort antall aktører deltar og trekker i mange retninger (Sandercock 2002). I dette bildet kan vi se at hvert innspill i en diskurs har en rolle i å kontinuerlig utvikle samfunnet og å utvikle ideen om hvordan samfunnet bør være. Dette ga et skifte fra en mål-plan-gjennomføring modell til en modell der planlegging i større grad sees på som en kontinuerlig prosess, hvor mange aktører (og ikke bare planleggeren med stor P) bidrar (Pinder 2010). Utbyggeren har selvfølgelig et konkret mål i sikte. Planenes diffuse, langsiktige mål kombinert med de konkrete ønskene om å bygge det ene eller det andre kan gi en del friksjon og, i noen tilfeller noen uventede utslag.

Jean Hillier (2008) forsøker å beskrive en teori om planlegging med mål om å reflektere den kaotiske og uforutsigbare virkeligheten. Hun vil ha med både strukturelle og relasjonelle faktorer. Hvis man skulle prøve å tolke en planprosess utelukkende ut fra strukturelle eller relasjonelle forhold så vil man fort bli forvirret av det man ikke ser. Relasjoner er alltid påvirket av strukturer og strukturer blir påvirket av hvordan de blir navigert gjennom, fortolket og forhandlet om av aktører.

Hilliers teori søker å analysere strategisk arealplanlegging gjennom flere plan (plane), konsepter som er hentet fra Deleuze og Guattaris teorier. En hensikt med å se på planlegging med disse brillene er å konseptualisere denne praksisens evne og mulighet til å håndtere lange og korte tidshorisonter samtidig. Men også at en rekke ulike ideer om fremtiden kan eksistere samtidig i slik praksis. Denne sameksistensen kan inneholde både konflikter og konstruktiv samhandling. Den flerplanede (multiplanar) måten å se verden på referer til Deleuze og

Guattaris immanensplan (plane of immanence) og transendensplan (plane of transcendence). For å forstå en planprosess må man lese det både på immanens- og transendensplanet. Både det strukturelle, hierarkiske og det relasjonelle, menneskelige. To bilder brukt av Deleuze og Guattari som er effektive når man skal studere planlegging er treet og rhizomet (også kjent som jordstengel). Treet er en hierarkisk struktur, med kjent og lett lesbar flyt av energier og eksisterer i transendensplanet. Rhizomet er en desentralisert struktur, som ikke kan leses på samme måte, og som har uforutsigbar flyt. Rhizomet eksisterer i immanensplanet. Innen arealplanlegging kan enkelte prosesser og strukturer isoleres og beskrives som et tre, med klart hierarki. Eksempler på dette kan være planhierarkiet som er relevant for gjennomføringen av en byggesak på en tomt (eks: Kommuneplan - Områdeplan - Detaljregulering) eller forholdet mellom ulike dokumenter eller aktører i en enkelt detaljreguleringsprosess (Børrerud og Rosnes 2016).

Lovverk, saksbehandlingsprosedyrer, politisk behandling tar i så måte utgangspunkt i transendensplanet. Transendensplanet har en begrenset tidsdybde. Om man tar et skritt tilbake og ser på alle de prosesser, aktører og forhold som påvirker og former detaljreguleringen så er rhizomet og immanensplanet mer dekkende. Nettverket av faktorer som påvirker prosessen er stort og uoversiktlig. Arealplaner påvirkes av andre planprosesser lateralt. Naboplaner påvirker direkte, men andre prosesser lokalt, nasjonalt og internasjonalt kan også bli trukket inn som referanser (mtp. valg av løsninger, formgivning mm.) eller som eksempler for forvaltningspraksis. Denne påvirkningen kan også være åpenbar eller skjult. Immanensplanet innebærer også en utvidet tidsforståelse, som blant annet innebærer at fortid og fremtid kontinuerlig påvirker nåtiden. Hendelser i nåtiden endrer likeledes lesningen av fortiden og tidligere fremtidsbilder. Hillier peker på at mye planleggingsteori baserer seg på nåtiden og inn i en fremskutt fremtid, altså en fremtid som er basert på ekstrapolering av nåtiden (forecast future). Hun argumenterer for et økt fokus på forestilte fremtider; “foresighting, speculation and experiment” (2008: 34).

Jeg forstår utopier som fremtidsbilder, visuelle eller tekstuelle, som viser et samfunn som er endret eller annerledes enn det vi har i dag. Hvor stor grad av endring som ligger i fremtidsbildet avhenger mye av produsenten av bildet (kanskje også litt på leseren), Sargent (2010) peker på at utopier ikke trenger å være radikalt annerledes fra status quo fordi mange

har drømmer som ikke er så radikale. Utopien har en motpol i dystopien, som rommer det samme men med negativt fortegn. I kraft av å ha dystopien som balanse så er utopien som regel sett på som noe en fyller med positive fremtidsbilder. Utopier spesifiserer ikke hvordan denne endringen skal utføres, men sier noe om et ideelt samfunn. Dette “noe” kan være alt fra et lite hint til en stor fortelling. Fremtidsbildet er sjelden komplett, det viser det som utopisten mener er viktig å vise, ofte som en kontrast til nåtiden og overlater mye til fantasien. Hva som er valgt å beskrive i en utopi kan derfor sees på som en kommentar til samtiden. Hvis en by oppleves som bilbasert, så kan en aktuell motutopi være samme by som gåby eller bilfri by for eksempel. Dette faller også delvis inn under Hilliers begrep foresighting.

Jeg vil utdype bruken av begrepet utopi ettersom visjon er mer brukt i dag. I dagligtale skiller de lag ved at visjon er mer brukt i sammenhenger som innebærer mer klare mål og virkemidler enn hva utopi gjør. En bedrift eller person kan presentere en visjon som om den eller de har tenkt å gjennomføre det. Visjonen er ofte et mindre omfattende fremtidssyn enn utopien som blir omtalt mer som noe uoppnåelig eller i de minste usannsynlig. Utopien har en disruptiv kvalitet som en visjon mangler. Den evner å se forbi dagens samfunnsordning og forestille seg en ny, uten å fokusere på utfordringene knyttet til endring. Visjoner faller inn under det Hillier betegner som forecast future. Forskjellen ligger slik jeg ser det i at en visjon aksepterer nåtiden som en ramme for fremtiden, mens en utopi bryter med denne rammen i større eller mindre grad.

Planlegging retter seg mot en fremtid og kan dermed kan ikke bare lene seg på kunnskap om nåtiden. Når vi velger hvordan vi skal ha det i dag kan vi gjøre kunnskapsbaserte valg (selv om det alltid er en kamp om hva som er den relevante og førende kunnskapen. Rydin (2007) viser også til den begrensningen som ligger i den modernistiske ekspertdrevne planprosessen. Hva annet enn kunnskap skal da ligge til grunn for planleggingen? Det kan blant annet være ønsker, behov og lengsler om et bedre samfunn, og hvem har kompetansen eller retten til å formulere denne delen av planlegging? Leonie Sandercock (2002) viser hvordan utviklingen av grunnleggende ideer om en annen fremtid, som utopier, bør ikke bare ivareta, men også involvere folk (de som blir “planlagt”). Det er og et spørsmål om hva er kunnskap i denne sammenhengen, det kan snakkes om flere typologier kunnskap som kan sameksistere (Rydin 2007).

4.1 Statlige og regionale utopier

Gjennom forskjellige kanaler blir statlige interesser spill inn eller lagt som føring for planarbeid. Dette skjer hovedsakelig gjennom statlige sektorinteresser. Her er det flere eksempler på at utopiske visjoner blir lagt til grunn for påvirkning av planarbeid eller i statlige planer (som veiprojekter). Statens vegvesen, fylkesmennene og fylkeskommunene påvirker planarbeid gjennom høringsinnspill, innsigelser og forhandlinger i tillegg til sine egne planer.

Urry (2016) viser til Sveriges visjon om null døde i trafikken som et eksempel på et alternativ til de bilbaserte utopier som den vestlige verden i stor grad er bygget etter. Det samme målet har vi i Norge, vedtatt av Stortinget i forbindelse med vedtak av Nasjonal transportplan 2002-2011 i 2001. I en rapport fra Transportøkonomisk institutt beskrives det slik: *“Innenfor Vegvesenet oppleves tallet 0 som visjonært, i betydningen utopisk, mens den konkrete oppfølgingen og arbeidsmåten oppleves som høyst reell.”* (Elvebakk og Steiro 2007 s. 9) Dette er et klart utopisk fragment, et mål å strekke seg etter i all transportplanlegging. Det at målsettingen er nesten utenkelig sees på som et hjelpemiddel for å komme lengre enn en ville gjort ved å ha en målsetning som er basert på dagens tall. Det irrasjonelle og det rasjonelle lever sammen på en konstruktiv måte: *“Visjonen kan virke irrasjonell i sitt fokus på tilsynelatende utopisk idealtilstand, men metodene man bruker for å komme dit skal være desto mer rasjonelle.”* (ibid s.7)

Det er også arbeid for å få på plass en statlig nullvisjon for selvmord. Dette beskrives av en debattant i Bergens Tidende⁷ på denne måten: *“En nullvisjon er selvfølgelig en utopi som vanskelig kan realiseres. Vi har likevel tro på at en slik visjon kan bidra til å få politikere og relevante fagmiljøer til å ta problemet mer på alvor og gjøre hva de kan for å få redusert antall selvmord.”*

De to nullvisjonene har til felles at de beskriver et mål som er vanskelig å ikke gi sin tilslutning til, selv om det i praksis ikke er tenkelig at en skal kunne nå målet i dag uten å ta i

---

⁷ Av styremedlem i LEVE Hordaland 25.02.2017.

bruk svært drastiske midler⁸ (antakelig langt utenfor hva som er mulig å gjennomføre i et demokrati). Det som allikevel gjør disse målene konstruktive er at de gir angir et formål for tiltak som teknologisk, økonomisk, sosialt eller administrativt kan komme til å bli aktuelle i fremtiden, men som enten ikke er påtenkt eller mulige i dag.

4.2 Pragmatisme og utopier

We are accustomed, partly because of Popper's assault on utopianism, to assume that there is a direct conflict between pragmatism and utopia. At the political level, this is certainly the usual meaning of pragmatism (more usually contrasted with ideology). It is about "what works", about short-term fixes for problems within the current system, so that questions of the viability or justice of that system itself, and certainly any kind of radical alterity, are outside legitimate political debate. Levitas 2015 s. 45.

Med dette utfordrer Levitas den vedvarende tanken om en motsetning mellom pragmatisk tankegang og utopisk refleksjon som ofte kommer til overflaten i diskurser rundt planlegging, for eksempel i kampen om makten til å definere hva som er realistisk. Denne kampen beskrives av Yvonne Rydin (2007) på en måte som får frem at bak disse tilsynelatende overflatiske spørsmålene ligger spørsmålet om hvilket samfunn vi kollektivt streber mot:

Decisions about who should have a say within planning will have a significant influence on what is seen as legitimate intervention. And behind both of these questions lies the bigger one of what kind of society is considered desirable, in political, social and economic terms. (Rydin, 2011, p. 10)

Patsy Healey omtaler det viktigste bidraget til pragmatisme i plansammenheng som et fokus på "the challenge of acting in the world" (Healy 2008 s. 287). Levitas (2015) argumenterer for at spenningen som finnes i konseptet "realistisk utopi" kan tas både i utopisk og anti-utopisk retning. Hun fortsetter med å beskrive hvordan Ernst Bloch i sin *The principle of hope* (1986) forsøker å rehabilitere den marxistiske utopismen ved å sette opp et skille mellom de konkrete og de abstrakte aspektene i utopismen. Disse aspektene er i høy grad vevd sammen, skillet som Bloch setter opp er å forstå som et skifte i prioriteringen av disse. Her kan man se en kontrast og kanskje dialektikk mellom abstrakte eller luftslottsutopier på

---

⁸ for eksempel utvidet bruk av tvangsmidler ved frykt om selvmord eller sterke restriksjoner på fotgjengere eller bilbruk for å unngå trafikkdødsfall.

den ene siden og konkrete eller “real utopias” på den andre siden. Begge disse kan kritiseres, konkrete utopier for å ikke være ambisiøse nok og abstrakte utopier for å være virkelighetsfjerne og ikke ha relevans. Konkrete utopier er og eksklusive ved at de gjerne utelukker andre fremtider (Levitas 1990).

Antiutopiske holdninger er vel så relevant som motpol til utopier som dystopier. Dystopier opererer på samme premisser som utopier, i en scenario-modell hvor store samfunnsmessige endringer ligger til grunn. Anti-utopiske holdninger avviser verdien i en slik scenarie-metodikk. Det kan for eksempel ligge til grunn motstand mot innholdet i utopien eller en tanke om at arbeid med fremtidsscenarioer er distraksjoner som tar ressurser og fokus bort fra arbeidet med å løse dagens håndfaste utfordringer, muligens over på mer ideologiske og grunnleggende perspektiver. Pinder (2002) viser at diskursen om utopien som virkemiddel har hatt et narrativ om “the end of utopia” (også diskutert i Murphy 2016). I denne diskursen er utopien beskrevet og konseptualisert som et virkemiddel for en virkelighetsfjern og autoritativ person eller liten gruppe som ønsker å endre samfunnet i tråd med egne idealer. Denne typen fortellinger er en av grunnene til at utopiske aspekter ved planlegging har hatt dårlige kår de siste tiårene.

Levitas bygger på Roberto Ungers ideer og argumenterer for at det ikke er noe skarpt skille mellom pragmatisme og utopisme, men at utopisme kan eksistere innenfor et pragmatisk rammeverk: “a version of pragmatism that is visionary, prophetic and transformative: pragmatism, and utopia, unbound” (2015: s. 58).

Hva som er riktig retning er naturligvis i stor grad et politisk spørsmål, men det er og rent faglige vurderinger som kan gjøres i dette perspektivet. Et eksempel på en utopi vi styrer etter i Norge i dag er nullvisjonen for drepte i trafikken. Dette er det ingen som har klart, ingen vet hvordan vi kan klare det, men det er allikevel et mål vi har valgt å styre etter. Utopien har en disruptiv kvalitet ved at den formidler ideer om andre måter å organisere samfunnet på uten å la seg begrense av praktiske problemer som eiendomsforhold, infrastruktur og teknologi, forhold som i dag styrer byutviklingen nesten fullstendig. Denne disruptive kvaliteten trekkes frem av Pinder (2010) som aktuell i lys av de utfordringene vi har i dag med å omstille oss til et klimanøytralt samfunn.

Noen eksempler på sentrale utfordringer som krever utopiske virkemidler er; effektene av klimaendringer, tap av biomangfold, fremmedgjøring og nedbygging av sosiale strukturer og mye mer. Nyseth (2015) viser til at slike utfordringer krever at man går utover rasjonelle analyser. Her har alle fagfelt sitt å bidra med, men det som skiller arkitektur fra de øvrige er en lang historie for spekulasjon og arbeid med alternative fremtidssyn. Wilkinson (2016) overpeker på så er det en utbredt holdning at utopiens rolle er en intellektuell øvelse, et tankeeksperiment. Men Wilkinson peker videre på utopiens viktige rolle i produksjonen av ny kunnskap, som heuristisk redskap (2016). Til en viss grad kan man se på prosjekter bygd med grunnlag i slik spekulasjon og fremtidsfremskrivning som eksperimenter, en eksperimentell del av den samme heuristiske prosessen. Dette sammenfaller med Hilliers tanke om økt fokus på foresigthing (2008: 34) eller forestilte fremtider som redskap for å finne løsninger som pragmatiske, transendensplanbaserte løsninger ikke klarer å se. Nyseth (2015) argumenterer for at det er et behov for en ny form for eksperimentell planlegging som kan supplere den markedsstyrte, prosjektbaserte planleggingen som dominerer i dag. Pinder (2010) mener at utopien må være disruptiv for å ha evne til å drive verden fremover, altså ikke underbygge status quo, men utfordre den. Han viser til hvordan Karl Poppers kritiserte utopier for å være ute av kontakt med samtiden, en kritikk som sammenfaller godt med dagligtale bruken av utopi som nedsettende term om påstått urealistiske planer. Denne kritikken (Popper 2010) tar utgangspunkt i at utopien har en plan for gjennomføring og at den er tenkt som et reelt forslag for gjennomføring. En liknende kritikk kommer også fra Karl Marx (Levitas 2004) når han kritiserte andre sosialister som mente de hadde løsningen på de problemene med det kapitalistiske systemet: “Marx was very wary of speculation about the character of future society, declining to write recipes for the cookshops of the future” (ibid s. 606). Kritikken gikk blant annet ut på at utopismen skiftet fokuset fra det som er problemet her og nå og foreslo løsninger som antakelig ikke ville være ønskelige når det kommer til gjennomføring (siden ønsker og drømmer endrer seg med samfunnsendringen). Slik blir utopiske perspektiver sortert bort uten at den potensielle verdien dem som tankeeksperimenter og kompass for å navigere en ukjent fremtid blir vurdert. Bloch (1986) på den andre siden ser på utopi som en nødvendig del av marxisme med bakgrunn sitt begrep *docta spes* eller *educated hope* (Levitas 1990). I dette begrepet ligger det en dialektikk mellom lidenskap og fornuft som Bloch mener er essensielt for samfunnet.

Som Pinder velger jeg å se bort fra den folkelige definisjonen av utopi ettersom den ikke relaterer seg til innholdet eller motivasjonen bak historiske utopier (Pinder 2010). Urry (2016: 5) understreker konflikten mellom det realistiske og det mulige med referanse til Lefebvre, Baumann og Olin Wright: “utopias can hold a powerful mirror to existing societies as they demonstrate limitations of the present”. Dette speilet kan gi oss en pekepinn på hva som er galt og hva som er rett i det vi gjør nå. Levitas (2017) viser til Andre Gorz (1999) som sier at utopiens funksjon er å gi avstand til de eksisterende forhold slik at en kan bedømme dagens måter å gjøre ting på i lys av hva vi kunne eller burde ha gjort. Dette kan være vel så verdifullt som konkrete endringsforslag (Kaza 2018). Videre kan det vise hvor innsatsen bør legges. Utopier kan brukes som grunnlag for backcasting og liknende metoder for å finne stier for endring. Det at stien frem til realisering av utopier er ukjent er ofte det som gjør dem interessante som innspill i en diskurs, de kan komme inn med kunnskap som ellers ikke ville kommet frem i den aktuelle diskursen eller skifte hele diskursen i en annen retning enn det som i utgangspunktet var tenkelig.

4.3 Utopier og myter

Essebo og Baeten (2012) beskriver myter som et nyttig begrep for å forstå motsigelser og motsetninger i bærekraftig mobilitet. Her er begrepet ikke forstått som underholdning eller som del av en mytologi men som “a story based on naturalized beliefs giving it the supremacy of the obvious” (Essebo & Baeten, 2012, s. 555). Dette er interessant fordi det beskriver en kollektiv eller delt forestilling om samfunnet som ikke nødvendigvis er riktig, men som er viktig å forstå for å skjønne valg som blir tatt av de som deler forestillingen.

Senere undersøker og diskuterer Essebo (2018) de geografiske aspektene ved myter. Hun viser hvordan myte-begrepet kan bidra til forståelsen av transformasjon av samfunnsmessig tro og i forlengelsen av dette, forståelsen av sted. En vesentlig forskjell mellom Essebys mytebegrep og utopier slik begrepet er forstått i denne oppgaven er at utopier i større grad er situert i en fremtid. Myten har ikke denne iboende alternativ-fortellingen. Men på samme måte som utopien så kan den inneha en rolle som kommentar eller korreks til den geografiske eller temporale konteksten den fremsettes i. Felles for myter og utopier er også at begge

begreper er helt uavhengige av “sannhet” og “fakta”. Dette er en av grunnene til at disse begrepene har stor kraft i dag for å forstå transformasjonsprosesser og store endringer i samfunnet. Det gir oss redskap for å undersøke og forstå ideer og tankesett som ligger under overflaten i samfunnsdebatten og som griper langt utover de tidshorisonter vi vanligvis forholder oss til i slik diskurs.

4.4 Utopier som politikk

Utopier er politiske i sin natur, men de er sjelden politisk motiverte alene. Sentralt står ofte en idé om det gode liv (Pinder 2010). Historisk har dette gjerne vært knyttet til store utfordringer som bolignød, fattigdom eller som en reaksjon til de store muligheter som ligger i ny teknologi. I dag er kanskje et av de store spørsmålene hvordan vi kan leve godt uten å overforbruke ressurser og uten at våre liv får alt for store konsekvenser for andre mennesker, både i dag og fremtidige generasjoner. For eksempel er klimahensyn og arealknapphet argumenter som er sentrale for knutepunktsfortetting. Et vesentlig spørsmål er hvem det er som skaper utopiene, og hvorfor. Hvem som helst kan tenke seg en annen fremtid og publisere ideen sin, men det skal mye mer til å skape en utopi som det styres etter. Et viktig steg i dette arbeidet vil være identifisere hvilke aktører som har definisjonsmakt nok til å styre diskursen om morgendagens by. Denne studien vil nok ikke evne å avdekke alle maktstrukturer og -balanser, men basert på aktørers rolle i formelle vedtaks- og gjennomføringsprosesser kan jeg si noe generelt om maktforholdene, og hvorfor ulike aktørers utopier er relevant på ulike måter. Det politiske aspektet er viktig for denne studien ettersom kildematerialet i hovedsak er basert på diskurser som resulterer i eller relaterer seg til politiske vedtak.

Knutepunktsfortetting er eksempel på en strategi som er godt forankret i statlige strategier, samtidig er det lett å få gjennomført på grunn av høy avkastning på investering. Det kan kobles til klimautfordringen og urban arealknapphet knyttet til befolkningsvekst og urbanisering av befolkningen. Det kan nok diskuteres hva som er utopien som fenomenet knutepunktsfortetting er bygget på. En kan hevde at det er en reaksjon på den drivstoff-drevne suburbanseringen vi har sett siden andre verdenskrig. En reaksjon som har som hovedforsett å bruke mindre ikke-fornybare ressurser. Videre kan man se på knutepunktsfortetting som et

virkemiddel for å oppnå 10-, eller 5-minuttersbyen; en urban tilstand der størstedelen av befolkningen får dekket alle sine behov innenfor relativt korte gangavstander (Wanvik og Haarstad 2018).

“[...] the contemporary city now constitutes an intensely uneven patchwork of utopian and dystopian spaces [...]” Macleod & Ward (2002: 153)

Sitatet over beskriver en måte å lese samfunnet på som gir utopiske og dystopiske perspektiver en sentral rolle. Pinder (2010) har også tilsvarende formuleringer, men er mer eksplisitt på de analytiske mulighetene i å lese samfunnet med utopiske briller. Mulighetene ligger her i å forstå skillelinjer på et dypere plan enn de konkrete konflikter som kommer til syne i byutviklingen og å kunne håndtere disse i relasjon til lengre tidshorisonter enn de faktiske endringene som vi kan se med øynene våre i bylandskapet.

Skepsis mot urbanisering, knutepunktsfortetting som ofte sees i forbindelse med planprosesser må forstås ikke bare som nimbyisme⁹, men også i lys av at det faktisk er problemer med mange av de formene for fortetting vi har sett de siste tiårene. Disse problemene er ofte knyttet til uheldig gjennomføring og mangel på tilpasning. Dette har ført til at en rekke innspill i byutviklingsdebatten har hatt preg av en dystopisk holdning til dagens form for fortetting. Særlig i kommentarfelt blir ofte fortettingen langs bybanelinjen omtalt som forslumming av fungerende boligmiljøer. I Bergens tidende (2017) kommer begreper som betongghetto og bybanediktatur når leserene kommenterer innholdet. Når man ser samme byutviklingsgrep fra forskjellige perspektiver, kan den samme fysiske utformingen være både utopisk og dystopisk.

Dystopier forstås ofte som en kritikk av noe: “Dystopias share with utopias the method of depicting an alternative society, but constitute a warning of what may happen if we go on as we are, rather than a projection of a desired future.” (Levitas 2017 s. 4). Kritikken er også skjerpet ved at forfatteren ser det nødvendig eller formålstjenlig å gå langt i å sette ord eller bilder på konsekvensene av fortsettelsen av det de mener er kritikkverdig. Slik er kritikken

---

⁹ NIMBY - Not in my back yard. Forkortelse som ofte brukes for å omtale innbyggere som motsetter seg endring i eget nærmiljø.

som ligger i en dystopi ikke bare situert i nåtiden, men også i en mulig eller forventet fremtid (Levitas 2017).

Dette gjør at lappeteppet av utopier og dystopier som beskrives av Macleod og Ward (2002) vil se ulikt ut, ut fra perspektivet som brukes for å observere det. Dystopiene knyttet til knutepunktsfortetting har tilknyttede utopier, disse er ofte basert på ideen om landlig, harmonisk oppvekst eller friheten knyttet til det å være eneboligeier. Dette kan kanskje danne grunnlag for en diskusjon om det dialektiske forholdet mellom utopi og dystopi.

Begrepsparet utopi-dystopi er relevant som metode for å forstå og fortolke meningsytringer knyttet til byutvikling. Akkurat samme plangrep kan for ulike aktører innebære et skritt mot en ønsket eller uønsket fremtid. Bakgrunnen for de ulike perspektivene kan kanskje forklares ut i fra hvor aktøren er situert. En ansatt i en etat som ser på seg selv som en del av et globalt klimaarbeid, en beboer som får sitt nærmiljø fullstendig endret, en eiendomsutvikler som gjør sitt beste for å gjøre en god jobb innenfor sine finansielle rammer. Utopiske og dystopiske perspektiv er i stor grad verdibærende. I hovedsak er det snakk om et fremtidsbilde, ikke historien om hvordan den fremtiden ble/blir til. Men det pekes på hvilke positive eller negative konsekvenser en viss utvikling i *ytterste konsekvens* kan få. Dette er særlig tydelig i litterære dystopier (som Orwells 1984 eller Karin Boyes *Kallosain*), som kan leses som kritikk av utviklingstrekk i samfunnet som fantes når verket ble skrevet.

Hvis vi ser på hvilke strømninger som utfordrer status quo i dag, med henblikk til at verden kunne vært annerledes, ser vi en rekke små grupperinger som ønsker å finne sin plass i verden. Eksempler er selvbyggerboliger på Svartlamoen, kollektive boformer i Vindmøllebakken i Stavanger, nydannelse av boligbyggelag på Tøyen og flere andre.

“Arkitekturen har en viktig rolle i iscenesettelsen av den kompakte, og dermed bærekraftige, byen” (Røe 2015, s. 52). Denne iscenesettelsen er i tråd med statlige føringer om samordnet areal- og transportplanlegging, men er kanskje i konflikt med deler av befolkningens egne drømmer om boligsituasjon og livsrammer. Det kan være at det finnes én visualisering for markedsføring, som spiller på det gode liv, og én for innsalg mot kommunen. Kanskje leser den ene part visualiseringene som utopiske og en annen som dystopiske. Kanskje

iscenesettelsen, selv om den kan oppfattes som propaganda av noen, kan leses som innlegg i diskusjonen om fremtidens by. Iscenesettelsen kan da være kontrafaktiske eller ulogiske, sett i forhold til dagens forhold, og konstruktive på samme tid. Men det forutsetter at de er presentert som spekulerende og eksperimentelle. Det finnes ikke mange plattformer for denne typen spekulasjon og visualiseringer utenfor arkitektskolene i dag. Utviklingspotensialet som ligger i store transformasjonsområder har vært gjenstand for spekulative illustrasjoner, enten av arkitekter for egen maskin eller fra konstallasjoner av arkitekter og utbyggere. Sistnevnte har vært tilfellet for *Visjon Dokken*¹⁰ som gir et eksempel på hvordan transformasjon kan skje på det som i dag er et havneområde.

4.5 Utopiske fragmenter

Jeg vil argumentere for at utopien er en av de grunnleggende byggesteinene i moderne byplanlegging. Planlegging innebærer å legge rammer for noe som ikke enda har fått sin form. Det er en fremtidskuende aktivitet som må være fleksibel nok for å gi rom for uforutsette problemer, men samtidig styre stødig i en ønsket retning. Tidligere har utopiene vært en sentral del av diskursen om byutvikling. Men mange har allikevel snakket om the end of utopia. Jeg vil argumentere for at utopier enda er helt sentralt, men at de i mindre grad er altomfattende, og i mindre grad er brukt som front for å argumentere for byutvikling. Det vi ser i dag er utopiske fragmenter. Disse tar en rekke former avhengig av hvor de stammer fra, hvem som fremmer dem og om de er integrert i formelle prosesser (plan og/eller byggesak for eksempel. Her er det konstruktivt å skille mellom abstrakte “luftslott” utopier og mer pragmatiske utopier; “real utopias” (Wright 2010). Eksempler på slike fragmenter kan være utopiske visjoner som ligger i overordnede vurderinger. Dette kan være visjoner i kommunens overordnede planer så vel som i private visjonsdokumenter eller debattinnlegg. I tillegg til disse, har vi de visjoner som følger og ligger bakt inn i mer konkrete forslag til reguleringsplaner (i både offentlig og privat regi) som senere vil diktere rammene for en byggesak. Deretter har vi det som finnes av visjoner med utopiske trekk i offentlig diskurs (aviser, facebookdiskusjoner, høringsinnspill o.l.). Til slutt har du de utopier som ligger i befolkningens forventninger til utvikling av by og samfunn.

---

¹⁰ Forslag for transformasjon av Dokken i Bergen lagt frem av EGD Property, Obos, MAD arkitekter og Asplan Viak.

Et slikt syn på utopi i planlegging trekker på Levitas (2008) linje om at utopier gjennomsyrrer menneskelig kultur, og leder videre til Hilliers (2008) videreføring av Deleuze og Guattaris ideer. Utgangspunktet mitt er at alle de utopiske fragmentene i byutvikling i Bergen henger sammen i et nettverk, som et rhizom. Her er de hierarkiske lovstyrte prosessene som jeg i hovedsak studerer bare en del av bildet som Macleod og Ward (2002) beskriver som et lappeteppe av utopier og dystopier.

Selv en verneplan har som funksjon å spesifisere en tilstand i fremtiden. Men selv om virksomheten planlegging er fremadskuende og planens funksjon peker fremover fra vedtaksdatoen, har planer en varighet. Noen ganger definert av loven, andre ganger blir innholdet gradvis mindre og mindre relevant for de som skal håndheve den. Dette kan skje når lovene den aldrende planen er hjemlet i blir erstattet av nye, eller om konteksten planarbeidet la til grunn (omkringliggende planer) eller økonomiske forhold endrer seg. Men plandokumenter og saksgang frem mot vedtak kan være kilde til å finne hvilke grunnleggende utopier eller visjoner som lå til grunn for beslutningene til aktørene som fremmer og behandler planen på det aktuelle tidspunktet. Det ferdige resultatet, de vedtatte planene definerer mindre enn hva mange tror illustrasjonene og mye av teksten er som regel kun materiale som skal vise hva som kan bygges innenfor den utnyttelsesgrad, byggehøyder og bestemmelser som er vedtatt. Slik er planene ofte svært åpne, men inneholder en mengde visjoner og vyer om hva som kan bli resultatet.

I analysen av mitt materiale bruker jeg begrepet utopiske fragmenter for å beramme det jeg finner av utopiske ideer, impulser og perspektiver. Dette begrepet skifter fokus fra utopi som en helhetlig konstruksjon av ideer om et ideelt samfunn over til bruddstykker av det samme. Dette kan etter min mening bidra til å lette forståelsen av de underliggende ideene som er med å forme planleggingen og byutviklingen vår og det sammenfaller med Bloch (1986) og Levitas (2007, 2017) sine syn på utopier som sammenvevd med andre ideer og integrert i all menneskelig virksomhet. Et annet viktig konsept for analysen er begrepsparet og dikotomien utopi - dystopi. Dette skillet er nyttig for å kunne skille mellom ulike former for fremtidstanker, særlig med tanke på hvordan de brukes retorisk i en opphetet diskurs. For å forstå kvaliteten og innholdet i utopiske fragmenter er skillet som Wright (2010) beskriver mellom konkrete utopier (eller real utopias) og abstrakte utopier viktig. Dette skillet er ikke

like dikotomisk som utopi-dystopi, men beskriver et spekter eller en gradient som kan brukes analytisk for å forstå utopiske ideer ut fra om implementering er vektlagt og hvor løsrevet den er fra kontekst.

5.0 Metode

De temaene jeg har beskrevet over faller det mest naturlig for meg å undersøke kvalitativt. Det er mange lag av fortolkning som foregår i arealplanlegging, når eg skal undersøke noe knyttet til meningsinnholdet er det essensielt å lese data i sin kontekst. Dette gjør at kvantitative metoder ikke vil være særlig effektive i å avdekke det jeg ønsker. Det kunne være interessant å finne hyppigheten av ulike typer fremtidsrelaterede begreper, det er mulig en kan finne noe interessant om når i prosessen det refereres til nær og fjern fremtid. Men dette er utenfor de spørsmål som jeg søker å besvare i denne omgang.

Boolens og De Roo (2016) har påpekt at planprosesser må forstås ikke som kompliserte men som komplekse systemer. Distinksjonen her er at komplekse systemer kan forstås som system-modeller, hvor hver enkelt del-rolle kan forstås. Komplekse systemer innebærer at alle delene påvirker de andre delene, og systemets totale utstrekning er ukjent. Det er vanlig å forklare formelle prosesser og roller i plansystemet som kompliserte systemer. Men for å kunne navigere gjennom slike prosesser må man forholde seg til det som et komplisert system.

Dette arbeidet baserer seg i hovedsak på materiale som roterer rundt formelle prosesser. Jeg kunne valgt et bredere empirisk grunnlag som inkluderte intervjuer og kvantitative data, men jeg har valgt å heller fokusere på det som foregår i og rundt prosessene, da dette er det som står igjen etter en prosess er gjennomført. Dette inneholder alle diskusjoner som har vært viktige for utfallet, men også ting som faller ut gjennom prosessen. Intervjuer kunne gitt mer dybde til empirien og gitt bedre grunnlag for å konkludere. Dog har jeg konkludert med at intervjuer like gjerne kunne vise seg å være vanskelige å gjennomføre uten misforståelser, med tanke på at utopi-begrepet har så ulike betydninger for ulike aktører. En annen faktor er at mengden informasjon i materialet jeg har valgt er svært stor, og det er en krevende jobb å komme gjennom alt, selv med kunnskap om feltet fra før av.

Som ansatt i plan- og bygningsetaten i Bergen kommune har jeg god tilgang på dokumenter og prosesser. Dette gir meg en stor fordel når det kommer til å få oversikt og det å trekke

tråder mellom ulike planmessige prosesser og mekanismer. Det gjør også at jeg er nødt til å være tydelig omkring rolleforståelse, både for meg selv og med hensyn til hvordan jeg presenterer meg når jeg innhenter data eller observerer. Enkelte av disse sakene jeg omtaler har jeg deltatt i møter om som ansatt i kommunen. Videre gjør dette at det er utfordrende å bruke intervju som metode uten å komme opp i situasjoner hvor informanten har egeninteresse i å kontrollere eller styre informasjonen jeg får eller at hen blir påvirket av et makt/styrkeforhold oss mellom. For å undersøke de spørsmål mine er dokumentstudier og observasjon de viktigste datakildene. I tillegg til dokumentanalyse har jeg observert en flere politiske behandlinger av planer. Denne typen observasjon bidrar til forståelsen av det som blir vedtatt på mer detaljert nivå, og kan gi et bilde av hvilke diskusjoner som er særlig viktige for politikerene.

5.1 Kildemateriale

Dokumenter fra planprosesser er lett tilgjengelig for offentligheten¹¹, men fortolkning av disse krever en prosessforståelse og kjennskap til forvaltningspraksis som kan gjøre materien utilgjengelig for utenforstående. Jeg har en oversikt over kildematerialet jeg har benyttet meg av i vedlegg 1. Terskelen er et problem både for befolkningen som søker informasjon om planprosesser og for forskere. Som insider har jeg en forståelse av dokumentene som harmonerer med den praksis de oppstår innenfor. Dette gjør det lettere å unngå misforståelser i fortolkningen av dokumenter og utsagn. Samtidig krever det at jeg reflekterer kritisk over rollen jeg utøver i mitt yrke som arkitekt i kommunen.

Plandokumenter i en detaljregulering etter plan- og bygningsloven har som oppgave å legge rammene for en kommende byggesak. I tillegg til de lovbestemte dokumentene er det et antall dokumenter som skapes gjennom prosessen; forslag, referater, innspill, uttalelser, illustrasjoner og så videre. Dokumentene i en plansak¹² har flere faser og ulike roller, hvorparten av dokumentene som journalføres kan beskrives som prosessuelle, de er ikke lengre virksomme etter planvedtak. De mest sentrale dokumenter er vedtatt plankart og bestemmelser. Det er disse som er juridisk bindende for byggesaken, og dermed i praksis de

---

¹¹ Blant annet gjennom Bergen kommunes planregister og kunngjøringer av vedtatte planer på Bergen kommunes nettsider.

¹² Plansak betegner en plan som er under saksbehandling, altså før vedtak.

eneste dokumentene som lever videre etter vedtaket. En kan si at plankart og bestemmelser *er* reguleringsplanen i sin endelige form. Disse setter rammene for hva som kan bygges hvor. Om det er bolig eller næring, utnyttelse, høyder og byggegrenser, hva som er privat, offentlig og felles. Avhengig av hvor detaljert reguleringen er, kan det også inneholde konkrete føringer om hvordan bygningskropp og utearealer skal utformes. Alikevel er det juridisk bindende materialet som en planprosess ender opp som (bestemmelser og plankart etter plan- og bygningsloven) påfallende tynt med tanke på hvor omfattende en planprosess kan være. Prosessen kan gjøres på rundt et år, men noen ganger tar det flere år og det blir produsert utallige illustrasjoner, referater og rapporter. Planbeskrivelsen er det dokumentet som skal støtte opp under og gi bakgrunn og kontekst til det juridisk bindende materialet. Denne følger planen til og etter vedtak og kan gi litt mer dybde når det gjelder intensjoner og visjoner. Planbeskrivelse¹³ er lovpålagt og brukes blant annet til å støtte fortolkningen av planbestemmelser når disse er uklare eller gir et spillerom.

I dokumentene som følger plansaker vil det finnes et antall referanser til hvordan planen forholder seg til overordnede (derav også utopiske) mål. Det kan for eksempel være en referanse til nullvisjonen om drepte i trafikken eller andre overordnede mål som føringene om kompakt byutvikling som ligger i statlige planretningslinjer. Disse referansene virker tørre nok men fremstår også som utopiske ved at de peker mot fremtider med store endringer i (antatt) positiv retning uten å spesifisere virkemidler. Et viktig mål i Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging er at “veksten i persontransporten i storbyområdene skal tas med kollektivtransport, sykkel og gange” (Regjeringen 2014). I samme retningslinje finnes grep som forutsetter eller forventer en ideell fremtidig situasjon som at “Planleggingen skal bidra til å utvikle bærekraftige byer og tettsteder”. Tolkningen av hvor radikale slike formuleringer egentlig er kommer selvfølgelig an på hva en legger i begreper som bærekraft og kompakt by. Når disse retningslinjene settes inn i en kontekst hvor tettstedsarealet er så stort som i Bergen (Haagensen 2011) og hvor sykkelandelen er kunstig lav (Strand et al 2015) blir bildet litt klarere. For å kunne oppnå slike mål må en by som Bergen tåle å iverksette tiltak som går på tvers av og kanskje til og med undergraver grunnlaget til byen slik den ser ut idag. Slike konflikter mellom lange og

---

¹³ Kommunal og moderniseringsdepartementets [reguleringsplanveileder](#) s.53: “Planbeskrivelsen skal beskrive planens mål, hovedinnhold og virkninger, og tilpasses omfanget i den enkelte plansaken.”

korte tidshorisonter og mellom det overordnede og det konkrete vil jeg videre i analysen under vise at finnes gjennom hele planhierarkiet.

En ting jeg ofte erfarer som saksbehandler i reguleringsplansaker er at hva man snakker om og hva man faktisk foreslår ikke alltid harmonerer. Det er ikke uvanlig at en er mer ambisiøs verbalt enn hva som vises i faktiske plankart og bestemmelser. Dette er noe en som saksbehandler må ta høyde for, men samtidig er det forskjell på innsalg og utopi. Innsalg kan være en del av en innpakning eller presentasjon som skal gjøre et økonomisk lønnsomt prosjekt spiselig for kommunen (ofte på tross av høyere utnyttelse enn det overordnede planer legger opp til). Dette utelukker ikke at innsalg kan bidra til å trekke i det kommunen mener er riktig retning på lang sikt. Denne studien er like mye om de mindre konkrete ideene om hva som burde være og om hva som er det gode liv, som ikke er naturlig å nedfelle særlig konkret i juridisk bindende plandokumenter.

5.2 Utvalg

Plandokumenter blir til gjennom en prosess som involverer mange ulike parter over lang tid og hvor de ulike partene ofte utfordrer hverandre på ulike verdier og målsetninger. Denne prosessen er dokumentert gjennom korrespondansen som ligger i plansakens saksjournal. Her ligger eposter, brev, høringsinnspill og referater og ofte også skisser og utkast til plandokumenter gjennom prosessen. Et godt supplement til plandokumentene er mer spekulative elementer som brukes for å utvikle eller utfordre tankene i forkant av eller under en formell planprosess. Eksempler på dette kan være illustrasjoner, gjerne perspektivtegninger eller tekster hvor sentrale begrep fylles med innhold (tilpassing, arkitektonisk kvalitet, nyskapning eller liknende). En oversikt over materialet finnes i vedlegg 1.

I tillegg til plandokumenter vil jeg se på den politiske behandlingen av noen sentrale plandokumenter som Kommuneplanens samfunnsdel (2015) (KPS) og arealdel (2018) (KPA). Det er nyttig å følge behandlingen av disse med tanke på at de legger grunnlaget for all saksbehandling etter plan- og bygningsloven.

Datamaterialet er begrenset til diskurs rundt arealplanlegging på ulike skalaer i Bergen. Hovedsakelig har jeg fokusert på byskala og på et konkret område i Bergen, Møllendal. Innenfor Møllendal-området har jeg sett på et utvalg av planprosesser som har gått i nyere tid (etter 1995) i tillegg til diskusjon i avis og offentlige møter i regi av Bergen Arkitektforening. Området er valgt ut på bakgrunn av at det her er gjennomført en flere reguleringer med forskjellige typer initiativtakere og prosesser, samt at det er et av ganske få områder i Bergen hvor alle kommunale plannivåer¹⁴ er benyttet.

I det store mylderet som finnes av planer og plandokumenter har jeg valgt ut de to viktigste planene i Bergen, kommuneplanens arealdel og samfunnsdel. Disse er helt sentrale for mine spørsmål siden de dikterer de overordnede linjene for Bergen konkret her og nå, men med med grunnlag i målsetninger og ambisjoner som peker langt fremover i tid. Avisdiskurs er en god kilde utenom selve plandokumentene, men jeg har valgt å legge særlig vekt på bystyrebehandlingene av disse overordnede planene gjennom observasjon (på Bergen kommunes web-tv arkiv) og transkribering. Her mener jeg at det er en rik materie som viser tydelig viktige skillelinjer i byutviklingsdiskursen.

Videre har jeg valgt ut Møllendal som case på bakgrunn av at område har en lang historie for spekulasjon og bruk av fremtidsidealer i planlegging. Innenfor området Møllendal har jeg sett på en rekke planer, og trekker frem noen eksempler som det har vært særlig debatt om. Arbeidet med Møllendal har vært en eksplorativ studie hvor alle planer jeg har sett på ikke er gitt plass i analysen. Kriteriet om debatt mener jeg er riktig siden det gir en dybde til diskursen hvor motstemmene er tydeligere i materialet. Dette resonnerer med Flyvbjergs (2006) tanker om case-metodikk hvor generaliserbarhet ikke er like høyt prioritert som casets evne til å vise noe særskilt og viktig. Hadde jeg jobbet med intervjuer kunne jeg antakelig jobbet meg dypere ned i flere planer i området og kunne avdekket flere forhold som ville vært interessante for mine forskningsspørsmål. Det måtte i tilfelle komme på bekostning av arbeidet med de overordnede planene og ville vært vanskelig å gjennomføre for meg på grunn av min arbeidssituasjon og rolle som myndighetsutøver. Både med tanke på tidsbruk på dagtid som fulltidsansatt under studiet og på grunn av min rolle som myndighetsutøver innenfor det aktuelle feltet.

---

¹⁴ Disse er: kommuneplan, kommunedelplan, områdeplan og detaljregulering.

5.3 Diskursanalyse

Min analyse av data er inspirert av diskursanalyse, men følger ikke noen fastlagt beskrivelse av denne metoden. Det er ulike tradisjoner som definerer diskurs mer eller mindre omfangsrikt. Fairclough med sin kritiske diskursanalyse fokuserer på det som er språklige uttrykk, som tekst og tale. Jørgensen and Phillips (2002) viser til at Laclau and Mouffe åpner for at ikkespråklige objekter og systemer kan være en del av en diskurs. Dette åpner for en analyse som er kompatibel med et perspektiv på planlegging inspirert av Deleuze og Guattari som beskrevet av Hillier (2008). Jeg kan konstatere at når det gjelder byplanlegging og arkitektur blir fysiske objekter (arkitektur) og ikkespråkelige systemer (økonomi) ofte lest som innspill i en diskurs. I en byutviklingsdiskurs er det naturlig å anse bygd arkitektur, tegninger med forslag, infrastruktur og natur som del av diskursen. Alle disse deler er systemer som kan studeres isolert (på transendensplan) eller som del av et stort sammenhengende nettverk uten synlig start eller stopp (på immanensplan).

En reguleringsplan situerer seg i en rekke diskurser på ulike nivåer, både gjennom tekst og fysiske tiltak. Økonomiske faktorer som styrer gjennomføringsevne og investeringsnivå er avgjørende for hvordan prosjektet oppfattes innenfor diskusjonen om kvalitetsmessig fortetting. Ut fra dette er det naturlig å støtte seg på den forståelse som Laclau og Mouffe representerer.

Diskurs kan samtidig som den er meningsutveksling også være strategi, maktkamp og overtalelse. Dette er relevante perspektiver i byutviklingsdiskurser, hvor det er en kamp om retten til å definere begreper. Dette aspektet kan være viktig i lesningen av diskurser.

5.4 Roller og rolleforståelse

Det at jeg utenom rollen som student, også har en formell og profesjonell rolle innenfor studiefeltet mitt gjør at det er nødvendig med noen betraktninger rundt rolleforståelse. Dette påvirker både hvordan jeg leser dokumenter, men også hvilke muligheter for å innhente informasjon i situasjoner hvor jeg er til stede fysisk.

På grunn av det overnevnte, og fordi det ikke er nødvendig for å innhente de data jeg er interessert i, har jeg valgt å ikke basere metodikken min på intervjuer. Jeg har dog deltatt på noen åpne debattmøter i regi av Bergen arkitektforening. På disse møtene har jeg notert relevante uttalelser knyttet til prosjekter innenfor mitt interesseområde. Her er det flere som presenterer eller deltar i diskusjon som jeg er kollega med i kommunen eller som sitter på andre siden av bordet i mitt arbeid som saksbehandler. Det kan ikke utelukkes at min deltakelse kan ha påvirket utsagnene til fra disse som en følge av vår relasjon i jobbsammenheng. Men, slike møter er som regel alltid besøkt av mange fagpersoner med ulike roller, så dette vil ikke representere noen forskjell ut fra normal situasjon. Jeg stilte ingen spørsmål i møtene, og har dermed ikke tatt del i diskusjonen hverken med rollen som forsker eller med rollen som kommunalt ansatt. Videre er det flere andre tilstede som også kunne avstedkomme en slik påvirkning, noe som tilsier at mereffekten av min tilstedeværelse ikke er å anse som betydningsfull.

Det er også en diskusjon om hvorvidt en kan ivareta en tilstrekkelig analytisk distanse i forskning på egen kultur (Mullings 1999 og Paulgaard 1997). Med tanke på at jeg har jobbet med denne oppgaven parallelt med å jobbe som saksbehandler i den kommunen jeg studerer er dette spørsmålet særlig relevant. Paulgaard viser at forskerens forutinntatthet kan være et hinder for visse typer forståelse, men også at det er en forutsetning for andre typer forståelse. I mitt tilfelle er jeg av den klare oppfatning at jeg ikke hadde vært i stand til å sortere materialet og finne det relevante materialet for mine forskningsspørsmål uten den forkunnskap og kulturkjennskap jeg har fra min stilling som saksbehandler. Resultatet blir at studien metodisk er gjort "ikke innenfra eller utenfra - men begge deler" (Paulgaard 1997).

Bent Flyvbjerg er en annen som har beskrevet en dynamikk mellom en rolle som profesjonell aktør innen planlegging, men også forske på det samme feltet (Flyvbjerg 2002).

I begynnelsen av kapittelet har jeg omtalt min evne til å lese saksdokumenter som en ressurs for dette arbeidet. Men det må også diskuteres som en slagside. Jeg har min kunnskap om feltet hovedsakelig fra en rolle som myndighetsutøver og kundeveileder¹⁵ på vegne av Bergen kommune. Denne rollen formes blant annet av føringer fra politisk nivå, lovverk og forskrifter og interne rutiner og prosedyrer. Når det er sagt så ser jeg i dette arbeidet på samme type materiale som jeg normalt jobber med, men fra en annen vinkel. Istedefor å se på de praktiske og målbare parameterne som lar seg regulere så fokuserer jeg på de bakenforliggende ideene og det som disse ideene projiserer inn i fremtiden. Dette gjør det lettere å holde en viss distanse til den lesning av slikt materiale jeg gjør gjennom jobben.

Det er også viktig for meg å huske at en del aspekter ved kildematerialet fremstår for meg som selvforklarende eller selvsagte, og det kan være komplekse sammenhenger som jeg har internalisert i min måte å lese slike på som andre ikke har samme tolkning av eller tilgang til. Et eksempel kan være det at det etter plan og bygningsloven er definert hva som er det juridisk bindende materialet i en plan. Dette er en selvfølge for meg, og i lesning av en reguleringsplans konsekvenser vil jeg dermed umiddelbart bla forbi ikke-bindende dokumenter som illustrasjoner og beskrivelser for å se i plankart og bestemmelser (det viktigste juridisk bindende i en reguleringsplan) hva som faktisk er konsekvensene av denne planen for deretter å lete i det øvrige materialet for å finne grunnlaget for valgene som er gjort. I arbeidet med denne oppgaven er det ikke nødvendigvis dette skillet mellom hva som er juridisk bindende eller ikke så viktig ettersom det er det normative i kildematerialet (Kjeldstadli 1997) som er gjenstand for undersøkelse. Det kan godt være mye normativt i plankart og bestemmelser også, mer her blir det mer subtilt enn i de øvrige (beskrivende) dokumentene. Også i avismateriale, bystyremøter og debattmøter er det som er interessant av kildemateriale å anse som normativt (ibid).

---

¹⁵ Kunde i denne sammenhengen kan være andre offentlige etater, grunneiere og utbyggere eller berørt befolkning. Dog er det de som er "forslagstillere" (oftest grunneier eller eiendomsutviklere/utbyggere) som betaler gebyr for saksbehandlingen.

5.5 Reliabilitet og validitet

Ved fortolkning av kvantitativt kildemateriale vil det alltid være viktig å diskutere reliabilitet og validitet. Refleksjon rundt dette kan avdekke og forhindre feilslutninger og gi økt troverdighet til den videre analyse av det fortolkede materialet (Berg og Manswelt 2000). Videre er det av stor betydning at fortolkningen tydelig springer ut av en faglig diskusjon og ikke fra personlige meninger og oppfatninger.

Dette arbeidet behandler i hovedsak åpne, publiserte kilder. Det er grunn til å spørre om jeg får tilgang til hele bildet på denne måten: “[...] reglene om offentlighet kan, kildekritisk sett ha hatt den effekten at tilgangen er blitt lettere, men at saksbehandlerne samtidig er blitt mer forsiktige med hva de setter ned på papiret.” (Kjeldstadli 1997 s. 217). Med hensyn til dokumentene som er en del av en plansak vet jeg av personlig erfaring at all kommunikasjon og alle vurderinger ikke blir arkivert. Det som arkiveres og dermed blir tilgjengelig for innsyn det de dokumenter som vurderes å ha betydning for saksbehandlingen eller på annen måte ha interesse for sakens parter. Dette har hjemmel i plan- og bygningsloven § 1-9, forvaltningsloven § 18 og offentlighetsloven § 10 og arkivloven § 6. Praksis er dermed at alt som kan ha betydning for saksbehandlingen blir journalført (arkivert) og er dermed tilgjengelig for innsyn. Med utgangspunkt i dette legger jeg til grunn at det bilde jeg får av de offentlig tilgjengelige dokumentene er egnet til å forstå saken.

Jeg regner også bystyremøtene som åpne kilder. Fossåskåret (1997) skriver at bruk av åpne kilder ikke nødvendigvis er etisk forsvarlig. I slike møter er det offentlige personer i sine verv som folkevalgte som diskuterer på vegne av sine partier og velgere. Bystyremøtene er publiserte som video på Bergen kommune sine nettsider og de er tilgjengelige for alle interesserte. Jeg har dog valgt å ikke navngi enkeltpolitikere, først og fremst fordi det ikke er relevant for studien. Ettersom politikerne her er kjent med at møtene publiseres i videoforamt og med tanke på at de uttaler seg som offentlige personer er min vurdering at bruk av uttalelser fra disse møtene er etisk forsvarlig. Jeg har også referert og reflektert over uttalelser på diskusjonsmøter i regi av Bergen arkitektforening. Dette går under det Fossåskåret omtaler som “skjult open observasjon” (1997 s. 265). I denne konteksten er det større behov for

anonymisering og forsiktighet ved bruk og gjenfortelling av uttalelser. Det er likevel en nyttig kilde ettersom det gir et innblikk i en åpen ekspertdiskurs utenfor kommunens rammer. Deltakerne her også er tilstede som fagfolk mer enn som privatpersoner, selv om det er vanskelig å skille i en kontekst utenfor formelle prosesser.

Kildene som er i bruk i denne oppgaven er i all hovedsak normative kilder. Det ligger også til grunn for oppgaven at det er det normative i materialer som er interessant. Dette springer ut av at det jeg studerer, utopier, befinner seg i et normativt landskap. Grønmo (2007) viser at reliabilitet innebærer at forskeren skal søke å gjøre en studie som er åpen om hvordan kunnskapen er fremskaffet og analysert. Dette har jeg gitt en gjennomgang av over. For å vurdere validitet må en se på om det er tilstrekkelig sammenheng mellom kildematerialet og forskningsspørsmålene og videre om kildematerialet har en tilstrekkelig bredde og soliditet for å kunne svare for forskningsspørsmålene (ibid). I min studie som handler om formelle prosesser innenfor plan- og bygningslovens rammer er det hovedsakelig dokumenter i fra disse prosessene jeg har har i fokus. Dette har jeg supplert med kilder fra folkelig og politisk diskurs, herunder leserinnlegg og kronikker samt politiske debatter i bystyret. I tillegg er deler av materialet understøttet med observasjon av faglig diskusjon i åpne diskusjonsmøter. Ut fra dette har jeg oppnådd god validitet og reliabilitet i min studie. Jeg kunne forbedret særlig reliabiliteten ved å supplere med intervjuer. Min vurdering var at det, med de begrensninger som finnes i den måten jeg har valgt å gjennomføre studiet på (ved siden av jobb), at dette ville medføre andre etiske og metodiske problemer knyttet til min rolle som ansatt ved forvaltningen i Bergen kommune.

5.6 Overførbarhet

Et annet spørsmål som er viktig å stille i et arbeid som dette er om studien egner seg for generalisering. Er det noe ved det valgte materialet og måten det er analysert på som kan bidra til en større debatt om lignende prosesser andre steder. Selv om de konkrete funnene ikke er direkte overførbare så kan *måten å se* på den typen prosesser som er gjenstand for denne oppgaven anvendes i andre liknende situasjoner. I og med at det er snakk om lovbestemte prosesser innenfor et fagfelt hvor ideer og arbeidsmåter deles og sprer seg over relativt store avstander, mener jeg at det er en viss generaliserbarhet. Men det begrenser seg til måten materialet er analysert på, de konkrete funnene kan jeg ikke se at har samme overførbarhet. Dette kan kalles analytisk generalisering (Henriksen 2016). Flyvbjerg (2006) peker på at det kan være godt grunnlag for å generalisere ut fra enkelt caser, men også at generalisering er overvurdert i forhold til enkelt-caser sin evne til å vise noe særskilt, men viktig.

I denne oppgaven er det jobbet med kildemateriale på to nivåer, kommuneplannivå og mer lokale planer. Sistnevnte er representert ved Møllendal, et område hvor det er lang tradisjon for debatt og planlegging, selv om det meste som er diskutert enda ikke har manifestert seg. Dette caset er valgt strategisk ut fra at det både har en lang historie og er dagsaktuelt, så det er pågående prosesser knyttet til området. Det er også valgt fordi det er grundig knyttet opp mot overordnet planlegging, slik at det er lett å se trådene mellom bynivå (kommuneplan) og det som er studert innenfor case-området.

6.0 Utopi i Bergensk byutvikling

Begrepet utopi blir i det følgende brukt som analytisk verktøy for å forstå målsetninger og visjoner som ligger frem i tid eller som tilsidesetter vesentlige strukturer i nåtiden (kanskje i forventning til eller påvente av grunnleggende strukturelle endringer). I dette kapittelet vil jeg vise hvordan utopiske fragmenter er en funksjonell del av prosessene knyttet til byplanlegging i Bergen. Videre vil jeg se på hva disse utopiske fragmentene handler om og hvor de kommer fra. Til slutt ønsker jeg å se om materialet gir grunnlag for å si noe om hvordan utopier kan bidra til gode byutviklingsprosesser. For å vise dette vil jeg gå gjennom diskusjon rundt kommuneplanen i Bergen, både samfunnsdelen og arealdelen. Jeg vil videre belyse de utopiske fragmentene i konkrete prosesser på områdenivå i Møllendal.

Noen grunnleggende utopiske aspekter ved dette feltet som jeg mener er viktig å se etter i materialet, er konsepter knyttet til kompakt byutvikling, transformasjon og transisjon og håndtering av “wicked problems” som klimaendringer (Oseland 2019, Urry 2016). Også diskusjon rundt boligbygging kan ofte leses i lys av drømmen om det gode sted/den gode bolig (Guttu 2011). Er det gode sted den kompakte byen, hvor det er mye “byliv” og korte avstander, eller er det byggefelt eller villaområder med generøse hager og bøkehekker?

6.1 Kommuneplaner

Kommuneplanen er det mest grunnleggende kommunale dokumentet for arealplanlegging i enhver kommune. Jeg vil komme innom ulike kommuneplaner i Bergen flere ganger i løpet av de neste delkapitlene. Derfor begynner jeg med et overordnet blikk på denne overordnede plantypen.

Kommuneplanen består i hovedsak av en arealdel og en samfunnsdel, kjent som KPA (arealdel) og KPS (samfunnsdel). Arealdelen består av kart og tilhørende bestemmelser som avgjør hva som kan bygges hvor, den legger rammer for fremtidig arealbruk (Hanssen 2018). Samfunnsdelen er et mer overordnet dokument som skal legge føringer for kommunens

øvrigt planarbeid og utviklingen av arealdelen. KPS skal også legge overordnede føringer for kommunens virksomhet (ibid).

Kommuneplanen 1996-2007 (Bergen Kommune 1996) besto av både arealdel og samfunnsdel. I planbeskrivelsen kan vi blant annet lese at «Selv om fremtiden ikke kan vedtas kan den påvirkes, blant annet gjennom kommuneplanen, Bergen kommune driver ikke langsiktig planlegging bare fordi plan- og bygningsloven krever det, men også fordi vi ønsker å påvirke hvilken retning byen skal utvikle seg i» (Bergen Kommune 1996: s. 17). Fremtiden kan ikke vedtas, slik også Kaza (2018) peker på, planen må kunne håndtere fremtiden selv om denne ikke er kjent. Dette innebærer at en i tillegg til å regulere kjent virksomhet må legge inn mål for å styre mot noe som en vet at en ønsker men ikke vet hvordan eller når en kan oppnå. Kommuneplanen må altså, i tillegg til de vanlige bestemmelser og arealkoder som regulerer den mer eller mindre kjente fremtiden, også inneholde utopiske elementer. Først og fremst er dette å finne i samfunnsdelen og til dels i planbeskrivelsen. Arealdelen ble oppdatert i 2000, 2006 og 2010 (vedtatt 2013 av kommunaldepartementet). I 2010 er Bybanen blitt en så viktig strukturerende faktor i arealplanleggingen at den definerer plasseringen av fortetningsområdene. Roald (2010) viser at en har beveget seg fra fem fortetningsområder i Byvisjon 2020 fra 1995 til 37 fortetningsområder i KPA 2010. Dette gjør at strukturen på fortetningsområdene nærmest legger seg som en båndby¹⁶ i hovedsak langs bybanetraseen. Ny samfunnsdel ble vedtatt i 2015 og arealdel ble vedtatt sommeren 2019 (under navnet KPA 2018).

6.1.1 Kommuneplanens samfunnsdel (Bergen 2030)

19 år etter at Bergen fikk sin første samfunnsdel ble den i 2015 rullert. Dette skal legge grunnlag for en senere rullering av KPA. Samfunnsdelen, som fikk tittelen Bergen 2030 (Bergen Kommune 2015) legger fokus på kompakt byutvikling som overordnet arealstrategi, en skjerping av målsetningene som fortetting langs kollektivakser i den tidligere planen. Kommuneplanens samfunnsdel avløste den såkalte langsiktige delen til kommuneplanen.

---

¹⁶ Det finnes en lang rekke arkitekter og planleggere som har laget utopiske fremstillinger av båndbyer. Noen av de viktigste er Arturo Soria y Mata sin "Ciudad Lineal" (Roald 2010) og senere Oscar Hansen sitt KLS, det kontinuerlige linjesystem (Hansen 1976). Oscar Hansen var for øvrig mentor og viktig påvirkning for Svein Hatløy som grunnla og i mange år var rektor på Bergen Arkitekthøgskole.

“Sammenlikna med uttrykket “langsiktig del” er ordet “samfunnsdelen” ikkje direkte orientert mot framtida” (Aarsæther og Hofstad 2018 s.160). Planen Bergen 2030 (Bergen Kommune 2015) går langt i å beskrive en alternativ by, hvor en del av premissene byen er bygget på etter krigen er snudd på hodet (Roald 2010). Under diskusjonen i bystyresalen da planen ble vedtatt bemerket en representant fra Arbeiderpartiet (da i opposisjon) at “[k]ommuneplanens samfunnsdel er viktig. I den fastsetter vi langsiktige mål og strategier for Bergen fram mot 2030. Hvilken by vil vi ha?”. Denne bemerkningen viser at det er en bevissthet om at dette er et dokument som setter langsiktige mål for samfunnsutviklingen. Spørsmålet om hvilken by vi vil ha er sentralt her siden det implisitt innebærer en vilje til, og ønske om endring. Videre fremholder en representant fra Høyre at planen “markerer et skift i byfortettingen i Bergen”. Planen har sine røtter i det arbeidet som ble gjort med Byvisjon 2020 fra 1995 og kommuneplanen som ble vedtatt i 1996. Han beskriver skiftet som at en går fra prinsippet om fortetting i bydelssentrene og langs hovedtransportårene til å fokusere på gåbyen og et utvidet sentrum med høyere tetthet. Gåbyen blir her en underliggende utopi, som reflekterer over og kritiserer problematiske elementer i foregående byutvikling i Bergen. Når gåbyen aktualiseres i mer detaljerte prosesser som handler om konkret utbygging som følge av sin posisjon i KPS, blir den et utopisk fragment. Den underliggende utopien blir sakte vevd inn i samfunnet gjennom praktisk saksbehandling slik at med tiden vil gjennomsyre samfunnet slik Levitas (2007) og Bloch (1986) beskriver. I dette tilfellet kan de virke som det er hensikten at gåbyen skal fortrenge bilbyen som bærende konsept for byplanlegging.

KPS legger opp til at Bergen skal være “aktiv og attraktiv”, disse to er definert i til sammen ni hovedmål. Under aktiv finner vi følgende mål: *gåbyen, fremtidsrettet, grønn, engasjert og drivkraft i regionen*. Under attraktiv finner vi: kompakt, mangfoldig, trygg og særpreget. Under hvert av disse punktene er det definert flere satsingsområder som beskriver mer konkret hva en ønsker, for eksempel er et satsingsområde under målet *kompakt* at “*Bergen skal videreutvikle en kompakt bystruktur med et nettverk av senterområder*” (s. 36). Alle de ni hovedmålene har underliggende utopier, som engasjert som peker på potensialet som ligger i stor folkelig medvirkning i politikk og samfunnsliv eller trygg som antyder en mulig fremtid uten farer og hvor samfunnet sikrer individets rett til ytring og uttrykk. Slik sett danner de sammen et nettverk av utopiske fragmenter som fremmes, diskuteres og vedtas sammen. Disse fragmentene ikke kommer fra et vakuum eller et enkeltmenneskes fantasi men fra

årevis med politisk og faglig arbeid og foredling av ideer ettersom de kan spores tilbake gjennom foregående planer. Dette viser at det er en kontinuerlig utvikling og forhandling om hvilke utopiske fragmenter som skal vektlegges, fremmes og legges til grunn for vedtak.

Under diskusjonen i bystyret ved vedtaket i 2015 (sak 164/15) kommer det frem at det er bred støtte om visjonene i planen. Uenigheten går på om planen er konkret nok. Arbeiderpartiet og Sosialistisk venstreparti argumenterer for at det er problematisk at planen ikke har konkrete mål eller virkemidler. Det fremmes også utsettelsesforslag fra Sosialistisk venstreparti på grunnlag av at medvirkningsprosessen ikke har vært god nok. Innleder fra Høyre fremholder at det “er det viktig å merke seg at dokumentet er et overordnet dokument. Noe som betyr at debatten først nå foregår på et visjonsnivå før vi konkretiserer den i videre planer”.

Skillelinjen i diskusjonen går dermed ikke på innholdet i eller kvaliteten på visjonene, men på spørsmålet om visjonene skal ha prioriteringer og virkemidler knyttet til seg.

Representanten til Miljøpartiet de Grønne kommenterer at det er paradoksalt at Bystyret i samme møte som KPS vedtar utvidelse av kjøpesenteret Lagunen storsenter¹⁷. Representanten fremhever at det er nødvendig at Bystyret etterlever sine visjoner om de skal ha noen verdi. Representanten fortsetter: “Av og til er det ganske frustrerende hvor stor enighet det er om visjoner, men hvor stor uenighet om en faktisk vil oppnå disse visjonene i praksis. (...) En snakker om gåbyen, men kommer til å stemme for bilbaserte utbygginger om ikke lang tid hvis det går slik jeg frykter i saken om Lagunen”. Den store enigheten om visjoner som nevnes her er kanskje et uttrykk for en post-politisk dimensjon slik det er beskrevet av blant annet Swyngedouw (2007) på den måten at det er andre faktorer enn politiske prioriteringer som styrer det som skjer i byen. Et uttrykk for dette i denne konteksten kan være at det kjempes om detaljer, men man er enig om de overordnede målene.

Flere representanter roser planens innhold på visjonsnivå. Kanskje springer ønsket fra opposisjonen om mer konkretisering og bedre definerte målsetninger og virkemidler fra det at det er vanskelig for politikere å ta de store prioriteringene på en sak-til-sak basis. Et eksempel er den nevnte Lagunen-saken hvor man vedtar en arealplan som går på tvers av den

---

¹⁷ Lagunen storsenter i Fana i Bergen ble etter utvidelsen et av Norges største kjøpesenter med ca 150 000 kvadratmeter butikkareal.

samfunnsplanen som man vedtar i samme møte. Likevel er det vanskelig å ikke se på konsensus rundt KPS som et symptom på at planen ikke har gått langt nok. En representant fra Arbeiderpartiet sier det slik: “Samfunnsdelen vi har til behandling er god, det er få ting vi kan være uenig i. Men det er kanskje også en del av problemet. For selv om [...] byrådspartiene mener at denne planen skal være generell, så mener vi at den blir litt vel generell”. Venstre er også enig, men går en litt annen vei enn AP og SV i sine utspill; “[d]ette skal være et visjonært dokument. Det er vanskelig når vi har en del merknader som bidrar til å ta planen et steg videre på det visjonære planet. Den skal være et utgangspunkt som skal følges opp i KPA og i konkrete handlingsplaner over mange år. Og det er i de planene at de virkelige uenighetene kommer frem”. Her er perspektivet at det skal være overordnet og ikke konkret og prioriterende.

Hvis en ser på Wright (2010) sitt skille mellom abstrakte eller visjonære utopier og “real utopias” så faller her de utopiske fragmentene godt på den realistiske enden av skalaen ved at det kan materialiseres som konkrete tiltak og prioriteringer på bakkenivå (bokstavelig talt). Dog er det også noe urealistisk og luftslottaktig ved å legge opp til at hele bergen skal bli en gåby med tanke på de store områdene med bilbaserte forsteder rundt bydelsentrene. Med tanke på den nevnte konsensus stiller Pløger (2002) et relevant spørsmål: “kan man gå ut fra at konsensus er det samme som rettferdighet og enighet uten at en konsensus har vært utsatt for en diskursetikk?”. I behandlingen av KPS er det enighet om innholdet, men likevel kommer det kritikk fra opposisjonen, noe av kritikken kan spores til at planen ikke har gått langt nok, men enigheten kan kanskje også spores til at innholdet i planen leses ulikt av de politiske partiene.

Det er også en del problemer som oppstår som følge av de målsetningene som blir vedtatt, for eksempel boligøkonomiske spørsmål knyttet til fortettingsstrategien. Store verdier blir skapt gjennom vedtak, og lite av det kommer fellesskapet til gode, sett bort ifra de samfunnsmessige fordelene ved kompakt byutvikling¹⁸. Dette er problemer som i stor grad blir lagt opp til at skal løses av markedet, noe som i perioden fra 2010 og frem til i dag har ført til økende friksjon mellom befolkning og politikere og utbyggere. En rekke innlegg i

---

¹⁸ For eksempel lavere transportbehov per innbygger, høyere grad av sosial kontroll (selv om dette kan diskuteres i mange konkrete tilfeller) og billigere å nå flere med infrastruktur.

avisdiskusjoner rundt fortetting langs bybanen er eksempel på dette. En del av disse meningene ble adoptert av Høyre og Fremskrittspartiet (Bergens Tidende 2018) i forkant av vedtak av Kommuneplanens arealdel 2018 og kommunevalget 2019.

Diskusjonen om KPS har viser at det er uenighet om hvordan fremtidsbildene i KPS skal forvaltes. Opposisjonen påpeker i dette tilfellet avvik mellom kartet og terrenget, og viser til det paradoksale i å vedta visjoner som går stikk i strid med konkrete reguleringsplaner i ett og samme møte. Kjøpesenterplanen er blitt til i et annet planregime og kan dermed etter posisjonens oppfatning ikke bedømmes etter de samme kriteriene som ligger til grunn for KPS. Denne typen spenning er typisk i en situasjon der en arbeidet med langsiktige og kortsiktige planer parallelt, og kan spores delvis til plan- og bygningslovens formålparagraf hvor det fremkommer at planlegging (blant mange andre forhold) skal sikre forutsigbarhet for alle berørte interesser og myndigheter (Hanssen 2018). Dette medfører at detaljreguleringer (relativt kortsiktige) i noen tilfeller ha en lengre prosess som gjør at de større planmessige (på kommune, region og nasjonalt plan) forutsetningene endres underveis. I en slik situasjon vil paradokser som samtidig vedtak av kjøpesenterplan og motstridende overordnet plan kunne skje.

I behandlingen av KPS møtes det strukturerte og hierarkiske plansystemet og det kaotiske nettverket av gjensidig påvirkende krefter veldig tydelig. Her er Hilliers (2008 og 2011) lesning av planlegging som bestående av flere plan hvor ulike plan jobber med ulike verdens- og tidsforståelser veldig relevant. Det blir her tydelig at noen tar disse visjonene veldig på alvor, og ønsker dem konkretisert i faktiske prioriteringer, men andre igjen ønsker å holde på det overordnede perspektivet. Videre ønsker opposisjonen at KPS operasjonaliseres umiddelbart, men posisjonen har er mer fleksibel for å ivareta de arbeidene som har pågått over flere år, som ikke kan forventes å ha justert kurs etter de vedtakene som tas samtidig. Her tolker de to blokkene samme dokument (KPS) ut fra to ulike fremtidsforståelser. Posisjonen ser på dokumentet mer som en virkelighetsbeskrivelse med elementer av ekstrapolering inn i fremtiden. Dette sammenfaller godt med forecast future slik Hillier (2008) omtaler det. Opposisjonen omtaler dokumentet mer som en beskrivelse av en fremtid som skal tilstrebes, og savner dermed virkemidlene som skal ta oss dit. Dette treffer en

forståelse av dokumentet som sammenfaller mer med “foresighting, speculation and experiment” (ibid).

6.1.2 Kommuneplanens arealdel 2018

Urban politics is fraught with deeply held though often subterranean emotions and political passions in which utopian dreams have a particular place. Harvey 2010 s. 157

KPA 2018 ble vedtatt 19.06.2019 (sak 190/19) etter en lang og grundig prosess.

Kommuneplanen bygger på grunnlaget som ble lagt i 2015 med KPS. Kompakt byutvikling og gåbyen Bergen er bærende ideer for den nye arealplanen. I tillegg er det lagt stor vekt på kvalitet og tilpasning av fortettingen til eksisterende strukturer.

Det er tatt flere grep for å sikre at byen utvikles til å bli mer kompakt. Det viktigste grepet er at en tar ut 7000 mål med areal (også kalt B-områdene) som var avsatt til boligbebyggelse utenfor god kollektivdekning. I tillegg er byggesonen delt inn i fire soner¹⁹ rangert etter grad av fortetting. Fordeling av fortettingssonene er basert på nærhet til gode kollektivtilbud.

Inndeling av byggesonen

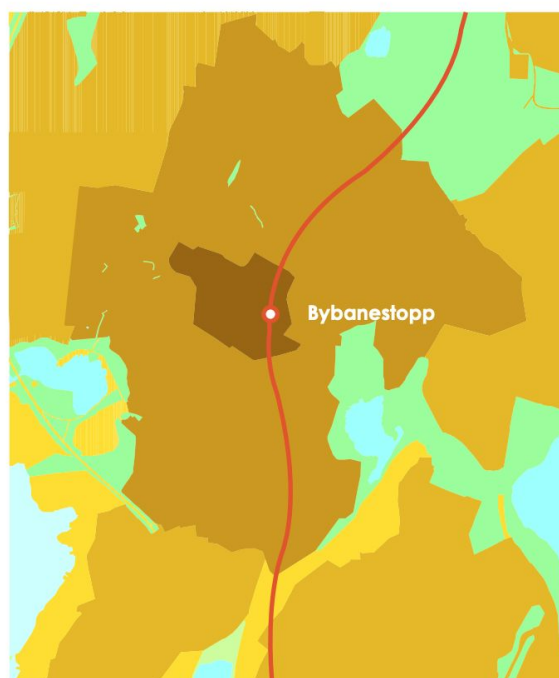
Byggesonen er inndelt i fire soner:

- **sentrumskjerne**
- **byfortettingssone**
- **ytre fortettingssone**
- **øvrige byggesone**

De to innerste sonene (sentrumskjerne og byfortettingssone) utgjør senterområdene, og det er her hoveddelen av nybyutvikling skal skje.

Senterområdene er primært valgt ut fra kriterier om:

- god kollektivdekning
- eksisterende arealbruk og tetthet i senterområdet og i omkringliggende nærområde
- potensiale for videreutvikling av senteret
- godt gang- og sykkeltilbud
- variert tjenestetilbud

Figur 8: Inndeling av byggesonen i Kommuneplanens arealdel 2018 (Bergen Kommune 2019 s. 11)

¹⁹ 1. Sentrumskjerne, 2. Byfortettingssone, 3. Ytre fortettingssone og 4. Øvrige byggesone

Videre er det to bestemmelser som omhandler gåbyen:

§ 8.2.5 Bergen skal utvikles som en gåby, med gode lokalsentre, offentlige møtesteder, og mest mulig av hverdagens behov innenfor gang-/sykkelavstand fra boligen. Det skal sikres sammenhengende og attraktive gang- og sykkelforbindelser.

§ 11.2 Eksisterende gangforbindelser (turveier, stier, barnetråkk, snarveier) skal ivaretas og sikres for allmenn ferdsel. Nye tiltak skal bidra positivt til utvikling av gåbyen. Bergen kommune, bestemmelser og retningslinjer til KPA. Bergen kommune 2019 s. 7 og 9.

§ 8.2.5 er svært generell og peker i hovedsak på den overordnede strukturen i planen og målsetningen som ligger til grunn for den strukturen. Særlig siste leddsetning i § 11.2 er verdt å merke seg i forbindelse med saksbehandling av reguleringsplaner og byggesaker: “nye tiltak skal bidra positivt til gåbyen” (ibid: s.9). Her blir konseptet gåbyen tatt ned på nivå med det enkelte prosjekt, uten å definere hvilke tiltak en ser for seg. Det er klart en fare for at en slik bestemmelse ikke blir etterfulgt eller håndhevet, ettersom den ikke har målbare kriterier som kan oppfylles. Men den setter en standard som er interessant, alle tiltak skal bidra til dette overordnede målet om en by hvor alle ikke bare kan gå til de daglige gjøremål, men hvor det er det mest attraktive alternativet. Dette er særlig interessant ettersom bebyggelsen i Bergen ikke er særlig tett når en ser på kommunen som helhet (Haagensen 2011). Byen kan leses som svært bilavhengig i dag, noe som vil gjøre målet om gåbyen lett å omtale som urealistisk. Det er dog ikke en eventuelt manglende realisme som gjør konseptet gåbyen utopisk, det er at det forespeiler en annen og implisitt ideell organisering av samfunnet, ikke hele samfunnet men bare på akkurat dette feltet.

Kommuneplanens samfunnsdel har en viktig rolle i diskusjonen om ny arealdel, ikke minst fordi samfunnsdelen ble vedtatt av forrige bystyre, med høyre-ledet byråd. I bystyrebehandlingen av KPA 2018 fikk samfunnsdelen rosende omtale fra posisjonspartiene (sentrum-venstre), selv om de samme partiene tilbake i 2015 fryktet at KPS bare skulle bli et visjonsdokument, trekkes den nå frem som et av de viktigste verktøyene for å utforme arealdelen. Høyresiden får i bystyrebehandlingen av KPA mye kritikk for å ikke stemme for planen, som henter sine mest sentrale begreper fra KPS som de selv fremmet og vedtok. En

representant fra SV kommenterer: “Høyre fremmer plankart likt det eksisterende. Er det fremoverlent eller er det sidrumpa?”. En representant for Venstre sier det slik: “Vi skjønner ikke hva Høyre driver med. Det minner om den gangen Høyre brukte lokalvalgkampen på å kjempe for mer asfalt og å gjenåpne parkeringen på festplassen. Vil vi dit? Hva skjedde med streetsmarte og urbane rockehøyre?”

I perioden før behandling og vedtak av planen var det en omfattende diskusjon i media, og høringen ga et enormt antall innspill fra befolkning og næringsliv (ca 800 merknader). Politiske partier, fagfolk og befolkning har sørget for å holde diskusjonen varm i debattspalter og kommentarfelt. Et søk på KPA hos BT gir 40 kronikker eller leserinnlegg om temaet fra 2017-2019. En viktig skillelinje i denne debatten har vært mellom de som mener at en mer kompakt by er nødvendig for å skape en bedre by og dem som mener at fortettingen masseproduserer dyre boliger som mangler viktige kvaliteter for potensielle beboere (egen hage, nok plass, parkering, lys og luft og så videre). Sistnevnte springer til dels ut fra motstand mot fortetting langs bybanen fra ulike enkeltpersoner og grupperinger. Særlig Fantoft (Fanaposten 2015) og Skjold (Bergens Tidende 2015) har vært områder hvor motstanden har vært sterk. Kommunen har blitt beskyldt for å bruke utbyggere som torpedoer for å få gjennom sitt ønske om fortetting (Bergens Tidende 2017a). Disse bekymringene valgte Høyre å lytte til og videreførte til en viss grad i medie-diskusjonen frem mot behandlingen. I selve bystyrebehandlingen valgte de å fokusere på de tidligere B-områdene som ble tatt ut av byggesonen. På den andre siden står byrådspartiene²⁰ sammen med Sosialistisk venstreparti, Miljøpartiet de grønne og til en viss grad Rødt. Senterpartiet er litt vanskeligere å plassere i dette spørsmålet.

Før selve diskusjonen om arealdelen begynte i Bystyret fremmet Høyre et forslag om å sende planen tilbake til Byrådet for å få utarbeidet en konsekvensutredning. Høyres representant begrunner dette slik: “*Hva blir konsekvensene av fortettingen? Familiene flytter ut til omegnskommunene. Hva med kriminalitet i tettbygde områder? Oslo har fått sine utfordringer. Danmark har fått enda større utfordringer som følge av fortetting og blokkbebyggelse. Vi ønsker å få belyst konsekvensene disse tingene*”. Det er altså en oppfatning av at fortetting kan føre til noen av de mest klassiske byutviklingsproblemene i det

---

²⁰ Arbeiderpartiet, Venstre, KrF

20. århundre. Det refereres til Danmark som har store problemer med segregering hvor blokkområder er blitt rene innvandererområder. Her går representanten langt i å fremme et arkitekturdeterministisk syn hvor kompakt byutvikling i ytterste konsekvens kan føre til økt kriminalitet. Et dystopisk syn på kompakt byutvikling stilles opp som alternativ til posisjonens utopi om en “aktiv og attraktiv” kompakt byutvikling. Dystopiene kan synes å ha en reaksjonær tone i det at de foreslår ingen endring selv, det er kun en kritikk av en tenkt eller reell endring. Målet synes å bevare status quo i møte med mer eller mindre radikale planer.

En representant fra FRP fortsetter: “Skal vi skape en attraktiv by som dagens og fremtidens innbyggere ønsker å bo i, må hele Bergen taes i bruk. I det ligger det at man sikrer tilstrekkelig areal til boligbygging i hele kommunen, for at bergenserne skal kunne realisere boligdrømmene sine i Bergen”. Representanten peker i motsatt retning av KPA når han beskriver hva han mener vil gi en attraktiv by (attraktiv er en av hovedoverskriftene i KPS).

I motsetning til Høyres representant så stiller FRPs representant opp en alternativ til posisjonens forslag til fremtidig byutvikling og legger opp til en kollisjon mellom utopier rundt det å bo i en by. Boligdrømmen (forstått som en motsetning til kompakt byutvikling) er et utopisk fragment som spiller på det vi allerede har bygget mye av i Bergen; utflytende boligområder bestående av eneboliger og rekkehus. FRPs motutopi må i denne sammenhengen først og fremst forstås som en reaksjon på det som fremmes fra byrådet, hvor store ubebygde arealer tas ut som byggeareal til fordel for høyere tetthet rundt kollektivaksene. Dette kan neppe komme særlig overraskende på i og med at retorikken i bergenske kommuneplaner har gått i denne retning siden 1995, endringen er at nå settes det i verk.

I denne debatten kommer argumenter mot KPA i hovedsak fra Høyre og FRP. Disse argumentene inneholder ideer av både utopisk og dystopisk karakter. Disse ideene finnes også i en rekke leserbrev som er fremmet i protest mot utbygginger langs bybanelinjen sørover og mot forslag til ny KPA. Posisjonspartiene peker på viktigheten av å gå i en annen retning enn det vi har gjort tidligere, mens opposisjonen ønsker en mer konservativ utvikling. Her ser vi på samme tid en kollisjon mellom ulike utopier og bruk av dystopiske virkemidler for å

opponere mot den politiske posisjonens forslag. Opposisjonens dystopier, som kriminalitet, boligensretting eller demografisk ubalanse som følge av at småbarnsforeldre flytter til nærliggende kommuner, fungerer som advarsler mot byrådspartiens politikk. En kan si at utopiske perspektiver her brukes som linse (Pinder 2010) eller speil (Urry 2016) for gi en kompleks kritikk gjennom bruk av enkle bilder. Samtidig fremmes flere utopiske fragmenter som er ment å vise en ønsket retning som er annerledes enn det byrådet foreslår, disse har også i seg en kritikk, men går videre ved å foreslå et alternativ, boliger med hager og mindre reguleringer til fordel for næringsdrivende. Boligdrømmen er en særskilt potent utopi, ettersom den omhandler rammene for folk (også kjent som velgere) sine liv.

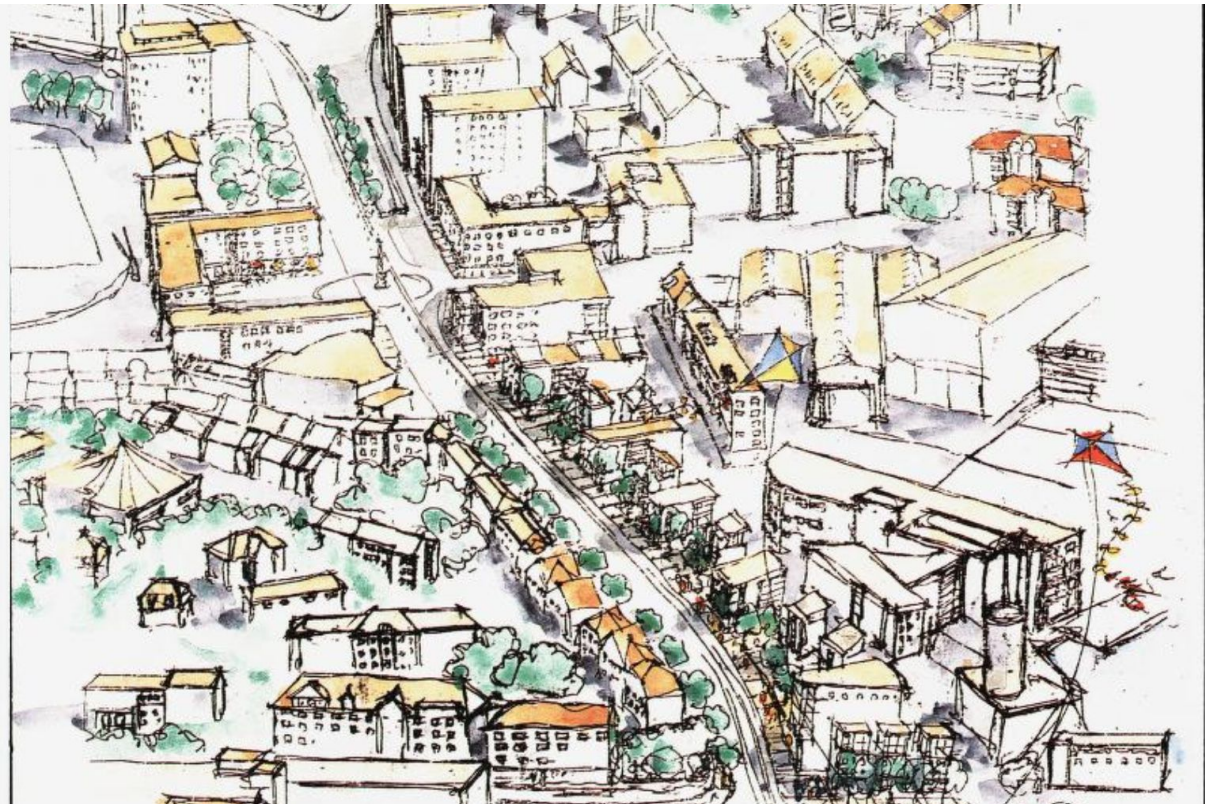
Argumentasjonen som jeg leser som utopisk og dystopisk over deler et viktig trekk. Det er at de går inn i det Levitas (2017 s.8) kaller “Imaginary Reconstitution of Society”. De er tankeeksperimenter eller verbale skisser som skal vise mulige utfall av den aktuelle diskusjonen og vedtakene. Ideene som fremmes er heller ikke unike for Bergen eller Norge, Fishman (2002) omtaler for eksempel forsteder som “bourgeois utopias” (se og Harvey 2000). Bystyrebehandlingen av KPA viste at det er en dynamikk mellom utopiske, dystopiske og motutopiske perspektiver i denne diskursen. Her brukes dog de utopiske perspektivene mest som diskursive redskaper for å balansere ut eller kontre motpartens argumenter. Utopiene gir også avstand og motvekt til det eksisterende (Gorz 1999 og Levitas 2017). Slik produseres geografiske forestillinger ved at ulike parter skaper bilder av tenkte virkeligheter som en del av sin argumentasjon.

6.2 Utopier om transport, fremkommelighet og offentlige rom

Transport og fremkommelighet har lenge vært en av ryggradene i utopisk tenkning, også i Bergen, hvor flere av de store utbyggingene har hatt infrastrukturelle grep i bunn. En stund var trikk og gange de viktigste fremkomstmidlene (Gjerstad 2006), men bil har dominert størsteparten av tiden etter andre verdenskrig (Roald 2010 og Eriksen 2020). I arbeidet med kommuneplan 1996-2007 kom skinnegående trafikk tilbake i fokus: “[...] et skinnegående kollektivsystem skal danne ryggraden i byens fremtidige kollektivsystem” Anna Elisa Tryti sitert i Roald 2010 s. 327. Hvordan dette kunne gjøres ble utforsket i Byvisjon 2020 (Bergen

kommune 1995). Hensikten med dette dokumentet var å illustrere og forklare hvilke idealer og fremtidsvisjoner som lå i kommuneplanen som da var under utarbeiding.

“Dersom kommunen skal være initiativtaker og pådriver i en offentlig fortettingspolitikk som ivaretar både levekårsaspektet, god stedsutvikling og en bærekraftig utvikling, trengs nye prosesser for debatt og forhandling [...] det å vise “de gode bildene” på hvordan samfunnet kan utvikles [vil] være et grunnlag for dialog og debatt. Visualisering av nye forslag vil kunne gjøre debatten mer konkret og danne basis for reell forhandling om løsninger” Bergen kommune 1995 s. 4.

Figur 9: Utsnitt fra Byvisjon 2020 som viser Danmarks plass med bybane og nye småhus langs Fjøsangerveien.

I 1995 ble Byvisjon 2020 (Bergen Kommune 1995) utgitt av Bergen Kommune i sammenheng med høringen av kommuneplanen 1996-2007. Et utvalg aktører fra kommunen og fra fagmiljøer var med i arbeidet som kulminerte med et visjonsdokument og en utstilling. Årstadposten (2018) betegner Byvisjon 2020 som “Alt for optimistisk”. Artikkelen beskriver alt som ikke er gjennomført og realisert. I forordet til Byvisjon 2020 står det at “etter administrasjonens mening gir det fremlagte materialet nå et meget interessant debattgrunnlag

for arbeidet med en fremtidig byutviklingsstrategi for Bergen”. Selv om ideene som ble presentert i visjonsdokumentet i liten grad er gjennomført slik det er illustrert, har disse likevel vært en viktig del av arbeidet med byutvikling i Bergen. Hvis en leser dokumentet som en oppskrift eller instruksjon er resultatet skuffende, men som debattgrunnlag kan det sies at dokumentet har oppnådd mye. De sentrale temaene for visjonen, overgang fra personbiltrafikk til kollektiv og gange, har i akselererende grad blitt førende for byutviklingen. Byvisjonen ble presentert et par måneder etter at kommuneplanens arealdel ble lagt ut på høring i 1995. Kaza (2018) har beskrevet hvordan implementering ikke nødvendigvis er en plans viktigste funksjon. Kaza argumenterer for et syn på planlegging som er mindre fokusert på beslutninger og resultater, men mer orientert mot planen som et dynamisk innspill til en pågående diskurs om hva vi vil med omgivelsene våre. Slik kan dette også sees i sammenheng med en multiplanar forståelse av planlegging (Hillier 2008) hvor planleggingen settes i kontekst med alle de påvirkninger som agerer utenfor eller på tvers av de hierarkiske strukturene. Sett på denne måten er Byvisjonen en svært konstruktiv måte å drive diskusjonen fremover ved å gi et relativt detaljert bilde av hvordan de idealene som ligger til grunn for kommuneplanen på det tidspunktet kan manifesteres 5, 15 og 25 år frem i tid. Her kan man se på byvisjonen som en del av en åpen prosess og som en motsetning til “lukkede” utopier eller planer som “blueprints”. Samtidig er den et dokument som er bestilt og regissert av kommunen og et knippe fagpersoner for å beskrive deres mål, noe gjør at en kan spørre seg hvor befolkningen visjoner og utopier kommer til uttrykk. Dersom dette skulle bygges videre på etter Hilliers tankegang måtte en kunne åpne for, løfte opp eller frembringe alternative perspektiver for å gi bredde til diskursen om fremtiden.

Sentrale ideer som presenteres i Byvisjonen er bybanen som ryggrad i et styrket kollektivtilbud og som viktig visuelt element i bybildet. En annen bærende tanke er fokus på tett boligbygging i sentrumsnære områder (både Bergen sentrum og lokalsenterene) samt fokus på å gjøre sentrumsområdene attraktive. Disse ideene presenteres gjennom tekst og illustrasjoner som en samlet strategi for å oppnå det forfatterne ser på som god fremtidig byutvikling. Bruken av illustrasjoner med flere utviklingstrinn (se under) gjør at dokumentet effektivt kan formidle et en kompleks konstruksjon av forfatternes ide om “den gode by” på en måte som legger fokus på hvordan det kan bli og ikke på prioriteringene og virkemidlene som kreves for å komme dit. Illustrasjonene av Åsane senter og Danmarks plass som bilfrie

byområder er gode eksempler på dette. I den forstand at de viser en ønsket fremtidssituasjon gjennom et bilde (både visuelt og tekstuelt) av det gode liv i byen, har denne visjonen klart utopiske trekk.

6.2.1 Bybanen og bilen

“*Hvordan skal byrådet bli kvitt hver tredje bil?*” spør en bergenser i Bergens Tidende (2020) med undertittelen “*Ikke sleng ut slike vanvittige planer*”. Ytringen knytter seg til byrådets målsetting om å redusere personbiltrafikken med 30%. I kommentarfeltet svarer en medborger at “*Det at man har "et mål" om noe, er ikke det samme som om at det er gjennomførbart. Lang derifra. Men man har et håp. En utopisk drøm om man vil*” (BT 2020).

Bilfri by er et eksempel på en idé som har blitt viktig i mange byer, nasjonalt og internasjonalt. I Bergen har dette fått utslag i en formulering i vedtaksteksten til Grønn strategi (Bergen kommune 2016) hvor det sies at det skal gjennomføres et forsøksprosjekt om bilfri by på Møhlenpris. Prosjektet er underveis, men fører til relativt små inngrep i infrastrukturen for bilister, med mer fokus på hvordan å bedre forholdene for gange og opphold i gatene. I forhold til andre målsetninger i planverket er ideen om Bilfri by ganske perifer sammenliknet med for eksempel Oslo²¹. Dette kan sees i sammenheng med at det er relativt få mennesker som bor i Bergenshus bydel (sentrum) i forhold til resten av kommunen, og at folk bor ganske spredt (Haagensen 2016). I Bergen (etter 2015) er det gåbyen som har fått det store fokuset. Nettverket av utopier, mot-utopier og dystopier i byutviklingen er tettvevd, og mange av ideene overlapper med hverandre. Det er mange versjoner av like ideer. Et bilde som gjør at tankene ledes ikke til de klassiske ryddige helhetlige utopier, men heller til et villniss av faglige vurderinger, meninger og interesser.

Materialet jeg har undersøkt viser at diskursen om privatbilisme og bybane har to ytterpunkter som ikke er motsetninger i seg selv, men som er i konflikt på grunn av ressursbruk og prioriteringer. Bybanen krever fortetting og reduksjon av parkering for å kunne lykkes. Bergen kommune har lagt til grunn en utvikling som ikke sier seg fornøyd med en mer miljøvennlig versjon av det som allerede finnes, men peker ut en helt annen retning for byen.

---

²¹ Det arbeides dog med enkelte tiltak som nullutslippssone for sentrum og bilfri bydel

En utfordring med dette er at det da står igjen et spørsmål om hvordan de store områdene med bilbasert byutvikling som vi allerede har, forstedene dominert av eneboligbebyggelse, skal håndteres. Med så mange eneboliger som finnes i Bergen uten god kollektivdekning så er dette et stort problem når en skal omlegge samfunnet til et lavutslippssamfunn. Skal man transformere disse områdene, og i så tilfelle på hvilken måte? Eller skal disse bli miljøvennlige gjennom omlegging til nullutslippskjøretøy? Det vil potensielt komme i konflikt med gåbyen og generelle mål om reduksjon i personbiltrafikk. Dette svarer ikke KPA på. Her et et felt hvor det mangler utopier; hvordan kan vi gjøre den spredte bebyggelsen mer miljøvennlig, uten at knutepunktene skal kveles av parkering.

6.2.2 Gåbyen Bergen

I kommuneplanens samfunnsdel (Bergen kommune 2015) blir gåbyen trukket frem som det bærende konseptet for mobilitet. Denne prioriteringen springer ut fra trafikantpyramiden vist under (Bergen kommune 2015 s.13).

Figur 10: Prioriterte transportformer (figur fra KPS s. 13)

I perioden fra vedtaket om KPS i 2015 til vedtaket av ny KPA i 2019 har førstnevnte spilt en viktig rolle som styringssignal for saksbehandlingen av forslag til detaljregulering. Det er dog hovedsakelig hovedmålet gåbyen som har fått betydning. Av de 9 hovedmålene i KPS er det dette som i størst grad har festet mest seg som ideal i arealplanleggingen i Bergen etter

vedtaket av KPS. Sammen med det nasjonale målet om nullvekst i personbiltransport og nullvisjonen for døde i trafikkulykker danner det seg et nettverk av overlappende utopiske fragmenter som omhandler samferdsel. I KPS er nullvekstmålet lagt til grunn, på tross av innsats fra Miljøpartiet de grønne for å få reduksjon inn her. Senere vedtok Bergen bystyre i grønn strategi (Bergen kommune 2016) et mål om reduksjon av 10% personbiltransport innen 2020 og 20% innen 2030. Dette har blitt gjentatt flere ganger, blant annet i kommunens høringssvar til statlige veiplaner²² og i byrådsplattformen til Schjelderup-byrådet (2016-2019). Urry beskriver lignende målsetninger som bilfri-by prosjekter og mål om radikale karbonkutt som utopiske (2016).

Blant de fire største norske byene har Bergen lavest tetthet (Haagensen 2011). Ut fra dette utgangspunktet er bilfri by og beslektede målsetninger å anse som svært offensive med stort potensial for å fremmedgjøre store deler av befolkningen. Dette forsterkes av Bergens topografi med bydeler med relativt store avstander mellom og som er i stor grad avgrenset av fjell og fjord. Strategier som går på begrensning av bilbruk har svært høyt konfliktpotensial i denne konteksten. Gåbyen Bergen er i motsetning en positiv målsetning, den tar ikke utgangspunkt i reduksjon og restriksjon selv om det ofte er det mest effektive virkemiddelet. Gange krever ingen forhåndskunnskaper (med visse forbehold) og har ingen økonomisk terskel i motsetning til andre former for mobilitet (inkl. sykkel og kollektiv). Det er viktig for alle uansett alder. Ut fra dette kan det se ut som at utopien gåbyen Bergen har mye større sprengkraft enn andre mobilitetsutopier.

I fagetatens vurdering av merknader og uttalelser til KPA 2018 er formuleringer som “ikke i tråd med gåbyen” og “ikke er i samsvar med målsetningen om gåbyen” brukt flere ganger i sammenheng med at fagetaten ikke imøtekommer ønsker om å videreføre områder som tidligere er vist som bebyggelsesområder. Disse formuleringene er også brukt i forbindelse med at fagetaten ikke imøtekommer ønsker om å vise eksisterende grøntområder som bebyggelse og i tilfeller hvor en aktør ønsker høyere grad av fortetting på sin tomt utenfor fortettingsområder.

---

²² [Høringsuttalelse](#) fra Bergen bystyre om ringvei øst og E39 nord:

I bystyrebehandlingen av KPS var det en diskusjon om hvorvidt dette dokumentet bør inneholde kun visjoner eller om det også skal inneholde prioriteringer og virkemidler. Når en ser på omtalen av ny KPA fra Høyre i bystyret i 2019, og har i tanke at det var dem som behandlet og vedtok KPS så synes det tydelig at det er fullt mulig å vedta visjoner uten å ha noe videre ønske om å følge disse opp med konkrete tiltak. En spenning mellom visjonære (og til dels utopiske) dokumenter og operasjonaliseringen av disse. Dette gjør også lappeteppet (Macleod og Ward 2002) av utopier vanskeligere å lese siden den som vedtar et dokument ikke nødvendigvis er den som bygger videre på det. Samtidig er det mange ideer som ligger i et dokument som KPS, det er ikke alle som har blitt like viktige i arbeidet videre med KPA. Gåbyen Bergen er mye viktigere konsept i diskusjonen rundt KPA 2018 enn i diskusjonen om KPS, der konseptet ble lansert. Av de 9 hovedmålene fra KPS er det denne ideen som har satt seg best, dette er tydelig når en ser at det påfølgende byrådet trakk gåbyen frem som viktig i sin byrådsplattform.

6.3 Arealbruk av og kvalitet i bolig

Som jeg har vist tidligere har utopiske ideer kretset rundt ideer om hvordan samfunnet organisert fysisk og kvalitetene i den organiseringen og i boligene i seg selv. Nå, i Norge og konkret i den sammenhengen jeg ser på i Bergen, styres dette gjennom markedsmekanismer og offentlige styringsverktøy. Av sistnevnte er det særlig Kommuneplanens arealdel (KPA) som har virkemidlene til å avgjøre hvor man kan bygge og hva man kan bygge (Hanssen 2018). I KPA settes og en rekke kvalitetskrav som ny bebyggelse må oppfylle.

Håvard Haarstad sin kommentar til KPA (Bergens Tidende 2019b) ble referert til av en representant fra Arbeiderpartiet under bystyrebehandlingen av planen hvor han forklarer hvorfor han fra sitt faglige standpunkt støtter byrådets forslag. Betydningen av KPA er i følge Haarstad stor: “Arealplanen er hvor festtalene og visjonene blir gjort til konkrete beslutninger” (Bergens Tidende 2019). Med referanse til visjonene i KPS og i Grønn strategi skriver han: “Slike visjoner er ikke bare noe et knapt flertall har fått tvunget gjennom”. Og fortsetter “det er ikke mulig å nå målsettingene de folkevalgte har for Bergen, uten å skrive dem tydelig inn i arealplanen” (ibid). I begynnelsen av juni 2019 ble Bergen tildelt prisen *Attraktiv by*, staten pris for Statens pris for bærekraftig by- og stedsutvikling. I sin

begrunnelse trekker juryen²³ frem flere positive grep som er gjort, som etablering av Byarkitekten som egen etat, arbeidet med Bybanen samt en del konkrete prosjekter som er bygget. Det som er mest interessant er at de trekker frem kommuneplanens arealdel, som på det tidspunktet ikke var vedtatt enda, og som har effekter som til dels er mange år frem i tid. Blant annet berømmet juryen grepet med å ta ut usentrale (ubebygde) boligområder fra byggesonen. Prisen er gitt for tøffe prioriteringer i fremtidig arealbruk. Dette kan fremheves som noe spesielt ettersom bragden vil være å ikke dispensere for mye fra disse planene.

Gaute Brochman skrev i Morgenbladet (2019b) at Bergen kommunes (da et forslag) kommuneplan “er ambisiøs på grensen til dumdristig”. Dette beskriver godt diskusjonen i bystyrets behandling av planen, hvor mange pekte på de problematiske aspektene ved å ta byens utvikling en annen retning enn den politikken som har vært ført før. En opposisjonspolitiker sier det slik: *“Vi er svært kritisk til at byrådets detaljstyring av hvor og hvorledes folk skal bo, både nå og i fremtiden. Skal vi skape en attraktiv by som dagens og fremtidens innbyggere ønsker å bo i, må hele bergen taes i bruk. I det ligger det at vi man sikrer tilstrekkelig areal til boligbygging i hele kommunen, for at bergenserene skal kunne realisere boligdrømmene sine i Bergen”*. Samtidig er det stor enighet om at planen er ambisiøs på miljøaspektene ved arealplanlegging. Det trekkes frem et motsetningsforhold mellom hva myndighetene ønsker (gjennom krav om kompakt byutvikling) og hva befolkningen ønsker (en antatt preferanse for en mer tradisjonell tettstedsbebyggelse): *“Jeg har stor respekt for de som sitter i KMBY, som snur saker på folkelig vis til det beste for befolkningen. Gjør de det i fremtiden kommer fylkesmannen og snur det igjen. Omegnskommuner gjør dere klar, for nå kommer barnefamiliene fra Bergen”* (Representant fra opposisjonen). Siden 1995 har alle KPAene som har blitt vedtatt inneholdt målsetninger om fortetting. Det som gjør den nyeste forskjellig er at den har i større grad tatt i bruk de virkemidlene som er tilgjengelig innenfor en slik plan for å tvinge en fortetting rundt lokalsentra og kollektivårer. En har tatt ut store arealer som tidligere var byggesone fordi disse kunne undergrave hovedmålet med kommuneplanen fordi de var plassert usentralt i forhold til kollektiv og lokalsentra. Slik er det gjort store grep for å forhindre store bilbaserte utbygginger. Dette forstår jeg som et endelig brudd med planleggingideologien som formet det moderne Bergen mellom 1950 og 1990. EN representant fra KRF sier det på denne måten:

---

²³ [Juryvurdering](#) Attraktiv by 2019.

“Det forsvant to milliarder tonn av grønlandsisen. Har dette noe en en KPA å gjøre? Ja det handler faktisk om at det skjer saker og ting på global sammenheng i dag som vi må ta inn over oss. Og det må materialisere seg i at vi ikke bare kan gjøre akkurat som vi vil. Men at det faktisk får betydning for hvordan vi bor og forflytter oss”. På det utopiske planet begynte overgangen på 1990-tallet, kanskje tidligere også. Nå følges disse nye idealene med virkemidler. Nå handler det om urbanitet og kompakt byutvikling som et virkemiddel for å oppnå både det gode liv og forskjellige miljømål. En snakker ikke bare om tetthet som et virkemiddel for å oppnå mindre transportbehov og arealbruk, men også om tetthet som forutsetning for attraktivitet og byliv.

6.3.1 Kompakt byutvikling og drømmen om hage

Når man snakker om kompakt byutvikling er det gjerne med et bakteppe som beskriver eneboligutbyggingen rundt de norske byene som eksempel ikke til etterfølgelse (Roald 2010). Samtidig er det i dag tydelig at det er en voksende motvilje mot kompakt byutvikling, blant annet fra det segmentet som ikke vil fremmedgjøre denne måten å organisere livene på.

Dette er tydelig når en ser de dystopier og mot-utopier som har utviklet seg i leserinnlegg, kronikker og i kommentarfelt. Noen av disse er blitt plukket opp og viderefremmet i debattinnlegg og på talerstol i Bystyret av de Høyre, FrP og til dels SP. Her bør særlig dystopiske fortolkninger av fortettingsprosjektet trekkes frem, der leilighetsbygg i sentrale strøk omtales med betegnelser som kaninbur, betonggetto og i det hele tatt som per definisjon utrivelige steder. Noe som definerer andres ideer og idealer som dystopiske. En viktig grunn til å betegne disse omtalene som dystopiske er at de er geografisk ubestemte og referer til en uspesifisert (dog nær) fremtid. Disse ideene som særlig har kommet til uttrykk i kommentarfelt, kommer tilbake i et innlegg fra en representant fra Høyre i bystyrebehandlingen av KPA når han ytrer bekymring for konsekvensene av fortettingspolitikken når det kommer til kriminalitet og utflytting av barnefamilier. En annen siden av dette bildet er mot-utopien som brukes i diskusjonen om planverkets fortettingsmål. Denne refereres til ved å si at folk ønsker en “grønn flekk utenfor sin stuedør” og ved å vise til preferanser i boligtypologier²⁴ ikke er ivarettatt i fortettingspolitikken. En representant fra

---

²⁴ Selv om [en meningsmåling](#) fra respons analyse viser at et flertall ville kjøpt leilighet ved boligbytte.

FRP er eksemplifiserer dette i bystyrebehandlingen av KPA: “Skal vi skape en attraktiv by som dagens og fremtidens innbyggere ønsker å bo i, må hele Bergen taes i bruk. I det ligger det at vi man sikrer tilstrekkelig areal til boligbygging i hele kommunen, for at bergenserene skal kunne realisere boligdrømmene sine i Bergen”. Boligdrømmene er ikke direkte satt i sammenheng her med drømmen om eneboligen²⁵, men heller med et ideal om valgfrihet (høyresidens utopi?). Dette kommer i kontrast til narrativet til posisjonen (sentrum-venstre i dette tilfellet) som fokuserer på konsekvensene fortsatt utbygging av bilbaserte boligområdet vil ha for luftkvalitet, trafikkforhold og klimagassutslipp.

6.4 Fortetting med kvalitet

Et omstridt begrep innen byutvikling er kvalitet, og særlig i forbindelse med fortetting. Dette har vært et tema lenge, Miljøverndepartementet kom med en veileder med navn fortetting med kvalitet i 1998 (Miljøverndepartementet 1998). I Bergen har det vært en het potet etter at fortettingen rundt bybanelinjen sørover fra sentrum begynte å skyte fart og videre mot rulleringen av KPA (Bergens tidende 2017b). Jeg innleder dette kapittelet med dette begrepet ettersom det rommer mange av de underliggende utopiene og utopiske fragmentene som utspiller seg i materialet. Fortetting med kvalitet handler selvfølgelig mye om kvaliteten på selve arkitekturen og uterommene med tanke på romlighet og materialitet, men det handler også om å finne måter å fortette på som ikke medfører de dystopiske kvalitetene som gjerne forbindes med fortetting. Eksempler på sistnevnte kan være mangel på naboskap eller sosial kohesjon, fremmedgjøring og mangel på tilhørighet. I eksemplene under viser jeg prosjekter som har skapt debatt rundt hva godartet fortetting er. Noen av disse søker å forsere fortettingens utfordringer ved å skape de rommene eller relasjonene som kanskje ellers mangler i den tette byen ved å arbeide med alternative boformer. De andre casene legger seg mer på bynivå og argumenterer for bynær tett bebyggelse som en forutsetning for byliv og dermed også for en attraktiv by.

Gjennom disse eksemplene viser jeg at det faktisk er en rekke ulike kilder til utopiske fragmenter i byutviklingsdiskursen i dette området. Noe stammer fra kommunen selv, det er mest tydelig i de overordnede planene, særlig KPS og KPA som er behandlet tidligere. I

---

²⁵ [Drømmen om eneboligen](#) (Bergensavisen).

eksemplene fra Møllendalområdet ser vi hvordan det kommer utopiske fragmenter fra arkitektgrupperinger og grunneiere gjennom arkitektkonkurranser og planforslag, og at disse har en viss smitteeffekt. Det blir også tydelig at det mangler utopiske perspektiver fra ikke-profesjonelle aktører på dette nivået. Særlig eksemplene om Trenezia og Møllendal vest viser at utopier (i bred forstand) har et stort potensiale for å berike diskursen om byutvikling.

6.4.1 Høyhustomten

En av tomteeierene innenfor transformasjonsområdet på Møllendal ønsket ikke å bygge innenfor rammene som ble gitt av kommunedelplan og områdeplan, men så heller for seg et høyhus på sin tomt. Området det er snakk om er angitt som felt B1 i områdeplan Møllendal Øst.

Figur 11: Store lungegårdsvann/Møllendal, felt B1 i blå rute (Bergenskart.no)

I planforslaget ble det utfordret på høyde og bebyggelsesstruktur. I stedet for nytolkningen av kvartalsstruktur som det var lagt opp til i de nevnte planene ønsket eieren å bygge et høyhus på 16 etasjer (opprinnelig foreslått med 22 etasjer). Dette gikk plan- og bygningsetaten imot. Komite for miljø og byutvikling gikk i mot fagetatens og byrådets innstilling og foreslo å vedta planforslaget og det ble vedtatt i bystyret. Ettersom det ble vedtatt med innsigelse ble det opp til kommunaldepartementet å ta den endelige avgjørelsen, og planforslaget ble endelig avvist av regjeringen ved kommunalminister i september 2016²⁶. Begrunnelsen for

²⁶ [Innsigelse](#) til reguleringsplan Mølleneset felt B1, 26.09.2016.

dette var at planforslaget var i strid med kommunens vedtatte planer for området og egne føringer for høyde på bygninger. Kommunen ved bystyret har altså gått i mot egne bestemmelser og blir arrestert på dette av overordnet planmyndighet, først fylkesmann, deretter regjering. Forslagstilleren (tomteeier) har i dette tilfellet hatt en visjon som gikk langt ut over rammene i kommunale planer, noe som i seg selv ikke er veldig uvanlig. Prosjektet ble fremstilt som miljøvennlig i kraft av den store høyden (og dermed tetthet) og skulle gi rom for mer grønne arealer enn det som lå i kommunens planer.

Denne tomten omtalt over, felt B1 i områdeplan Møllendal Øst ble senere kjøpt av Veidekke Eiendom AS. I en artikkel på estatevest.no²⁷ fremgår det at den nye eieren hadde til hensikt å detaljregulere i tråd med overordnet plan. Dette viste seg fort å ikke stemme da de fra begynnelsen av ønsket å utfordre overordnede bestemmelser på både høyde og utnyttelse. I referat/notat fra oppstartsmøte fremgår det at det var enighet om at delekultur og fellesfunksjoner skulle være en viktig føring for planarbeidet, konsepter som tidligere ble lansert som førende på andre siden av elven etter europankonkurransen. Senere referater viser at det likevel ikke ble en viktig del av prosjektet på B1. Begge disse sakene viser hvordan idealer og overordnede mål i blant brukes for å forskjønne prosjekter i forbindelse med viktige beslutningspunkt i prosessen. Dette kan forstås som iscenesettelse av prosjektene, hvor scenografien blir de aktuelle idealer eller utopiske fragmenter som en antar er viktig for beslutningstakerene.

6.4.2 Trenezia og Flytende Boliger

I senere tid er det lansert flere prosjekter som bygger på ideer som er kommet opp i tidligere diskusjoner om fremtiden til Store Lungegårdsvann. To slike er arkitektkontoret 3RW sitt forslag om flytende boliger ved vannets sørlige bredde og Bergen og omegn boligbyggelag (BOB) sitt forslag om en boligutbygging på fylling sentralt i vannet. 3RW sitt prosjekt ble spilt inn som et forslag til omdisponering av areal i prosessen frem mot ny kommuneplan.

BOB sitt prosjekt som er tegnet av Waugh Thistleton Architects ble først presentert i media (heller enn som forslag til kommunen) med tilnavnet Trenezia, en sammenstilling av

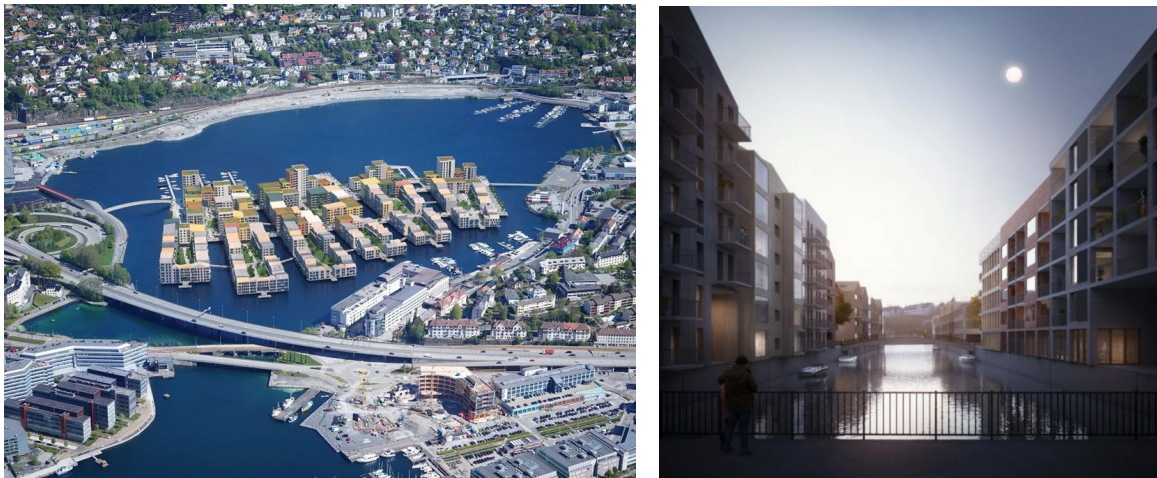
---

²⁷ [Kjøper omstridt høyhustomt](#) – legger høyhuskrangelen død. Publisert 08.11.2017.

materialtypen tre og stedet (eller kanskje mer bytypologien) Venezia. En lignende idé ble også fremmet som en del av Bergen Høyres valgprogram i 2015 (BT 2015).

I en debatt arrangert av Bergen Arkitektforening 03.09.2019 debatterte representanter fra BOB, 3RW og noen andre aktører i samme bransje som ikke har prosjekter i området om disse forslagene. I diskusjonen ble det trukket flere interessante paralleller, blant annet ble det påpekt at det en rekke allerede bebygde tomter i sentrumsnære strøk som kan transformeres og intensiveres for å huse flere mennesker i sentrum, og at det dermed ikke er behov for å permanent omgjøre det som i dag er å regne som et naturområde i byen. En trakk frem Byvisjon 2020 og pekte på at denne har en annen strategi for å gi et stort antall boliger i sentrum, som er mer skånsom overfor eksisterende landskapselementer i byen. Denne diskusjonen viste at det er stor skepsis i fagmiljøet overfor ideen om å “transformere” fra natur (vann/sjø/fjord) til bolig, selv om det er stor enighet om at behovet for bynære boliger er stort.

Figur 12: Kanalbyen Trenezia slik BOB og Waugh Thistleton Architects har tenkt seg den (BOB BBL).

Trenezia høstet også mye kritikk i media. Senere har BOB ved konsernsjef (og tidligere byrådsleder) Harald Schjelderup forsvart ideen i et innlegg i Bergens Tidende (Bergens Tidende 2020c). Her omtaler han Trenezia som et konseptforslag, et innlegg i en diskusjon om hvordan vi kan bygge “flere sentrumsnære boliger med nye løsninger for energi, klima og såkalt sirkulærøkonomi”. Videre skisserer han BOB som en aktør som har et spesielt ansvar for og mulighet til å tenke mer langsiktig enn andre. Dette er interessant ettersom det setter et skille mellom de og andre aktører, et bilde hvor BOB ser seg i større grad som en aktør som

skal drive samfunnsendring enn andre. En annen interessant følge av dette er at BOB ser behov for å utfordre kommunen for å oppnå en bedre samfunnsutvikling.

Figur 13: Utsnitt av 3RW sitt forslag til flytende boliger langs sørbredden av Store Lungegårdsvann (3RW Arkitekter)

I den lange historien om ideer om utfylling i Store Lungegårdsvannet for boligutvikling har fokuset i hovedsak vært boligforsyning, men det har vært lite fokus på ideer knyttet til boligdrømmen. Fokuset ligger her på samfunnets behov heller enn menneskers behov. I forbindelse med idekonkurransen i 2004 kom klima og gåbyen inn som viktige argumenter. Nå har språket i planleggingen utviklet seg videre til å handle enda mer om klima og kompakt byutvikling i tillegg til mer transformative ideer som sirkulærøkonomi. Premisset for forslaget er at det er behov for en massiv vridning i boligproduksjonen, og at knutepunktsutvikling rundt bybanestopp ikke er nok.

I tilfellet Trenezia legges det frem en løsning på hvordan å oppnå en kompakt byutvikling. Her argumenteres det for at knutepunktsutvikling ikke er nok. Det er, ifølge BOB behov for store prosjekter med mange nye boliger i og ved Bergen sentrum men tilgjengelig tomteareal er for fragmentert og dyrt. Forslaget er presentert som et innspill til en større diskusjon om hvordan byen kan utvikles, men gir også åpning for at dette er noe som kan være aktuelt å faktisk gjennomføre dersom kommunen ønsker det. Dette prosjektet kan sees på som et svar på kommunens ambisjoner på visjonsnivå, de konkrete virkemidlene er ikke compatible. Forslaget er også en motvekt til høyresidens diskurs i forbindelse med debatten om KPA rundt hvor skadelig fortetting er og at det er nødvendig med fortsatt byspredning for å hindre

utflytting til nabokommuner. Trenezia presenteres i større grad som en mulighet for at flere kan bo urbant og fremmer dermed den urbane livsstilen som et boligideal.

Trenezia og arkitektkontoret 3RWs flytende boliger kommer begge to fra profesjonelt hold. Men bare sistnevnte er direkte koblet inn mot det lovbestemte hierarkiske systemet som regulerer denne typen utbygginger. Begge eksempler er interessante som innspill i debatten om hvordan kompakt byutvikling kan se ut. Men Trenezia er særlig interessant på grunn av at den blir spilt inn som en mulig løsning, ikke et ønske fra en grunneier, og at den kommer utenfor systemet der slike lokaliseringsspørsmål vanligvis avgjøres. BOB velger å ta diskusjonen i avisen først, samtidig som de er åpne på at forslaget er åpent, de ønsker å gjøre noe slikt, men det er mer et innspill til en diskusjon enn et konkret forslag. Slik spiller de opp seg seg som en relevant aktør i spørsmålet om hvordan en kompakt byutvikling kan se ut, med en strategi som tar en annen vei enn kommunens arealstrategi.

6.4.3 Alternative boligformer

Alternative måter å organisere boliger og beboelse på har vært gjenstand for utopiske strømninger langt tilbake i historien. Fremtredende eksempler har ofte dreid seg om variasjoner rundt kollektive boformer, hvor en deler noen av de funksjonene som inngår i en husholdning. Spekteret her går fra bokollektiver som egentlig er rekkehus med litt ekstra fellesarealer til mer komplette boligsamfunn som de påtenkt av Robert Owen og Charles Fourier (Bloch 1986) for å nevne noen. Disse strømningene er hovedsaklig godt ute på den politiske venstresiden, med noen hederlige unntak i diverse fabrikkbyer som har liknende trekk (i Bergen var det blant annet en slik bebyggelse rundt papirfabrikken på Alvøen). Bergen er kjent som en by med tung slagside mot den politiske høyresiden, dermed er historien om sosialistisk kollektivistisk arkitektur her ikke mye å snakke om. Men i nyere tid er kollektive boformer i større grad blitt knyttet opp mot urbaniseringsprosessen, som et motsvar til den utbyggerstyrte utbyggingen hvor alle er seg selv nok (Sargisson 2012 og Båtbukt 2016). Nye muligheter gjennom å flytte noen funksjoner ut av hjemmet og motvirkning av ensomhet har vist seg å være temaer som er verdt å diskutere som en del av fortetningsdiskursen.

Europan er en omfattende idékonkurranse for unge arkitekter (under 40 år) som går over to år. Byer over hele Europa kan melde inn konkurranseområder. Hver konkurranse har et tema, Møllendal var et av de fem områdene i Norge hvor det var mulig å konkurrere i europen 13 som hadde tittelen Adaptable city 2. Av de 49 konkurranseområdene i Europa var det Bergen som fikk flest innspill med sine 52 konkurranseforslag. Tema for europen 13 var “Self-organization - Sharing - Project (Process)”.

Vinnerforslaget, *Our city our collective*²⁸, hadde et fokus på alternative boformer, med stor grad av fellesfunksjoner for matlaging, arbeid og fritidsaktiviteter. Dette er ikke nye ideer, men de er nye i akkurat denne konteksten, og ikke minst så innebærer det et brudd men den vi bygger boligområder i dag. En grunn til at det er mulig å tenke seg gjennomføring av et slikt prosjekt her er at det offentlige har kontroll over både plan og eiendom. *Our city our collective* er enda et stykke i fra bygging, den formelle reguleringsplanen er under utarbeiding. Dette er et eksempel på en prosess (Europen) som har gitt en mindre arkitektgruppe, som ellers ikke ville hatt noe å si i utarbeidelsen av planer til et slikt område, mulighet til å sette dagsorden veldig tidlig. Dette er et utopisk fragment som har kommet inn fra sidelinjen. Det representerer kanskje det som Sargisson kaller “piecemeal utopianism, improving the world one neighbourhood at the time” (2012 s. 51).

Møllendal vest - endringsprosess

Tomtene som var gjenstand for europankonkurransen i 2015 var regulert i områdeplan for Møllendal vest som sentrumsområde med krav om detaljregulering. For å tilpasse denne generelle reguleringen til vinnerforslaget fra konkurransen og tilrettelegge for utbygging av tomten ble det i 2018 satt igang et arbeid for å endre planen på dette feltet. Målet er at området skal bli “et testområde for nytenking i boligutvikling, med fokus på barnefamilier og delekultur” (Estate vest 2020). En slik tankegang representerer noe ganske annerledes enn den utopismen som ligger i mer generelle og skalerbare konsepter som gåbyen. Her kommer det frem ontologisk perspektiv som særlig Levitas (2017) har vært opptatt av: Hvem er byen til for? Hvem er inkludert, og hvem er med på å forme byen? I varsel om oppstart beskrives endringene, blant annet heter det at “Samtidig lager vi nå planen som en detaljert reguleringsplan, der plassering og utforming av bebyggelse og byrom fastsettes”. Dette

---

²⁸ [Our city our collective](#) av LALA tøyen og Kåmmån.

innebærer at det etter endringen vil være tilstrekkelig grunnlag for å igangsette en byggesak for innenfor det aktuelle området uten videre planarbeid. Endringen vil dermed måtte legge rammene for hvordan ideene i planforslaget skal manifestere seg i bygd form. Nå har kommunen i stor grad overtatt ideene som lå til grunn for vinnerutkastet, og de skal tilpasses kommunens øvrige intensjoner og planer.

Figur 14: Europantomten, også kalt felt S1 eller Grønneviken, blå strek (bergenskart.no)

Første runde med innspill og merknader er i forbindelse med kunngjøring av oppstart. Her kom det frem at offentlige instanser er positiv til endringen. Reduksjon i parkeringsdekning er trukket frem som særlig positivt av Statens Vegvesen.

Sommeren 2019 ble forslag til endring av områdeplanen sendt fra fagetaten til byrådsavdelingen for å legges på offentlig ettersyn. Til dette følger det reviderte bestemmelser, nytt plankart og illustrasjonskart. Med saken følger også plan- og bygningsetatens fagnotat (saksfremstilling), beskrivelse av planforslaget og etatens foreløpige vurderinger. Saken ble behandlet av byrådet i begynnelsen av 2020 og saken ble besluttet lagt ut på offentlig ettersyn.

“Ved avtale datert 10.06.2014 [...] har partene besluttet å samarbeide om utvikling av et prosjekt med høy kvalitet som også vil gi en økonomisk merverdi. Et premiss for samarbeidet, er at Grønneviken skal være et testområde for nytenking i boligproduksjonen, med fokus på barnefamilier og delekultur.”

Sitatet over fra fagnotatet viser at Bergen Kommune og BKK har avtalefestet at nytenkning i boligproduksjonen skal legges til grunn “økonomisk merverdi”. Det er vanskelig å vite konkret hva dette innebærer, men det kan tolkes dit at tomtene skal selges til markedspris. Dette er i kontrast til første punkt i vinnerforslaget i europakonkurransen sitt manifest: “Housing projects of the future are more diverse! We want the wishes and needs of the inhabitants to direct our building typologies, not the market driven developers”.

Ellers i Europa er et av de viktigste virkemidlene for lokale myndigheter å stimulere til den typen boligbygging som er tenkt i Møllendal er subsidiert salg eller bruk av rimelige festeavtaler for arealene det skal bygges på (Båtbukt 2016). I Møllendal kan det virke som om en har tenkt at entreprenører og utbyggere skal kunne kjøpe arealer i ordinære salgsprosesser. Dog med noen begrensninger som kommer fra bestemmelsene i planen og muligens gjennom kjøpskontrakten. Det er ikke kjent hvordan kontraktene skal utformes, eller hvem som skal styre eventuelle betingelser i disse, men BIR eier 38% av arealet som eier av Møllendalsveien 40. På bakgrunn av dette skal BIR betale ca 20 millioner kroner i anleggsbidrag for opparbeidelse av park og infrastruktur.

“Gjennom deling av funksjoner og tjenester, og nye typer fellesskapsløsninger, kan boligareal effektiviseres, samtidig som det skapes nye møteplasser og relasjoner på tvers av alder og bakgrunn.” Slik det lyder i plan og bygningsetatens innstilling til offentlig ettersyn (høring) er deling og fellesfunksjoner fremstilt som et verktøy for effektivisering av boligareal. De sosiale aspektene knyttet til dette er fremstilt som en bieffekt. Dette representerer et skifte fra formuleringene i konkurranseforslaget, hvor det er ønsket om fellesfunksjoner og delekultur som er drivkraften.

Byrådet behandlet forslaget til utleggelse til offentlig ettersyn i begynnelsen av 2020. Byrådet for klima, miljø og byutvikling er i hovedsak enig i Plan- og bygningsetatens vurderinger. Byråden skriver blant annet at “[f]orslag til reguleringsendring er utformet på bakgrunn av omfattende medvirkningsprosesser”. Det inkluderer ifølge saksutredningen en idedugnad i forkant av europakonkurransen samt selve konkurransen. Utover dette er det den lovbestemte medvirkningen som har skjedd i forkant av utarbeidningen av forslaget.

Befolkningen har med andre ord ikke fått “omfattende medvirkning”, bare den som er lovpålagt. Lovpålagt medvirkning etter plan og bygningsloven har møtt kritikk for å være utilstrekkelig ved å komme for sent og for å være for formalisert (Ringholm, Nyseth, & Hanssen 2018). Etter utformingen av forslag til planendring er det blitt gjennomført workshoper i regi av Bopilot, som er et prosjekt som eies av Bergen og Trondheim kommune med undertittel “kommunen som pådriver for alternative boligløsninger”. Denne medvirkningen retter seg både mot interesserte i befolkningen og mot profesjonelle i bransjen, og kan bli betydningsfull for gjennomføringen av planen. Den informerer foreløpig ikke planarbeidet direkte.

Med de utfordringer som er skissert over med tanke på medvirkning og økonomiske forhold så er det mye som avhenger av gjennomføringsfasen for å oppnå de alternative prosjektene som er skissert i vinnerprosjektet fra European og i intensjonene i bopilot-prosjektet. Med krav om økonomisk merverdi for grunneiere (Bergen Kommune og BIR) går kommunen en annen vei enn hva som anbefales for norske kommuner av Båtbukt (2016).

Prosesen som er omtalt over viser at et sett ideer (vinnerforslaget) konstruert med forankring i forfatterens egen referanserammer og konkurransens forutsetninger kommer i kontakt med de (ide)strukturene og prosessene som planer i Bergen formes av. Det kommer påvirkning fra en rekke ulike aktører som legger til grunn hver sine visjoner, som byantikvaren som ønsker å bevare et bygg basert på sitt syn på kulturminner som viktig for fremtiden. I denne saken fremstår BIR som en passiv part, uten utopiske tendenser. Men de har også sine egne planer på andre siden av veien (se neste delkapittel). Willassen (2019) skriver om prosessen knyttet til videreutvikling av vinnerforslaget (av europankonkurransen) og viser blant annet at “[k]ommunens forutsetninger endret seg slik fra sosialt fokus til et markedsstyrt fokus” (s. 84).

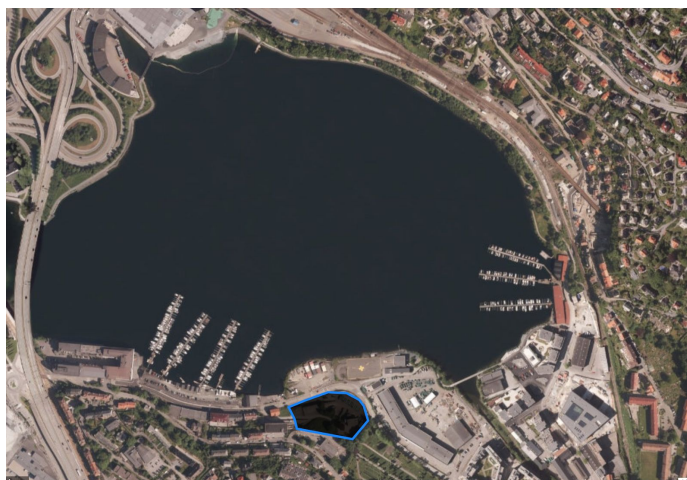
Her er det som Hillier (2008) peker på essensielt å se på både strukturene (planverket, hierarkier, statlige føringer) og aktørenes relasjoner samtidig for å kunne forstå prosessen. Sett fra et idealistisk standpunkt kan en spørre seg hva som er poenget med en slik konkurranse dersom resultatet skal “normaliseres” ved å tilpasses planverkets prosesser og strukturer. Dette er ikke en overgang fra abstrakte til konkrete (“real”) utopisme som Wright

(2010) beskriver. Det er mer snakk om en sortering hvor de ideene som er minst kompatible med kommunens mange konflikterende interesser sorteres ut. Det er enda ikke klart om de utopiske ideene som ligger til grunn for konkurranseforslaget som vant vil være gjenkjennelig når prosjektet skal bygges. Her er det tydelig en friksjon eller konstruktiv kontakt (avhengig av hvordan man ser det) mellom de ulike perspektiver på samme materie. Prosessen her må forstås som noe som foregår på immanensplan, hvor en mengde avhengigheter og vekselvirkninger samtidig påvirker retningen. Samtidig kan dette ikke forstås uten de rigide hierarkiske strukturene på transendensplan.

Men det synes også å være en dialektikk i dette materialet mellom “real utopias” eller konkrete utopier og visjonære utopier (Levitas 1990 og Wright 2010). I videreutviklingen av prosjektet som er skjedd etter at kommunen har overtatt er det gjort en del endringer i retorikken som tyder på at det er gjort en “realitetsorientering” av noen sentrale elementer. For eksempel bruken av fellesarealer er retorisk tonet ned fra et mål i seg selv til en rasjonell organisering av funksjoner i en bebyggelse. Kravet om økonomisk merverdi kan, avhengig av referanserammer sees på som en realitetsorientering eller en ideologisk vri. At kommunen skal tjene penger på enhver transaksjon er lett å lese som et uttrykk for en kapitalistisk utopi (Bloch 1986, Pinder 2010). Dog stammer de utopiske fragmentene fra dette materialet i hovedsak fra konkurranseforslaget, som kan best beskrives som konkrete slikt Levitas (1990) og Wright (2010) beskriver det ved at det handler om relativt håndfaste endringer. Det er ikke snakk om endringer som er fullstendig utenkelige eller som krever enorme omveltninger i tankesettet som ligger til grunn for samfunnsutviklingen. Endringene som ligger i *Our city our collective* bygger på verden slik den er, og endrer noen forutsetninger for en delprosess i samfunnet, slik at dette området kan bli mer ideelt for noe av befolkningen. Forslaget er ikke et forsøk på å endre hele samfunnet, men mer å diversifisere og åpne opp for noe som det ikke er rom for i en markedsstyrt utbyggingslogikk (Willassen 2019).

Gjenvinningsstasjonen

BIR AS og BOB boligbyggelag har sammen hatt et veiledningsmøte²⁹ hvor tema var nabotomten til europanområdet omtalt tidligere. Den aktuelle tomten er en del av områdeplan for Møllendal vest, hvor europanområdet er betegnet som felt S1. Dette er det minst utviklede prosjektet i området, men er særlig interessant på grunn av at det viser en vekselvirkning med europan-prosjektet.

Figur 15: Plassering av gjenvinningsstasjonen og tilliggende aktuelle areal, blå strek (bergenskart.no)

I referatet fra veiledningsmøtet står det i oppsummeringen av nøkkelpunkter at “Det er en målsetting å videreføre visjoner og ambisjoner fra felt S1 til felt S2”. Dette punktet indikerer en smitteeffekt, hvor resultatet av europankonkurransen har hatt en betydning for hvordan grunneiere i nærheten ønsker å utvikle sine tomter. Som mulig modell for alternative boformer og delekultur presenteres Helen & Hard arkitekters patenterte “Gaining by sharing”³⁰ som er utviklet for å kunne få til slike prosjekter i samarbeid med kommersielle utbyggere. Dette har tidligere vært iverksatt i Helen & Hard sitt prosjekt Vindmøllebakken i Stavanger som nå i stor grad er utbygget. Gaining by sharing er en patentert modell for (mer eller mindre) kollektive boformer som er utviklet av Helen & Hard.

---

²⁹ I forkant av formelle planprosesser har Bergen kommune lagt opp til at det er mulig å holde veiledningsmøter. Dette er en møteform som ikke er omtalt i plan og bygningsloven, men som svarer delvis til forhåndskonferanse som avholdes i forbindelse med byggesak. Hensikten er å få et tidlig avklaringspunkt hvor det er mulig for en forslagstiller å få tilbakemelding på planetatens vurdering av et prosjekt eller en tomt.

³⁰ <http://www.gainingbysharing.no/modellen/>

På neste punkt står det at “Målsettingen med gjenvinningsstasjon er å sikre sirkulærøkonomi og konsept om ressursdeling som et svar til byrådsplattformen”. Dette er et nytt innslag av utopisk tenkning, hvor en ser for seg at dagens funksjon på tomten (gjenvinningsstasjon) kan videreutvikles til å tilpasse seg en fremtidig (tenkt) økonomisk kontekst, og også å bidra til å bygge denne fremtidige samfunnsordningen (sirkulærøkonomi). Konkrete utfall av en slik tenkning er presentert i referatet som lokaler for reparasjonsvirksomhet og tilgjengeliggjøring av brukbare gjenstander levert til gjenvinning.

Det som gjør dette fragmentet særlig interessant er at det er BIR som forsøker å tenke nytt rundt sin egen virksomhet, og søker å oppnå en tettere integrasjon mellom sin virksomhet og samfunnet forøvrig. Det er interessant siden funksjonen gjenvinningsstasjon ikke er naturlig å se for seg i et fremtidig byområde som dette er tenkt å bli. Men når en kan få en gjenvinningsstasjon til å bli en sirkulærøkonomilandsby, så er den tanken lettere å se for seg. Dette representerer et skifte fra å se på sin virksomhet som plassert i transendensplanet til immanensplanet, BIR går i denne tankeoperasjonen fra å være en kommunal virksomhet som henter og prosesserer avfall til å bli en aktør i nettverket som påvirker bruken og gjenbruken av ressurser i samfunnet.

6.4.4 Møllendal - Oppsummering

Eksemplene jeg har trukket frem viser at det er en viss mobilitet/smitteeffekt av idéer, konkret i dette tilfellet ideer om fremtiden og dens muligheter til å ha løsninger vi idag ikke ser. Det er også vist at disse ideene i stor grad stammer fra og blir videreutviklet og spredd av profesjonelle aktører. Prosessene jeg har studert gir et svært begrenset rom for ideutveksling mellom profesjonelle og øvrig befolkning, stort sett skjer det i form av énveis-kommunikasjon. Det er dog tydelig at innholdet i planer påvirker hverandre, fra valgperiode til valgperiode, mellom plannivåer og latteralt mellom reguleringsplaner eller liknende prosesser på områdenivå.

Det er flere terskler eller hindere som reduserer adgangen til planleggingen for ikke-profesjonelle. Høye gebyrer og strenge krav til dokumentasjon (og dermed bruk av spesialiserte konsulenter) gjør at det er vanskelig å tenke seg at privatpersoner eller andre som ikke har anledning til å ta økonomisk risiko for å utarbeide arealplaner skal kunne initiere

eller drive en slik prosess. Det er med andre ord hovedsakelig de som driver med investering i eiendom som er involvert i arealplanlegging. Dette vanskeliggjør utfoldelse av prosjekter som er drevet av ulike mindre grupperinger som man ser mange andre steder i verden i nyere tid. Dette kan være byggelag (som tyske baugrupper) nabolags- eller beboerorganisasjoner eller ulike interessegrupper. Dette er også potensielle grupper (det er også historie for liknende organiseringer i Norge, se Båtbukt 2016) som kommunen potensielt ekskluderer ved å ta utgangspunkt i at kommunen (og BIR) skal profitere på eiendomssalg i Møllendal.

I tilfellet Møllendal vest kan en se for seg at siden kommunen tar seg av detaljplanleggingen så kan det være åpent for mindre aktører og grupperinger innenfor dette området. Samtidig er det en klar målsetting for kommunen (og deleier BIR) at en skal tjene penger på salg av disse arealene, noe som kan være til hinder for at slike aktører får plass. Så lenge eiendommene omsettes fritt og det er risikovillig kapital så kan det bli utfordrende å få den miksen en ønsker.

Ideene som ligger til grunn for Europanprosjektet (Møllendal vest) stiller seg også i en overraskende lang tradisjon tilbake til sosialistiske utopister som Charles Fourier og Robert Owens (Bloch 1986) og andre som ble inspirert av disse som for eksempel Svend Foyn i Tønsberg (Båtbukt 2016). Felles for disse var at nytenkning rundt bolig lå til grunn for utopiene og plassering og utforming av fellesarealer var helt sentralt. Viktige tema var også tenkning rundt hvilke funksjoner i hjem og arbeid som kan være felles (og hvor man kan vinne noe på å gjøre det felles). Det er lett å trekke paralleller fra disse til europanprosjektet til Lala tøyen og Kåmmån, selv om dette ikke er så frempå med sine ambisjoner om samfunnsendring. De sosialistiske utopistene hadde også en arkitekturdeterminisme som “Our city our collective” ikke har. Europan-vinneren flytter noen funksjoner ut av hjemmet og inn i fellesarealer, og fokuserer forøvrig på miks av beboere og at prosjektene ikke bør utvikles etter markedslogikk. Sistnevnte har kommunen tilsynelatende motstridende syn på, eller så er det elementet bare sett bort fra.

7.0 Kilder, grenser og skalerbarhet

I dette kapittelet vil jeg trekke sammen noen analytiske tråder før jeg konkluderer. Jeg vil først drøfte litt rundt ulike kilder til utopiske fragmenter og hvordan disse møtes i de formelle prosessene. Dette drar jeg videre inn i en diskusjon om adgangen til de formelle prosessene i lys av begrepene *grenser* og *membraner*. Til slutt ser jeg på skalerbarhet som en viktig kvalitet ved abstrakte utopier som jeg mener er avgjørende for at disse er så kraftfulle som de ser ut til å være.

7.1 Kilder til utopiske fragmenter

Demokratisk er det viktig hvem som er kilden til utopien og med hvilke midler den presenteres eller drives frem. Utopier har hatt et dårlig rykte som autoritært virkemiddel (Pinder 2010 og Levitas 2016), særlig den siste delen av det 20. århundre. Levitas skriver at utopier alltid har et ontologisk aspekt (2017) som sier noe om hva det betyr å være menneske. I byutviklingssammenheng relaterer det seg til grunnleggende spørsmål om hvem byen er til for, hva som er hensikten med byutvikling og hvilken retning byen skal ta (og hvem skal få bestemme det).

De ulike kildene til utopiske ideer ser ut til å forplante seg videre i prosessene på ulike måter. De som stammer fra kommunens overordnede prosesser er vanskeligere å kjenne igjen på bakkenivå, men har kanskje mer grunnleggende effekter med tanke på at de er lagt til grunn for hvor det tillates bebyggelse og hvor mye. Videre er det som kommer gjennom konkurranser ofte mer bearbeidet med tanke på hvordan det skal fungere i praksis, men mangler mekanismene for å få gjennomført ideen slik den er tiltenkt. De kan beskrives som mer på den abstrakte enden av skalaen Wright (2010) beskriver (abstract - real utopias).

Når man utvider blikket utover i Store Lungegårdsvann og ser på BOB Trenezia så ser vi en helt annen innfallsvinkel. Dette er en utbygget som ikke blir fremmet som et forslag til kommunen, men som et innlegg i debatten om hvordan man kan få nok boliger i sentrum av Bergen til å kunne nå fortettingsmålene. Kommunens fortettingsstrategi er i hovedsak basert

på at man skal fortette i bydelene, og gjøre dette klimavennlig ved å bygge ut solid kollektivinfrastruktur (i hovedsak Bybanen). Ut fra debattsidene i Bergens aviser er det tydelig at det er plasseringen som er det største konfliktpunktet. Det som er interessant med dette forslaget er at det er henvendt mot befolkningen ettersom det er presentert i en avis og ikke i møte med kommunen. Videre bygger det på en lang tradisjon med lignende ideer, mange har forestilt seg Store Lungegårdsvann som potensielt byggeland, enkelte har til og med foreslått å fylle det ut i sin helhet (Fritz C. Rieber³¹ og ett av innslagene i idékonkurransen i 1994, om ikke flere).

7.2 Grenser og membraner

This – the ‘in between “here and there”’ – touches upon the core of contingencies in planning: what happens in between planning and politics, in between different sectors, in between the working groups and the steering group and in between master plans and subplans.

(Oseland 2019, s. 348, referer til Allen 2004)

Overgangene mellom byråkrati og andre deler av samfunnet, næringsliv, befolkning, politikk med mer kan konseptualiseres som grensesoner, kanskje også i de mest formaliserte møtepunktene som membraner. Et rammeverk for en slik tankegang er beskrevet blant annet av Richard Sennet (2017) med utgangspunkt i begrepene grenser og membraner.

Grenser og membraner som begreper kan hjelpe til å forstå hvordan formelle prosesser styrt av lov og politisk prosedyre kan fange opp en større diversitet av idéer. Membraner har egenskaper som gjør at det velger ut hva eller hvem som skal få passere mellom “her og der”, noe som absolutt er aktuelt i forbindelse med formelle planprosesser. Et eksempel er i første fasen av en planprosess hvor planmyndigheten kan velge å stoppe et planinitiativ eller la det fortsette. En annen membranliknende egenskap ved plansystemet vårt er gebyrene som kreves. En minstefakturering på 296.130 kroner³² gjør at det er de med fri kapital, og de som har mye å tjene på en reguleringsplan som har anledning til å fremme et planforslag. Dette

---

³¹ Fritz C. Rieber: Betragtninger om utfylling av en mindre del av Store Lungegårdsvann : eventuelt kombinert med saneringstiltak : [med] diskusjonsinnlegg etter foredraget. Foredrag holdt i Bergens handelsforening 16. februar 1960.

³² Bergen Kommunes gebyrregulativ for plan og byggesaker 2020.

gjør at mange fornuftige planinitiativer som kunne kommet fra ideelle parter eller fra nabolag eller andre grupperinger med lite fri kapital, ikke kommer til kommunens bord. Slike membraner kan medføre at utopiske fragmenter fra det segmentet i mindre grad slipper inn til plansystemet.

Grensene og membranene gjør at det fremstår som lite hensiktsmessig for en gjennomsnittlig borger å være en aktiv part i en reguleringsplan. Men det er forserbart for de fleste næringsinteresser, så sant en forholder seg konstruktivt til overordnede planer (ikke nødvendigvis i tråd med dem). Dette gjør at det er et lite utvalg av befolkningen, de som sitter på eller kan anskaffe eiendommer og har midler til å skaffe nødvendig faglig bistand, som til slutt får forme omgivelsene våre.

En slik økonomisk og faglig (krav om spesialistkunnskap i planarbeid) terskel fungerer som et membran som ikke slipper gjennom alle med en god idé. Men for alle som ikke kan betale så store summer, selv mellomstore og store borettslag, blir membranet i praksis en grense. Dette gjelder selvsagt kun tilgang til det formelle plansystemet, men det er jo her den faktiske utviklingen av byen ligger.

De overnevnte problemene kan håndteres gjennom å sørge for at tilfanget til ideer inn i de formelle planprosessene er stort nok. En måte å gjøre dette på er å øke adgangen for ulike grupperinger å kunne fremme alternative forslag som kan behandles parallelt med hovedforslaget i reguleringsplaner. Dette åpner loven for idag, men etter hva jeg kjenner til ikke brukt i særlig grad i Bergen.

7.3 Skalerbare utopier

Harvey (2000) viser hvordan skala som analytisk verktøy åpner for en forståelse av hvordan ulikheter distribueres og produseres i samfunnet. Dette er særlig relevant når en ser på de prosesser som styrer arealplanlegging, hvor markedsmekanismer og statlig, regional og kommunal styring strides, kanskje på bekostning av individers handlingsrom. I dette perspektivet ville det være spesielt interessant å se videre på boligpriser og -tilbud innenfor

10-minuttersbyen eller fortettingssonene i KPA. Harvey advarer også mot å låse seg på en gitt skala når en søker å forstå eller reagere på ulikheter.

De viktigste utopiske fragmentene jeg har sett i materialet jeg har studert er knyttet til fenomenet gåbyen, delekultur og kompakt byutvikling. Disse tre har ulik grad av skalerbarhet, forstått som evne til å operere på ulike nivåer og skalaer. Gåbyen er kanskje den mest skalerbare, siden den kan gripe om alt fra de minste tiltak (som å reparere eksisterende fotgjengerinfrastruktur) til byomgripende grep som bebyggelsesstruktur og fordeling av fortettingssoner. Dette har også en parallell i nullvisjonen om drepte i trafikken, som kan avstedkomme tiltak på alle nivåer ned til den minste detalj som fortauedesign og lignende (Elvebakk og Steiro 2007). Kompakt byutvikling har lignende evner, men forblir noe mer abstrakt ettersom den opererer på en lengre tidshorisont.

Skalerbarheten til overordnede utopiske fragmenter er noe av det som gjør dem kraftfulle i praktisk saksbehandling og politisk arbeid. I tillegg er det nyttig at overordnede føringer ikke er tatt ned i detalj, slik at det er åpent for nye løsninger som kan tilpasses til lokale forhold. Betydningen av skalerbarhet i sammenheng med transformasjon har også blitt trukket frem av Bouzarovski og Haarstad (2018). De trekker frem at et relasjonelt blick på skalerbarhet kan bidra til å forklare fenomener innenfor transformasjon som går på tvers av hierarkiske tradisjonelle systemer. Dette resonnerer veldig bra med mine eksempler fra Møllendal, hvor det er tydelig at mange utopiske fragmenter kommer utenfra planhierarkiet. Dette er noe blant andre Sandercock (2002) trekker fram som viktig for å bygge opp tilstrekkelig bredde i forslag til løsninger for fremtidens byer. Diversifiserte kilder bidrar til en større pool av løsninger, men også til økt legitimitet til disse når de videreutvikles (ibid). Størsteparten av de utopiske perspektivene jeg har sett stammer dog fra eksperter innenfor og aktører i planlegging.

Et viktig skille når det kommer til skalerbarhet og utopier er spekteret abstrakte - konkrete utopier (som beskrevet av blant andre Wright 2010). De utopiske fragmentene i eksemplene fra Møllendal er dog ikke skalerbare på den måten jeg har beskrevet over, i den forstand at de er ikke generelle eller abstrakte nok til å kunne iverksettes eller operasjonaliseres på hvor som helst og på hvilket nivå som helst. Eksemplene fra Møllendal er i større grad konkrete utopier

som er låst til sitt nivå på grunn av detaljeringen, og som er må forholde seg til de konkrete problemstillingene som dukker opp som følge av denne detaljeringen. De mer abstrakte, skalerbare utopiske fragmentene som gåbyen Bergen (og mindre relevant for denne sammenhengen, nullvisjon for drepte i trafikken) har større rekkevidde og potensielt transformerende kraft. Men det krever naturligvis at de er integrert i de systemene som styrer byutviklingen. De utopiske fragmentene som handler om organisering av funksjoner i bebyggelse og fellesskapsorienterte løsninger er i mye mindre grad skalerbare. Ideene kan klart generaliseres og kanskje abstraheres, men de foregår likevel alltid på samme skala. Dette gjelder særlig innholdet vi har sett på gjenvinningsstasjonen og europantomte (Møllendal vest). Trenezia ligger litt i et mellomland ettersom forslaget relaterer seg til en større diskusjon om knutepunktsfortetting versus nye boliger i sentrum.

8.0 Konklusjon - Små og mellomstore utopier

De utopiske fragmentene i byutviklingen i Bergen er godt synlige i overordnede planer. Når en kommer ned i detaljene blir disse ideene i større grad spredt utover og usynliggjort i konkrete tiltak, men kanskje også noe utvannet. Jeg mener det ville være klargjørende for politikere og befolkning dersom de utopiske elementene ved detaljreguleringer ble omtalt mer direkte i planmaterialet (for eksempel i planbeskrivelsen). Dette ville kunne bidra til å se de konkrete tiltakene i sammenheng med byutviklingens lange linjer.

Utopier spiller i større grad en bakgrunnsrolle i dag i forhold til tidligere (Pinder 2010). Det er ikke en fremtredende diskusjon om fremtiden eller det gode liv. Fokus ligger i større grad på problemløsning. Jeg viser at i fokuset på problemløsning, særlig når det tas opp på overordnet nivå, finnes det pragmatiske (Rydin 2011) eller konkrete utopier (Wright 2010). I tillegg det utopiske fragmenter i en del av de sentrale diskusjonene. Delekultur, alternative boformer, kompakt byutvikling er sentralt i utopiene knyttet til byutvikling i Bergen. Dette er idéer som prøver å finne sin plass, selv om de i utgangspunktet ikke passer inn i det markedsstyrte boligmarkedet i Norge (Båtbukt 2016 og Willassen 2019). Disse søker praktisk gjennomføring samtidig som de også fungerer som frempek mot mulige fremtider. I tillegg er det i diskursen element av en utopi/dystopi-dikotomi i diskursen om hvilke boformer som bør vinne frem (bygges, bevares e.l.), da særlig i diskusjonen om spredt bebyggelse mot tett bebyggelse. I denne dikotomien er det mer uklart om diskusjonen relaterer seg til en tenkt fremtid eller til nåtid. Forskjellige aktører har ulike utopier, som legger seg forskjellige steder i spennet fra konkrete utopier til abstrakte utopier og fra åpne til mer lukkede fremtidsideal. Dette er ikke ideer som er uttrykt eksplisitt som utopier, men som har kvaliteter som gjør at det kan være naturlig lese dem i en slik sammenheng. Dystopiske perspektiver kommer i materialet mitt inn som et virkemiddel i diskursen som brukes for å poengtere negative aspekter ved motpartens forslag eller idealer. Slik kan samme ide eller forslag være både av utopisk eller dystopisk karakter avhengig av ståsted i debatten.

Profesjonelle aktører som arkitekter, utbyggere, eiendomsbesittere, kommunens administrasjon, plankonsulenter situerer prosjektene sine hovedsakelig i nåtiden. Men det er

allikevel en del fremtidsperspektiver bakt inn som når kommunen peker frem til gåbyen, når BOB ser på alternative løsninger for kompakt byutvikling, BIR vurderer sirkulærøkonomi som en del av sine planer og arkitektkontorer foreslår utstrakt deling av fellesarealer og brukerstyrt områdeutvikling i sine konkurranseforslag. Noe fremkommer som en faglig diskurs som helt eller delvis er integrert med planpraksisen. Internasjonale referanser kommer inn med arkitektkonkurranser som europas, og gjennom arkitektenes arbeid i de enkelte prosjekter.

Samtidig så viser populær diskurs i aviser rundt de mest visjonære byplangrepene i Bergen at ekspertens utopi noen ganger er befolkningens dystopi (Bergens Tidende 2015), hvertfall til et subsett av befolkningen som velger å ytre seg i avisen om temaet. Tett byform rundt knutepunkter kan føles fremmed og invaderende for eksisterende beboere. Lav diversitet av boligtypologier gir sterke motforestillinger og det fremstilles som om kommunen eller utbyggere ønsker å tvinge folk over i en annen måte å leve livene sine på (Bergens Tidende 2017a). En politikk som er ment å gjøre gange og kollektivtransport attraktiv blir forstått som et overgrep mot bilister (Bergens Tidende 2020b). Dystopiene er i større grad kritiske, kommenterende og konservative enn utopiene. De benyttes for å devaluere og kritisere andres utopiske ideer, noe som også kom til uttrykk i bystyrediskusjonen om ny kommuneplan i 2019.

Hvorvidt utopier spiller en konstruktiv rolle i byutviklingsdiskurser eller ikke er et spørsmål som avhenger av leserens standpunkt. For en med et konservativt syn på byutvikling vil alltid utopier være et destruktivt bidrag i en debatt siden de vil på en eller annen måte vise til endring som en forutsetning. For en som mener at dagens byform ikke løser ut det fulle potensialet for hva en by kan være så er utopier et sentralt verktøy for å fremme spekulasjon og alternativ tenking. Uansett synspunkt kan vi (kanskje) enes om at vi står overfor en rekke store problemer på samfunnsnivå som antakelig må løses med grunnleggende samfunnsendring. I lys av dette kan det som Pinder (2010), Sandercock (2002) og Levitas (2017) peker være stor verdi i den mentale og diskursive øvelsen som utopier kan bidra med. Jeg har vist at ved søke etter utopiske fragmenter i diskursen om byutvikling så kan vi bedre forstå ulike planer, forslag og utsagn i lys av hva de vil oppnå og hvilke idealer som legges til grunn.

For å forstå de utopiske aspektene ved byutvikling må en ha en utvidet forståelse av prosessen slik som er beskrevet av Hillier (2008 og 2011). For å forstå det som skjer i det hierarkiske plansystemet må en ha en forståelse for alle de nettverk og bindinger aktører som handler i systemet har. En må forstå hvilke grenser og membraner disse aktørene forholder seg til og hvilke muligheter eller begrensninger det gir. Mine eksempler viser at det er mye å vinne på å forstå utopiske fragmenter innenfor et rammeverk basert på Hilliers videreutvikling av Deleuze og Guattaris ideer. I denne sammenhengen er det særlig interessant å se på hvordan ideer samhandler og utveksles på tvers av ulike systemer, hierarkiske eller ikke. Jeg har vist at utopiske fragmenter i byutviklingsdiskursen i Bergen handler om en rekke temaer, fra boligidealer (urban livsstil og drømmen om eneboligen) til tanker om infrastruktur og måten vi beveger oss på (gåbyen og ideen om frihet gjennom bilisme) og organisering av bebyggelse på nærmest abstrakt plan (kompakt byutvikling).

Utopier kan spille en sentral rolle i å finne løsninger på flere sentrale problemer som vi står overfor. Levitas (2017) peker på at det er viktig å innse at man ikke nødvendigvis skal oppnå utopien, den er heller en metode man bruker for å forstå og oppnå endring og å avdekke hvor man må endre for å kunne bryte ut av sti-avhengighet og målkonflikter (Oseland og Haarstad 2018). Det kan sees på som et redskap for å spekulere fram løsninger vi ikke kan utvikle med utgangspunkt i dagens situasjon. Som backcasting også gjør så ser utopiske perspektiver forbi problemer knyttet til gjennomføring for å finne løsninger som kanskje ikke er compatible med dagens samfunnsordninger, men som løser noen sentrale behov eller ønsker. Jeg tror at fornyet innsats innen utopisk spekulasjon, både blandt fagfolk, legfolk og politikere vil være sunt og konstruktiv for diskursen rundt byplanlegging. Særlig utopier knyttet til bomiljø bør ha bedre forankring utenfor ekspertmiljøer enn det som er tilfelle i dag, ettersom det kan se ut som at dette er et tydelig friksjonspunkt i diskursen.

Videre ser jeg at utopiske virkemidler brukes aktivt av ulike aktører som verktøy for å utvikle og presentere sine prosjekter og målsetninger. Dette er i dag i hovedsak et sett med virkemidler som domineres av et fåtall aktører som sitter med makt (i form av penger eller beslutningsmyndighet). Dette kommer antakelig i stor grad av at det er disse aktørene som driver og kontrollerer denne sektoren. Det ligger et stort potensial i det å forankre og spre

utopiske virkemidler over et større spekter med aktører. Dette vil kunne bidra til å gjøre diskusjonen rikere, forbedre forankringen til ideene og snu flere steiner enn det som de som idag driver reguleringsprosessene makter.

Behandlingen av KPA 2018 i bystyret i Bergen kommune viser at det er en reell kamp mellom ulike syn på hva som er det gode liv. Dette er manifestert gjennom diskusjon over de virkemidlene som er tilgjengelig for et slikt planverktøy. Eksempel på dette er diskusjonen om behovet for å ta ut usentrale (ubebygde) boligarealer fra planen. Tilhengerne av et slikt grep argumenterer ut fra kvalitetene ved å do i en tett by, der alle tilbud er nære og kan nåes uten bil. På den andre siden argumenterer motstanderne ut fra en tanke om friheten til å kunne velge selv hvor en skal bo og ønsket mange har om hus med hage og god tilgang på parkering og naturkvaliteter. De to sidene diskuterer hva som burde være boligidealet man legger til grunn for arealpolitikken i kommunen. Den ene parten trekker på de idealer som kan tilpasses de dominerende trendene innen arealpolitikk for tiden, fortetting, med formuleringer som viser til urbanitet som en god ramme for det gode liv. Den andre parten satser på de idealer som i stor grad byen allerede er bygget på, forstedsidyll og bilorientert planlegging.

8.1 Utopi som verktøy i byutviklingen?

Hvem sine utopier er det vi ser i samtalen om fremtidens by? Ut fra det jeg har vist i denne oppgaven er kildene til utopier som kommer til overflaten i byutviklingsdiskursen i dag er i stor grad kontrollert av profesjonelle. Utopiene blir tilsynelatende til i en dynamikk mellom offentlig ansatte planleggere, private plankonsulenter, utbyggere og politikere.

Hvordan kan vi slippe til flere utopier? Det foregår store arbeider med å kalkulere, modellere og analysere seg frem til hvordan fremtidens by bør se ut. Jeg mener vi må se begrensningene i denne måten å søke endring på, og som en konsekvens av det tillate og fremheve alternative narrativer om fremtiden. Vi trenger et bredt anslag av løsningsforslag, både i form av ideer og perspektiver, men også som bygde eksperimenter. Denne tanken er beslektet med det Leonie Sandercock kaller “art of urban engagement which takes a position on issues such as democracy, power, social justice and sustainability” (2002: 4). Det kan synes å være et behov for en grensesnitt mellom de profesjonelle og prosessuelle samtalene og de

ikke-profesjonelle, folkelige og kanskje erfaringsbaserte samtaler. Det finnes grensesnitt i dag gjennom høringer i plansaker og lignende, men disse er ikke egnet for å ta opp i seg de overordnede temaene om hva vi ønsker med byens utvikling.

Utopier var lenge store tankekonstruksjoner som krevde mye ressurser for å utarbeides og presenteres (Bloch 1986). Nå synes det tydelig at denne formen for utarbeidelse og presentasjon av ideer er mer fragmentert, mindre kompleks, men også mer tilgjengelig enn tidligere. Det har til dels blitt en integrert del av samfunnsdebatten. Men det er et stort potensiale i det å videreutvikle og foredle utopiske virkemidler for å imøtekomme store samfunnsendringer gjennom et mangfold av ideer fra mange ulike aktører. Dette er særlig aktualisert av det store tempoet samfunnsendringen foregår i. Utopisk spekulasjon kan enkelt skaleres og formuleres på en måte som gjør det tilgjengelig for et stort mangfold av aktører. Tradisjonell medvirkning virker innenfor begrensningene som pålegges planlegging, noe som gir et svært begrenset rom for utveksling av ideer mellom befolkning og de profesjonelle involvert i planleggingen.

Utopiske perspektiver i planlegging kan gi en etterlengtet frihet fra fakta og etablerte sannheter. Svein Hatløy skriver at: “[a]mbisjonen arkitekten går med er å gje form til ny prioritering av verdier [...]. Ambisjonen er å utvida språket så verdier vårt språk ikkje slepp fram likevel får formulering” (1991 s. 68). Fokus flyttes til ønsker, drømmer og begjær. Dette er frigjørende fordi mengden av hensyn som skal gjøres til faktiske forhold begrenser hvor fremtidsrettet en har råd til å være som planlegger. Planlegging som virksomhet er en begrenset ressurs, og mye av ressursene er bundet opp i håndtering av faktiske forhold, noe som gjør at lite er til overs til å se langt fremover. Et eksempel er forslaget om utfylling av Store Lungegårdsvann for å skape nye områder for sentrumsnære boliger. Dette kan omtales som umulig om en ønsker, for eksempel på grunn av dagens verdisetting av vann som natur eller kulturhistorisk element. Forslaget frigjør seg fra dagens rammebetingelser og peker fremover. Det er ikke dermed sagt at det bør gjennomføres, men at det blir fremmet beriker debatten om fortetting og byutvikling i Bergen ved at det tilfører et nytt perspektiv som ikke ville vært på bordet om alle begrensninger skulle ihensyntas allerede på idéstadiet. Denne typen spekulasjon faller innenfor det Bloch kaller *docta spes*, eller *educated hope* (Levitas

1990). Dette er et begrep som beskriver overgangen fra abstrakt til konkret utopi eller dialektikken mellom rasjonalitet og begjær (ibid).

Utopi som analytisk kategori slik Pinder (2010) beskriver gir muligheten til å skille mellom det som er situert i dagens faktiske situasjon og det som er situert i en ideell situasjon. Denne ideelle situasjonen er ikke objektivt ideell, men tar utgangspunkt i utopistens utfordringer i dagens situasjon og hennes håp for et (subjektivt sett) bedre samfunn (Levitas 2007). Kraften i en slik forestilling ligger i det at en kan, gjennom utvelgelse og foredling av slike utopier, finne håp og drømmer for fremtiden som kan deles av mange. Slik kan en identifisere utopiske elementer som er felles og som kan brukes til å styre etter og ta valg i forhold til. Målet er ikke nødvendigvis å oppnå den utopiske tilstanden, den vil nødvendigvis endres etter hvert som samfunnet utvikler seg som Hatløy skriver: [f]or hvert steg mot utopien, rykkjer utopien eit steg frå” (1991 s. 69). Samtidig vil mangfoldet av utopiske fragmenter kunne økes eller innskrenkes som følge av rammebetingelser i samfunnsdebatten. For forskere og andre som prøver å forstå debatten om fremtidens by mener jeg at dette er et begrep som kan ha stor nytte å utnytte og videreutvikle.

9.0 Litteraturliste

- Allen, J. (2004). The whereabouts of power: politics, government and space. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 86(1), 19-32.
- Amundsen, Helene og Westskog, Hege. 2018. Omstilling til lavutslippssamfunnet: Hvordan kan kommunene bidra. I Haarstad, Håvard og Rusten, Grete (red.). *Grønn omstilling, norske veivalg*. Universitetsforlaget.
- Aarsæther, Nils og Hofstad, Hege. 2018. Samfunnsdelen - Flaggskipet i PBL.-Flåten? I Hanssen, Gro Sandkjær og Aarsæther, Nils (red.) Plan og bygningsloven - fungerer loven etter hensikten. Universitetsforlaget.
- Aase, Tor Halfdan, Fossåskaret, Erik. 2007. Skapte virkeligheter - om produksjon og tolkning av kvalitative data. Universitetsforlaget
- Arkitekturnytt. 2008. Arkitekturvanring i Bergen: "Bungalåver" i Fridalsveien. <http://bergen.arkitekturnytt.no/2008/12/bungalaver-i-fridalsveien-i-området-ved.html>
- Berg, Lawrence og Manswelt, Juliana. 2000. Writing in, speaking out: Communicating Qualitative Research Findings. I Hay, Ian (red.). *Qualitative Research methods in human geography*. Oxford University Press.
- Bergensavisen. 2015. 50 år med visjoner for Store lungegårdsvann. Publisert 29.08.2015. <https://www.ba.no/50-ar-med-visjoner-for-store-lungegardsvann/s/5-8-143989>
- Bergen kommune. 1995. Byvisjon 2020. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008032600054
- Bergen kommune. 1996. Kommuneplan 1996-2007 (2015). Vedtatt av Bergen Bystyre 3. juni 1996.
- Bergen Kommune. 2015. Kommuneplanens samfunnsdel. Bergen 2030. Vedtatt av Bergen bystyre 24.06.2015.
- Bergen Kommune. 2016. Grønn strategi. Klima- og energihandlingsplan for Bergen. Vedtatt av Bergen bystyre 21.09.2016.
- Bergen kommune. 2019. Bestemmelser og retningslinjer. Kommuneplanens arealdel 2018. Vedtatt av Bergen Bystyre 19.06.2019.
- Bergens Tidende. 2015a. Vil bygge kunstig øy i Storelungeren. <https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/y8ExR/vil-bygge-kunstig-oey-i-storelungeren>
- Bergens Tidende. 2015b. Slik vil utbyggerne endre nabolaget på Skjold. Publisert 03.05.2015. <https://www.bt.no/nyheter/okonomi/i/oRz5lK/Slik-vil-utbyggerne-endre-nabolaget-pa-Skjold>

- Bergens Tidende. 2016. LuftsloTTenes tumleplass. Publisert 03.09.2016.
<https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/zX045/luftsloTTenes-tumleplass>
- Bergens Tidende. 2017a. Utbyggerne er kommunens «torpedoer». LeserbreV. Publisert 09.10.2017.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/o4X6j/Utbyggerne-er-kommunens-torpedoer>
- Bergens Tidende. 2017b. Fortetting må til. Kronikk. Publisert 18.12.2018.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/nga8AJ/fortetting-maa-til>
- Bergens Tidende. 2018a. Høyre-topp vil ha alternativer til Bybanen. Publisert 05.03.2018.
<https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/3joe70/hoeyre-topp-vil-ha-alternativer-til-bybanen>
- Bergens Tidende. 2018b. Bilistene er ikke ofrene her. Publisert 25.07.2018.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/G1Aa1x/bilistene-er-ikke-ofrene-her>
- Bergens Tidende. 2019a. Den skrekkelige utopien. Publisert 13.05.2019
<https://www.bt.no/btmeninger/kommentar/i/Ad0bdE/den-skrekkelege-utopien>
- Bergens Tidende. 2019b. Bergen er tjent med en stram arealplan. Publisert 02.05.2019.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/Opg2M1/Bergen-er-tjent-med-en-stram-arealplan>
- Bergens Tidende. 2020a. Kan vi ikke få beholde gleden av et større vann midt i asfaltørkenen?
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/kJG6Mv/kan-vi-ikke-faa-beholde-gleden-av-et-stoerre-vann-midt-i-asfaltoerkenen>
- Bergens Tidende. 2020b. Hvordan skal byrådet bli kvitt hver tredje bil? Publisert 09.10.2020.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/rgAEQA/hvordan-skal-byraadet-bli-kvitt-hver-tredje-bil>
- Bergens Tidende. 2020c. Vi må tåle nye ideer. Publisert 15.01.2020.
<https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/Vb2Ved/vi-maa-taale-nye-ideer>
- Bloch, Ernst. 1986. The principle of hope. Basil Blackwell.
- Boelens, Luuk og de Roo, Gert. 2016. Planning of undefined becoming: First encounters of planners beyond the plan. *Planning theory*. Vol. 15(1) 42-61. Sage.
- Bouzarovski, Stefan og Haarstad, Håvard. 2018. Rescaling low-carbon transformations: Towards a relational ontology. Transactions of the Institute of British Geographers. Wiley.
- Boysen, Magnus. 2012. *Jon Guttu: «Boligvisjoner. Ti forbilder for den sosiale boligbyggingen»*. Plan. 01/2012 (Volum 44). Forlaget Press.

- Børrerud, Elin og Røsnes, August E. 2016. *Prosjektbasert byutvikling. Mot en kvalitativ, prosjektrettet byplanlegging*. Fagbokforlaget.
- Båtbukt, Frank. 2016. Selvbygger i by. Selvbygging som verktøy for boligbygging og byutvikling. Arkitektur- og designhøyskolen i Oslo, masteroppgave i urbanisme.
- Oliversen, Henriette Cecilie F.; Christensen, Ingrid. 2019. Scenario - en del av bestillingen. En studie av hvordan Fylkesmannen i Rogaland bruker scenario i risiko- og sårbarhetsanalyse for fylket med et planleggingsperspektiv. Master's thesis in Risk management and societal safety
- Claval, Paul. 2001. The geographical study of myths, Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, 55:3, 138-151
- Elvebakk, Beate og Steiro, Trygve. 2007. Nullvisjonen - i teori og praksis. Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 873/2007.
<https://www.toi.no/getfile.php?mmfileid=6285>
- Eriksen, Ulrik. 2020. *Et land på fire hjul*. Res Publica.
- Essebo, Maja. 2018. A mythical place: a conversation on the earthly aspects of myth. *Progress in Human Geography*. Vol 43, Issue 3, 2019.
- Essebo, Maja & Baeten, Guy. 2012. Contradictions of 'Sustainable Mobility' – The Illogic of Growth and the Logic of Myth. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Royal Dutch Geographical Society KNAG, vol. 103(5), pages 555-565.
- Estate vest. 2020. Testområde for nytenking. Publisert 13.02.2020
<https://www.estatevest.no/testomrade-for-nytenking/>
- Fanaposten. 2015. Disse Fantoft-blokkene setter sinnene i kok. Publisert 23.12.2015.
<https://www.fanaposten.no/nyheter/disse-fantoft-blokkene-setter-sinnene-i-kok/lgcolw!137a4a034e9a47388248aff4082af008/>
- Fishman, Robert. 2002: Bourgeois utopias: visions of suburbia. I Fainstein, S. og Cambell, S. (red): *Readings in Urban Theory*, Blackwell, Oxford.
- Fishman, Robert. 2016. Urban Utopias in the Twentieth Century. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier. I Fainstein, Susan S. og Defilippis, James (red.). *Readings in planning theory*. Wiley Blackwell.
- Flyvbjerg, Bent. 2002. Bringing Power to Planning Research: One Researcher's Praxis Story. *Journal of Planning Education and Research*. 21. s. 353-366.
- Flyvbjerg, Bent. 2006. Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative inquiry*. Vol 12, Issue 2, 2006. Sage publications.

- Fossåskaret, Erik. 1997. Har kunnskap sin eigen rett? Etske utfordringer ved å distansere seg frå det nære. I *Metodisk feltarbeid - produksjon og tolkning av kvalitative data*. Fossåskarest, Erik, Fuglestad, Otto Laurits, Aase, Tor Halfdan (red.). Universitetsforlaget.
- Gjerstad, Jo. 2006. *Her bygget vi. Et bidrag til Bergens kulturhistorie*. Bodoni forlag.
- Gorz, Andre. 1999. *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*, Cambridge: Polity Press, p. 113.
- Grønmo, Sigmund. 2007. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. 2. utgave. Fagbokforlaget.
- Guttu, Jon. 2011. *Boligvisjoner*. Press Forlag.
- Haarstad, Håvard. 2017. Constructing the sustainable city: examining the role of sustainability in the 'smart city' discourse, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 19:4, 423-437.
- Haagensen, Trine. 2011. Byer og miljø - Indikatorer for miljøutviklingen i "Framtidens byer". Statistisk sentralbyrå. Rapport 12/2011.
- Hall, Peter. 2014. *Cities of tomorrow. An intellectual history of urban planning and design since 1880*. Fourth Edition. Wiley Blackwell.
- Hanssen, Gro Sandkjær. 2018. Kommuneplanens arealdel. I Hanssen, Gro Sandkjær og Aarsæther, Nils (red.) *Plan og bygningsloven - fungerer loven etter hensikten*. Universitetsforlaget.
- Harvey, David. 2000. *Spaces of Hope*. Edingburgh University Press.
- Hatløy, Svein. 1991. *Hus og miljø. Arkitektur og planlegging*. Det norske samlaget.
- Healy, Patsy. 2008. The Pragmatic Tradition in Planning Thought. *Journal of planning education and research*. Vo. 28 Issue 3.
- Henriksen, Lene Berger. 2016. Gjennomføring av samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging - en studie av Bergen Kommune. Masteroppgave
- Jencks, Charles. 1991. *The language of postmodern architecture*. Sixth edition. Wiley-Academy.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. Sage.
- Hansen, Oscar. 1976. KLS - Det kontinuerlige liniesystem. I Broberg, Peter og Zahle, Karen (red.). *Struktur Frihed Form, ideer om byers og bygningers form*. Arkitektenes forlag.
- Hillier, Jean. 2008. Plan(e) Speaking: A Multiplanar Theory Of Spatial Planning. *Planning Theory*. Vol 7 nr. 1 s. 24-50.

- Hillier, Jean. 2011. Strategic navigation across multiple planes Towards a Deleuzean-inspired methodology for strategic spatial planning. *The Town Planning Review*. Vol. 82 nr. 5. s. 503-527
- Kaza, Nikhil. 2018. Vain foresight: Against the idea of implementation in planning. *Planning Theory*. Vol 18. nr. 4.
- Kjeldstadli, Knut. 1997. Å analysere skriftlige kilder. I *Metodisk feltarbeid - produksjon og tolkning av kvalitative data*. Fossåskarest, Erik, Fuglestad, Otto Laurits, Aase, Tor Halfdan (red.). Universitetsforlaget.
- Krieger, Alex. 2019. *City on a Hill: Urban Idealism in America from the Puritans to the Present*. Harvard University Press.
- Kumar, Krishan. 1987. *Utopia and anti-utopia in modern times*. Blackwell.
- Kumar, K. 2010. The Ends of Utopia. *New Literary History*, 41(3), 549-569.
- Lefebvre, Henri. 1973. The survival of capitalism. *Reproduction of the Relations of Production*. St. Martins press.
- Lefebvre, Henri. 1976. Reflections on the politics of space. *Antipode*. Volume 8 issue 2 s. 30-37. Wiley.
- Levitas, Ruth. 1990. Educated Hope: Ernst Bloch on Abstract and Concrete Utopia. *Utopian Studies* Vol. 1, No. 2 s. 13-26.
- Levitas, Ruth. 2003. The elusive idea of utopia. *History of the human sciences* Vol. 16 No. 1, s. 1-10. Sage.
- Levitas, Ruth. 2004. Beyond bourgeois right: Freedom, equality and Utopia in Marx and Morris. *The European Legacy*, 9:5, s. 605-618.
- Levitas, Ruth. 2007. Looking for the blue: The necessity of utopia. *Journal of political ideologies* 12:3, 289-306.
- Levitas, Ruth. 2008. Pragmatism, Utopia and Anti-Utopia. *Critical Horizons*. 9:1 42-59.
- Levitas, Ruth. 2010. Back to the future: Wells, sociology, utopia and method. *The sociological review*. 58:4 s 530-547.
- Levitas, Ruth. 2014. *Utopia as method. The imaginary reconstitution of society*. Palgrave macmillan.
- Levitas, Ruth. 2017. *Where there is no vision, the people perish: a utopian ethic for a transformed future*. Centre for the understanding of sustainable prosperity.

- Macleod, Gordon & Ward, Kevin. 2002. Spaces of utopia and dystopia: landscaping the contemporary city. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 84:3-4, 153-170.
- Miljøverndepartementet. 1998. Fortetting med kvalitet. Veilleder T-1267.
- Morgenbladet. 2019a. Farvel til dystopiene. Publisert 04.01.2019.
<https://morgenbladet.no/aktuelt/2019/01/farvel-til-dystopiene>
- Morgenbladet. 2019b. Bergens nye byplan er ambisiøs på grensen til dumdrilig. Publisert 04.04.2019.
<https://morgenbladet.no/kultur/2019/04/bergens-nye-byplan-er-ambisios-pa-grensen-til-dumdrilig-skriver-gaute-brochmann>
- Mullings, Beverley. 1999. Insider or outsider, both or neither: some dilemmas of interviewing in a cross-cultural setting. *Geoforum* 30 s. 337-350.
- Murphy, Douglas. 2016. The end of utopia. *The architectural review*.
<https://www.architectural-review.com/essays/viewpoints/the-end-of-utopia/10006220.article?blocktitle=utopia-thinkpiece-excl-1&contentid=21748>
- Møllerhaug, Nicholas. 2016. *Stupet - Leif Grungs krig*. Vigmostad Bjørke.
- Nyseth, Torill. 2015. Kan en eksperimentell tilnærming til planlegging være et redskap i kompakt byutvikling? I Hanssen Gro Sandkjær et al (red.). *Kompakt byutvikling - Muligheter og utfordringer*. Universitetsforlaget.
- Christensen, Ingrid og Oliveresen, Henriette Cecilie F. 2019. Scenario – en del av bestillingen. Universitetet i Stavanger.
- Oseland, Stina Ellevseth og Haarstad, Håvard. 2018. Norske byers rolle i grønn omstilling: Hva gjør vi med målkonfliktene? I Haarstad, Håvard og Rusten, Grete (red.). *Grønn omstilling, norske veivalg*. Universitetsforlaget.
- Oseland, Stina Ellevseth. 2019. Breaking silos: can cities break down institutional barriers in climate planning?, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 21:4, 345-357.
- Parker, Gavin & Doak, Joe. 2012. *Key Concepts in planning*. Sage.
- Paulgaard, Gro. Feltarbeid i egen kultur - innenfra, utenfra eller begge deler? I Metodisk feltarbeid - produksjon og tolkning av kvalitative data. Fossåskarest, Erik, Fuglestad, Otto Laurits, Aase, Tor Halfdan (red.). Universitetsforlaget.
- Pinder, D. 2002: In defense of utopian urbanism: imagining cities after the 'end of utopia'. *Geogr. Ann.*, 84 B (3-4): 229-241.

- Pinder, David. 2010. Necessary Dreaming: Uses of utopia in urban planning. I Hillier, Jean og Healy, Patsy (red.). *The Ashgate Research Companion to Planning Theory: Conceptual Challenges for Spatial Planning*, 1st Edition. Ashgate.
- Pløger, John. 2002. Kommunikativ planlegging og demokrati - nye perspektiver i planforskningen. NIBR-rapport 2002:17.
- Pløger, John. 2013. Makt, strid, liv – og avmakt. Plan 03/2013 (Volum 45)
- Popper, Karl. 2010. *The Open Society and its Enemies*. Routledge.
- Regjeringen. 2014. Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging. Kgl. res. av 26.09 2014, jf. plan- og bygningsloven av 27. juni 2008, § 6-2.
- Ringholm, T., Nyseth, T. & Hanssen, G. S. (2018) Participation according to the law? The research-based knowledge on citizen participation in Norwegian municipal planning, *European Journal of Spatial Development*, 67.
- Roald, Hans Jacob. 2010. *Byplanen - En historie om utviklingen av Bergen by*. Scandinavian academic press.
- Røe, Per Gunnar. 2015. Iscenesettelser av den kompakte byen - som visuell representasjon, arkitektur og salgsubjekt. I Hanssen Gro Sandkjær et al (red.). *Kompakt byutvikling - Muligheter og utfordringer*. Universitetsforlaget.
- Rydin, Yvonne. 2007. Re-examining the role of knowledge within planning theory. *Planning Theory*, 6(1), 52-68.
- Sandercock, Leonie. 2002. *Practicing Utopia: Sustaining Cities*. Routledge.
- Sargent, Lyman Tower. 2010. *Utopianism, A very short introduction*. Oxford University Press.
- Sargent, Lyman Tower og Clayes, Gregory (eds.). 2017. *The Utopia reader* (second edition). New York University Press.
- Sargisson, Lucy. 2012. Second-wave cohousing: A modern Utopia? *Utopian Studies*, Vol. 23, No. 1 (2012), pp. 28-56. Penn University Press.
- Sennett, Richard. 2017. Edges: Self and the City. I Mostafavi, Mohsen (red.). *Ethics of the Urban. The City and the spaces of the political*. Lars Muller publishers.
- Spatial Agency. Fourierist Communities. Besøkt 28.10.2018.
<http://www.spatialagency.net/database/how/empowerment/fourierist.community>
- Strand, Arvid, Nenseth, Vibeke og Christensen, Petter. 2015. *På hjul - norsk sykkelpolitikk på vei*. TØI rapport 1453/2015.

- Sutherland, Adam. 2018. Reinventing the rural: a new perspective on our countryside. Besøkt 29.08.2018.
<https://www.architectural-review.com/essays/reinventing-the-rural-a-new-perspective-on-our-countryside/10029195.article>
- Swenarton, Mark, Tom Avermaete, Dirk van den Heuvel, og Eve Blau. 2015. *Architecture and the Welfare State*. First edition.
- Swyngedouw, Erik. 2007. The post-political city. Urban Politics Now Reflect Series. Netherland Architecture Institute. (NAI)-Publishers.
- Wanvik, Tarje og Haarstad, Håvard. 2015. Vi trenger 10-minutters-byer. *Bergens Tidende* Besøkt 02.10.2018.
<https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/nvAyd/Vi-trenger-10-minutters-byer>
- Willassen, Marianne. 2019. Kvalitet og kollektive boformer i en kompaktbyutviklingsstrategi : Our City, Our Collective. Universitetet i Bergen. Masteroppgave i geografi.
- Wilkinson, Tom. 2016. The architectural review. June 2016 Notopia. Issue 1432.
- Urry, John. 2016. *What is the future?* Polity Press.
- Wang, L., Westskog, H., Selvik, E., Mygland, R & Amundsen, H. 2016. Kortreist kvalitet. hva betyr omstillingen til et lavutslippsamfunn for kommunesektoren? KS FoU-Prosjekt nr 154025. KS.
- Årstadposten. 2018. «Byvisjon 2020» fra 1995: nesten ingen byutvikling gjennomført. Årstadposten. Besøkt 07.10.2018.
<http://www.arstadposten.no/2018/10/07/byvisjon-2020-fra-1995-nesten-ingen-byutvikling-gjennomfort/>

Vedlegg 1

Oversikt over kildemateriale

Type data	Tittel	Saknummer	Kommentar
Kommunedelplan vedtatt	Kommunedelplan Store lungegårdsvann søndre del	200102477	Plandokumenter
Detaljregulering i prosess	Møllendal øst, felt B1	201816595	Foreløpige plandokumenter, høringsinnspill og saksutredning
Områderegulering vedtatt	Møllendal vest	200714713	Plandokumenter
Områderegulering endring i prosess	Møllendal vest	201722768	Foreløpige plandokumenter, høringsinnspill og saksutredning
Bystyrebehandling	Kommuneplanens arealdel 2018	190/19	Video: 1 time 47 min
Bystyrebehandling	Kommuneplanens samfunnsdel 2015	164/15	Video: 53 min
Vedtatt kommuneplan	Kommuneplan 1996-2007	---	Plandokumenter
Vedtatt kommuneplan	Kommuneplanens arealdel 2018	190/19	Plandokumenter samt merknader og vedtak
Vedtatt kommuneplan	Kommuneplanens samfunnsdel 2015	164/15	Plandokumenter samt merknader og vedtak
Visjonsdokument	Byvisjon 2020	---	Knyttet til utarbeidelsen av kommuneplan 1996-2007
Klima og energihandlingsplan	Grønn Strategi	218/16	Plandokument med vedtak
Veiledningsmøte	Møllendalsveien, gjenvinningsstasjon	201825787	Møtereferat
Byrådsplattform	2016 - 2019	---	Ingen tittel
Byrådsplattform	2019 - 2023 Bergen - En god by for alle	---	
Kronikker og Leserinnlegg	---	---	8 stk referert, ca 50 gjennomgått
Avisartikler	---	---	7 stk referert, mange gjennomgått

